

डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र

सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको

स्नातकोत्तर तह दशौं पत्रको

प्रयोजनको लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

शारदा कुमारी पाण्डेय

त्रि.वि.वि. दर्ता नं.: ९-२-६०-१००-२००३

रोल नं. : ९६२००९४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाण्डौं

२०६७

शोध निर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, एम.ए. दोस्रो वर्षका छात्रा शारदा कुमारी पाण्डेयले डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उहाँले तयार पार्नुभएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको समुचित मूल्याङ्कनका लागि विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६८ । ०१ । ०५

.....
प्रा. डा. ब्रतराज आचार्य
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

मिति: २०६८ । ०१ ।

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्रा शारदा कुमारी पाण्डेयले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि तयार पार्नु भएको डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१) प्रा. राजेन्द्र सुवेदी

(विभागीय प्रमुख)

२) प्रा.डा. ब्रतराज आचार्य

(शोध निर्देशक)

३) चूडामणि बन्धु

(बाह्य परीक्षक)

.....

.....

.....

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र तयार पार्दा निर्देशकको भूमिका निर्वाह गरिदिन हुने श्रद्धेय गुरु प्राध्यापक डा. ब्रतराज आचार्य प्रति कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । सदैव मेरो उज्ज्वल भविष्यको कामना गर्नु हुने मेरा बुवा श्री मुरलीधर पाण्डेय र आमा श्रीमती कलावती देवी पाण्डेय प्रति म आजीवन ऋणी छु । यस शोधकार्य तयार पार्दा घरायसी काममा अनेक बाधा आउँदा समेत मलाई सदैव हौसला र प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने मेरा ससूरा श्री शान्ती प्रसाद जोशी, सासू श्री विस्नादेवी जोशी र श्रीमान् बलराम जोशी प्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधकार्यको अवधिमा मलाई उचित सल्लाह र सहयोग गरिदिनु हुने आदरणीय दाजु चूडामणि ठकुराठी, भाइ दिपक राज पाण्डेय, आत्मिय मित्रजन हिक्मत साहू र वीरेन्द्र बहादुर बंम लाई मुरीमुरी धन्यवाद दिन्छु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्दा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराई दिने केन्द्रीय पुस्तकालय, कीर्तिपुरप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र २०६६ । २०६७

सिम्बोल नं. ९६२००९४

मिति २०६८ । ०९ । ०५

शोधार्थी

.....

शारदा कुमारी पाण्डेय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

२०६७

विषय सूची

	पृ.सं.
अध्याय : एक	
शोध परिचय	१-६
१.१ शोध शीर्षक	१
१.२ शोध प्रयोजन	१
१.३ विषय परिचय	१
१.४ समस्याकथन	२
१.५ शोधको उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.६.१ भाषिका निर्धारण	३
१.६.२ भाषिका अध्ययन	३
१.७ अध्ययनको औचित्य र महत्व	४
१.८ शोध अध्ययनको क्षेत्र र सीमा	५
१.८.१ भौगोलिक सीमाङ्कन	५
१.८.२ विषयगत सीमाङ्कन	५
१.९ अध्ययन विधि	५
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	६
अध्याय : दुई	
डडेल्धुरेली भाषिकाको सामान्य परिचय	७-२२
२.१ परिचय	७
२.२ नामकरण	७
२.३ सीमाङ्कन	८
२.४ डडेल्धुरा जिल्लाको ऐतिहासिक स्वरूप	१२
२.५ डडेल्धुरा जिल्लाको भौगोलिक स्वरूप	१४
२.६ डडेल्धुरा जिल्लाको सामाजिक स्वरूप	१५

२.७	राजनैतिक, प्रशासनिक वा शैक्षिक स्वरूप	१६
२.८	डडेल्धुरेली भाषिकाका भौगोलिक भेद	१७
२.९	डडेल्धुरेली भाषिकाका सामाजिक भेद	२२

अध्याय : तीन

	डडेल्धुरेली भाषिकाका शब्दवर्ग	२६-४७
३.१	शब्दवर्ग र यसका विभिन्न आधारमा वर्गीकरण	२६
३.२	नाम, पद र यसको वर्गीकरण	२७
	३.२.१ परम्परागत आधारमा नामपद	२७
	३.२.२ कार्यगत आधारमा नामपद	२८
३.३	सर्वनाम र यसका प्रकार	२९
	३.३.१ पुरुषवाचक सर्वनाम	२९
	३.३.२ सम्बन्धवाचक सर्वनाम	३१
	३.३.३ प्रश्नवाचक सर्वनाम	३१
	३.३.४ दर्शकवाचक सर्वनाम	३२
३.४	विशेषणपद र यसका प्रकार	३२
	३.४.१ गुणवाचक विशेषण	३३
	३.४.२ सङ्ख्यावाचक विशेषण	३३
	३.४.३ परिमाणवाचक विशेषण	३४
	३.४.४ सार्वनामिक विशेषण	३४
३.५	क्रियापद र यसका प्रकार	३५
	३.५.१ समापकताका आधारमा क्रिया	३५
	३.५.२ अर्थ प्रधानताका आधारमा क्रिया	३५
	३.५.३ संरचनाको आधारमा क्रिया	३६
	३.५.४ कर्मको आधारमा क्रिया	३७
	३.५.५ पूर्णताका आधारमा क्रिया	३८
३.६	क्रियायोगी र यसका प्रकार	३९
	३.६.१ कालिक क्रियायोगी	४०
	३.६.२ स्थानिक क्रियायोगी	४०

३.६.३	परिमाण/मात्रावाचक क्रियायोगी	४१
३.६.४	रीतिवाचक क्रियायोगी	४१
३.६.५	आवृत्तिवाचक क्रियायोगी	४२
३.६.६	माध्यमबोधक क्रियायोगी	४२
३.६.७	सर्तबोधक क्रियायोगी	४२
३.७	नामयोगी	४३
३.७.१	बद्ध नामयोगी	४३
३.७.२	मुक्त नामयोगी	४३
३.८	संयोजक	४४
३.८.१	सापेक्ष संयोजक	४४
३.८.२	निरपेक्ष संयोजक	४४
३.९	विस्मयादिबोधक	४५
३.९.१	हर्षबोधक	४५
३.९.२	शोकबोधक	४५
३.९.३	आश्चर्यबोधक	४५
३.९.४	समर्थनबोधक	४६
३.९.५	तिरस्कारबोधक	४६
३.९.६	सम्बोधनवाचक	४६
३.१०	निपात	४७

अध्याय : चार

	नामिक वर्गका व्याकरणिक कोटि	४९-६२
४.१	नामिकपद र व्याकरणिक कोटिको परिचय	४९
४.२	नामका व्याकरणिक कोटि	४९
४.२.१	नाममा लिङ्ग	४९
४.२.२	नाममा वचन	५०
४.२.३	नाममा आदर	५२
४.२.४	नाममा कारक	५३
४.३	सर्वनामका व्याकरणिक कोटि	५५

४.३.१	सर्वनामका मूलरूप	५५
४.३.२	सर्वनाममा वचन	५६
४.३.३	सर्वनाममा आदर	५८
४.३.४	सर्वनाममा कारक	५९
४.४	विशेषणमा व्याकरणिक कोटि	६०
४.४.१	विशेषणमा लिङ्ग	६०
४.४.२	विशेषणमा वचन	६१
४.४.३	विशेषणमा आदर	६१
४.४.४	विशेषणमा कारक	६२

अध्याय : पाँच

	क्रियापदका व्याकरणिक कोटि	६५-८२
५.१	क्रियापदको सामान्य परिचय	६५
५.२	क्रियापदका लिङ्ग	६५
५.३	क्रियापदका वचन	६६
५.४	क्रियापदका पुरुष	६७
५.५	क्रियापदका काल	६८
५.५.१	भूतकाल	६८
५.५.२	अभूतकाल	६९
	५.५.२.१ वर्तमानकाल	६९
	५.५.२.२ भविष्यत्काल	७१
५.६	क्रियापदका पक्ष	७२
५.६.१	सामान्य पक्ष	७२
	५.६.१.१ सामान्य भूत	७२
	५.६.१.२ सामान्य वर्तमान	७२
	५.६.१.३ सामान्य भविष्यत्	७३
५.६.२	अपूर्ण पक्ष	७३
	५.६.२.१ अपूर्ण भूत	७३
	५.६.२.२ अपूर्ण वर्तमान	७४

५.६.२.३ अपूर्ण भविष्यत्	७५
५.६.३ पूर्ण पक्ष	७५
५.६.३.१ पूर्णभूत	७५
५.६.३.२ पूर्ण वर्तमान	७६
५.६.३.३ पूर्ण भविष्यत्	७७
५.६.४ अज्ञात पक्ष	७८
५.६.५ अभ्यस्त पक्ष	७८
५.७ क्रियापदका भाव	७९
५.७.१ निश्चयार्थक	७९
५.७.२ आज्ञार्थक	७९
५.७.३ इच्छार्थक	८०
५.७.४ सम्भावनार्थक	८१
५.७.५ सङ्केतार्थक	८१
५.८ क्रियापदमा अकरण	८२

अध्याय : छ

उपसंहार

सन्दर्भसामग्री सूची	८६-९०
परिशिष्ट	९१-९२
	९३-१०३

अध्याय : एक

शोधपरिचय

१.१ शोध शीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक **डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन** रहेको छ ।

१.२ शोध प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि तयार गरिएको छ ।

१.३ विषय परिचय

नेपाली भाषामा देखिएका क्षेत्रीय भेदमध्ये डडेल्धुरेली भाषिका पनि हो । भौगोलिक क्षेत्र अनुसार सुदूरपश्चिमाञ्चल विकासक्षेत्र अन्तर्गत महाकाली अञ्चलमा पर्ने जिल्लामध्ये डडेल्धुरा जिल्ला पनि एक हो । डडेल्धुरा जिल्लामा बोलिने भाषिका डडेल्धुरेली भाषिका हो ।

नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेदको अध्ययनको सुरुआत भाषाशास्त्री 'विम्स' ले गरे । स्वदेशी विद्वान भाषाशास्त्री बालकृष्ण पोखरेल हुन् । यिनले नेपालीका भाषिकालाई पहिले तीन भेदमा छुट्टयाए भने पछि आफ्नो धारणा परिवर्तन गरेर नेपाली भाषाका पाँचवटा भाषिका निर्धारण गरे । यी पाँचवटा भाषिका मध्ये मझपच्छिमा भाषिका अन्तर्गत डडेल्धुरेली भाषिकाको निर्धारण गरे । ब्रतराज आचार्य ले "कर्णाली पारिका स्थानीय भाषिक भेद" शीर्षकको लेखमा डडेल्धुरेली भाषिकालाई छुट्टै निर्धारण गरेका छन् । स्नातकोत्तर तहको नेपाली विषयको शोध प्रयोजन पूरा गर्ने अध्येताहरूले विभिन्न आधार मानेर नेपाली भाषाका भाषिकाको निर्धारण गरेका छन् ।

यस शोध अध्ययनमा डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गरिएको छ । स्तरीय नेपाली भाषामा जस्तै डडेल्धुरेली भाषिकामा पनि व्याकरणात्मक कोटिहरू रहेका छन् । यी व्याकरणात्मक कोटिहरूको अध्ययन यस शोधमा गरिएको छ ।

डडेल्धुरेली भाषिकामा पनि शब्द र क्रियासँग सम्बद्ध हुन आउने विभिन्न किसिमका प्रत्ययद्वारा यी व्याकरणात्मक कोटिहरूको बोध हुन्छ ।

पूर्व अध्येताहरूले डडेल्धुरेली भाषिकाको नामाकरण गरे पनि स्थलगत सर्वेक्षणका आधारमा वर्णनात्मक अध्ययन गरेका पाईदैन । वर्णनात्मक अध्ययन विना तुलनात्मक अध्ययन हुन नसक्ने हुँदा यस प्रकारको अध्ययन आवश्यक देखिन्छ । यसमा डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिहरूको वर्णनात्मक अध्ययन गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकाको स्वरूप र त्यसमा रहेका व्याकरणात्मक कोटिहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

१.४ समस्याकथन

यस अध्ययनको प्रमुख समस्या डडेल्धुरेली भाषिकामा रहेका व्याकरणात्मक कोटिको वर्णनात्मक अध्ययन गर्नु हो । यस अध्ययनमा डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिहरूको वर्णनात्मक अध्ययन गर्नका लागि निम्न लिखित समस्या पहिचान गरिएको छ :

- क) डडेल्धुरेली भाषिकाको स्वरूप कस्तो छ ?
- ख) डडेल्धुरेली भाषिकामा के-कस्ता शब्दवर्ग रहेका छन् ?
- ग) डडेल्धुरेली भाषिकामा नामिक वर्गका व्याकरणिक कोटि कस्ता छन् ?
- घ) डडेल्धुरेली भाषिकामा क्रियावर्गका व्याकरणिक कोटि कस्ता छन् ?

१.५ शोधको उद्देश्य

यस शोधको उद्देश्य डडेल्धुरेली भाषिकाका प्राप्त सामग्रीहरूको वर्णनात्मक विधिद्वारा अध्ययन गर्नु हो । यस शोध कार्यका उद्देश्यहरू यस प्रकार रहेका छन् :

- क) डडेल्धुरेली भाषिकाको सामान्य परिचय दिनु,
- ख) डडेल्धुरेली भाषिकाका शब्दवर्गको विवरण दिनु,
- ग) डडेल्धुरेली भाषिकाका नामिक वर्गका व्याकरणिक कोटिको विवरण दिनु,
- घ) डडेल्धुरेली भाषिकाका क्रियावर्गका व्याकरणिक कोटिको विवरण दिनु,

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

जुनसुकै विषयमा पनि शोधकार्य गर्नुभन्दा पहिले विगतमा यस सम्बन्धी भएका अध्ययन, खोज, अनुसन्धानको समीक्षा गर्नु आवश्यक हुन्छ । त्यसवाट शोधार्थीलाई कुन क्षेत्रमा वा विषयमा शोध कार्य हुन सकेको छ, छैन भन्ने कुराको जानकारी हुन्छ । त्यसै क्रममा अहिलेसम्म नेपाली भाषाका भाषिकाका सन्दर्भमा र डडेल्धुरेली भाषिकाका सन्दर्भमा अध्ययन गरेको पाइन्छ ।

नेपाली भाषाका तथा डडेल्धुरेली भाषिकाका सन्दर्भमा गरिएका पूर्वकार्यको मोटामोटी रूपरेखा यस प्रकार छ ।

१.६.१ भाषिका निर्धारण

सर्वप्रथम भाषाशास्त्री जोन बिम्स (सन् १८६७) ले नेपाली भाषिकाका सम्बन्धमा बताएका छन् । उनले सन् १९६० मा भारतीय भाषाशास्त्री सुनीतिकुमार चटर्जी द्वारा सम्पादित तथा सन् १९६७ मा भारतीय आर्यभाषाको वर्गीकरण गर्दा इन्डोजर्मनिक परिवारको इन्डिक वर्ग अन्तर्गत नेपाली भाषाको चर्चा गरेका छन् । सामान्य भिन्नताका आधारमा नेपाली भाषाका भाषिकाहरू पाल्पा, कुमाउँ, गढवाल र थारु गरी चारवटा हुने बताएका छन् ।

ग्रियर्सन (सन् १९२७) मा भारतीय भाषाको सर्वेक्षण गर्दा नेपाली भाषाका सम्बन्धमा पनि टिप्पणी गरेका छन् । उनले आफ्नो 'Linguistic survey of India' (1916), Calcutta 1927 मा नेपाली भाषाका पाल्पा र दरै गरी दुई भाषिकाको चर्चा गरेका छन् ।

सूर्यविक्रम ज्ञवाली (सन् १९३३) ले दार्जिलिङ्गी भाषिकाको चर्चा गर्ने क्रममा नेपालका डोटी, हुम्ला र जुम्लाको नेपाली भाषा आदर्श नेपालीभन्दा भिन्न भएको उल्लेख गरेका छन् ।

बालकृष्ण पोखरेल (वि.स. २०१९) ले पूर्वेली, केन्द्रीय र पश्चिमी गरी तीन भाषिकाको उल्लेख गरेका छन् । पछि उनले वि.स. २०२२ मा नेपाली भाषिकालाई पाँच वर्गमा विभाजन गरेर डडेल्धुरेली भाषिकालाई मझपच्छिमा वर्गमा राखेका छन् ।

ब्रतराज आचार्य (वि.स. २०५८) ले 'कर्णाली पारिका स्थानिय भाषिक भेद' शीर्षकको लेखमा डडेल्धुरेली भाषिकाको निर्धारण गरेका छन् ।

भागवत आचार्य (वि.स. २०५३) ले 'उच्चारणका आधारमा नेपाली भाषिकाको निर्धारण' शीर्षकमा वैतडेली-डडेल्धुरेली भाषिका निर्धारण गरेका छन् ।

१.६.२ भाषिका अध्ययन

डडेल्धुरेली भाषिकाको अध्ययनको सन्दर्भमा पूर्वकार्यको रूपरेखा यसरी देखाउन सकिन्छ ।

नेत्रप्रसाद पनेरु (वि. सं. २०४०) ले “डडेल्धुरेली भाषिकामा विभक्ति” शीर्षकको अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्रमा डडेल्धुरेली भाषिकाका विभक्तिको अध्ययन गरेका छन् ।

आर. डि. “प्रभास” चटौत (वि. सं. २०५८) ले “डोट्याली वृहत् शब्दकोश” मा डडेल्धुरेली लगायतका अन्य भाषिकामा लोप हुँदै गइरहेका अनेक रत्नहरुलाई सुरक्षित गर्ने साहसिक काम गरेका छन् । यसमा डडेल्धुरेली भाषिकाका विशेषताहरु समेटिएका छन् ।

हिराप्रसाद पन्त (वि. सं. २०६१) ले “डडेल्धुरेली भाषिका: एक अध्ययन” शीर्षकको स्नातकोत्तर शोधपत्रमा डडेल्धुरेली भाषिकाका वारेमा भाषिकाको उच्चारण र शब्दवर्ग, उच्चारण व्यवस्था, व्याकरणिक कोटि आदिको र डडेल्धुरेली भाषिकाको अध्ययन गरेका छन् ।

खगराज जोशी (वि. सं. २०५६) ले “डोटेली भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन” शीर्षकको शोध अध्ययन गरेका छन् । यसमा डडेल्धुरेली भाषिकाका केही शब्द समेटिएका छन् ।

सुरेन्द्र बम (वि. सं. २०६२) ले बैतडेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण” शीर्षक शोधपत्रमा बैतडेली भाषिकाको अध्ययन गरेका छन् ।

१.७ अध्ययनको औचित्य र महत्त्व

डडेल्धुरेली भाषिका नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेद हो । डडेल्धुरेली भाषिका नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेद हो भन्ने कुरा अध्येयताहरुको अध्ययनबाट स्पष्ट भैसकेको छ । पूर्व अध्येयताहरुले डडेल्धुरेली भाषिकालाई क्षेत्रीय भेद मानेर अध्ययन अगाडि बढाएका छन् । हिराप्रसाद पन्त र नेत्र प्रसाद पनेरुले आफ्नो शोध अध्ययनमा डडेल्धुरेली भाषिकालाई क्षेत्रीय भेद मानेर चर्चा गरेका छन् । स्वतन्त्र भाषिका हो वा कुनै भाषिकाको उपभाषिका मात्र हो भन्ने कुरा निर्धारण गर्नका लागि प्रत्येक क्षेत्रमा बोलिने भाषिक स्वरूपको वर्णनात्मक अध्ययन आवश्यक हुन्छ । यो अध्ययन डडेल्धुरेली भाषिकाको वर्णनात्मक अध्ययन भएको हुँदा यसबाट डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणिक कोटिको स्वरूप स्पष्ट भएको छ । यो अध्ययन नेपाली भाषाका भाषिकाहरुको क्षेत्र र स्वरूप निर्धारण गर्नका निम्ति गरिने अध्ययनका लागि उपयुक्त हुन सक्ने देखिन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकाको अध्ययनबाट डडेल्धुरेली सामाजिक संरचनाको अध्ययन गर्न सघाउ पुग्न सक्छ । नेपाली भाषी र डडेल्धुरेली भाषीका वक्ता बीचको सम्प्रेषणमा सहजता ल्याउन र राष्ट्रभाषाका रूपमा नेपालीको सम्बर्द्धनका लागि यो अध्ययन महत्त्वपूर्ण देखिन्छ । नेपालमा प्राथमिक तहको

शिक्षा मातृभाषामा दिन पाउने प्रावधान कानुनी रूपमा लागू भैसकेको हुँदा प्रस्तुत अध्ययनबाट यस प्रक्रियामा पनि सघाउ पुग्ने देखिन्छ । यस्ता विविध कारणहरूले गर्दा “डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन” शीर्षकको अध्ययन औचित्यपूर्ण र महत्त्वपूर्ण देखिन्छ ।

१.८ अध्ययनको क्षेत्र र सीमा

प्रस्तुत शोध अध्ययनको सीमाङ्कन भौगोलिक र विषयगत गरी दुई आधारमा गरिएको छ ।

१.८.१ भौगोलिक सीमाङ्कन

यस अध्ययनको भौगोलिक क्षेत्र महाकाली अञ्चल, डडेल्धुरा जिल्ला अन्तर्गत पश्चिम भागतिर पर्ने रुपाल, बगरकोट र देवल गा. वि. स. रहेका छन् भने परिधीय क्षेत्र अन्तर्गत अमरगढी नगरपालिका क्षेत्र रहेको छ ।

१.८.२ विषयगत सीमाङ्कन

यस अध्ययनमा डडेल्धुरेली भाषिकाको सामान्य परिचय दिई यसका सामाजिक तथा भौगोलिक भेद छुट्टयाउने प्रयत्न केही मात्रामा गरिएको भए पनि यसको मुख्य अध्ययन क्षेत्र भनेको डडेल्धुरेली भाषिकाका भिन्नभिन्न शब्दवर्ग (नामिक क्रिया वर्ग) का व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन मात्र रहेको छ ।

व्याकरणिक कोटि बाहेक अन्य पक्षको विश्लेषण गरिएको छैन । यसमा डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणिक कोटिको अध्ययन गरिएको छ । यो शोध व्याकरणिक कोटिमा मात्र सीमित रहेको छ ।

१.९ अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययनमा क्षेत्रीय अध्ययन विधिको अवलम्बन गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । शोधकर्ता यस भाषिकाको मूलवक्ता भएकाले आफैँबाट पनि सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । आवश्यक तथ्याङ्कको सङ्कलनको लागि यस भाषाका मूल वक्ताहरूलाई सामग्री सङ्कलनको लागि प्रयोग गरिएको छ । प्रश्नोत्तर विधिको लागि सूचक छनौट गरिएको छ । प्राथमिक स्रोतबाट लिइएका सामग्रीको विश्लेषणको लागि पुस्तकालीय विधिको प्रयोग गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययनका क्रममा संरचनावादी भाषावैज्ञानिकले विकास गरेको वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस

अध्ययनलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउने क्रममा सम्बन्धित क्षेत्रका विषय विशेषज्ञहरुको सुभावा, सल्लाह र निर्देशनलाई आधार मानिएको छ ।

१.१० शोधपत्रको रुपरेखा

यस शोधपत्रको रुपरेखा यस प्रकार रहेको छ ।

अध्याय एक : शोध परिचय

अध्याय दुई : डडेल्धुरेली भाषिकाको सामान्य परिचय

अध्याय तीन : डडेल्धुरेली भाषिकाका शब्दवर्ग

अध्याय चार : नामिक वर्गका व्याकरणिक कोटि

अध्याय पाँच : क्रियावर्गका व्याकरणिक कोटि

अध्याय छ : उपसंहार

सन्दर्भसामग्री सूची

परिशिष्ट

अध्याय : दुई

डडेल्धुरेली भाषिकाको सामान्य परिचय

२.१ परिचय

नेपाली भाषाका अनेक भेदहरूमध्ये डडेल्धुरेली भाषिका पनि एक हो । भौगोलिक क्षेत्र अनुसार डडेल्धुरा जिल्ला सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अर्न्तगत महाकाली अञ्चलमा पर्दछ । डडेल्धुराका मानिसले बोल्ने भाषा डोटेली उपभाषिका वर्गमा पर्ने भाषिका हो । यस भाषिकाको प्रयोग क्षेत्र डडेल्धुरा वरपर तथा सेती नदी र पश्चिममा महाकाली नदी सम्म तथा दक्षिणमा जोगवुढा क्षेत्र र उत्तरमा बैतडी सीमानासम्मको भू-भाग हो । यिनै भू-भागका मान्छेले बोल्ने भाषा नै डडेल्धुरेली भाषिका हो ।

२.२ नामकरण

डडेल्धुराका मानिसहरूले बोल्ने भाषा डडेल्धुरेली भाषिका हो । डडेल्धुराका जिल्लाको नामकरण बारे विभिन्न भनाइहरू पाइन्छन् । डडेल्धुरा शब्द 'डडेल' र 'धुरा' दुई शब्दको संयोजनबाट डडेल्धुरा नामकरण गरिएको हो । डडेल्धुरेली भाषिकामा 'धुरा' शब्दले शिखर अर्थात् पहाडको अग्लो भाग वा टुप्पोलाई बुझाउँछ । डडेल्धुरा नामकरणको पहिलो भनाइ अनुसार चारैतिर उच्चा डाँडाले घेरिएको बीचको थुम्को भैंँ अवस्थित सानो धुरो अर्थात् टाकुरो भएको हुनाले यसलाई डडेल्धुरा भनिएको हुन सक्छ । दोस्रो भनाइ अनुसार यो धुरो अर्थात् जिल्ला डडाल्नु आकारको भएको हुनाले यसैलाई डडेल्धुरा भनिएको हुन सक्छ । 'डडेल' को अर्थ मेरुदण्ड र 'धुरा' को अर्थ उँचो भागलाई जनाउने हुँदा मान्छेको मेरुदण्ड जस्तो उँचोभागमा रहेको जिल्ला भएकाले यसको नाम डडेल्धुरा रहन गएको भन्ने भनाइ पनि प्रचलित छ । अझ अर्को भनाइ अनुसार यस धुरो वरपर फेदमा बाक्लो बस्ती भएको र यस धुरोमा बाक्लो घना जङ्गल हुनाले बस्तीका गोठालाहरूले गर्मी याममा डडेलो लगाई जङ्गली बाघ, भालु आदि हिंस्रक जीवजन्तुलाई धपाउने हुनाले डडेल्धुरा नामकरण भएको

भन्ने भनाइ पाइन्छ । यस जिल्लाका वासिन्दाहरूले बोल्ने मूल भाषा डडेल्धुरेली भाषिका हो (पन्त : पृ. २६) ।

डडेल्धुरा जिल्लाका विभिन्न गाउँहरूमा र छिमेकी जिल्लाका सीमानाका गाउँहरूमा सर्वसाधारण मानवजातिले आफ्नो कामकाज व्यवहार सञ्चालन गर्नको लागि प्रयोग गर्ने भाषा डडेल्धुरेली भाषिका हो । नेपालमा बोलिने भाषालाई डोटेली भाषिका भनेर ठाउँको आधारमा भाषा वा भाषिकाको नामाकरण गरेको पाइन्छ । त्यस्तै आधारमा डडेल्धुरा र त्यसको आसपासका क्षेत्रमा बोलिने भाषालाई डडेल्धुरेली भाषिका भनिएको हो । डडेल्धुरेली भाषिका डोटेली उपभाषिका वर्गमा पर्ने भाषिका हो ।

२.३ सीमाङ्कन

नेपाली भाषाका अन्य भौगोलिक भेदहरू जस्तै डडेल्धुरेली भाषिकाको क्षेत्र पनि निश्चित भौगोलिक सीमा भित्र पर्दछ । डोटीभन्दा पश्चिम, बैतडीबाट दक्षिण, कञ्चनपुरबाट उत्तर र भारतको कुमाउँबाट पूर्वतिर पर्दछ । यस जिल्लालाई पूर्वी सीमानामा सेती नदी र रेलगाडले छुट्टयाएको छ । उत्तरी सीमानामा घनघस्या लेकले छुट्टयाएको छ । दक्षिणी सीमाना चुरे पर्वतले छुट्टयाएको छ र पश्चिमी सीमाना महाकाली नदीले छुट्टयाएको छ ।

कुनै पनि भाषिकाको प्रयोग क्षेत्र र आंशिक प्रभाव क्षेत्रलाई स्पष्ट पार्न सो भाषिकाको शब्द, व्याकरण र अर्थमध्ये कुनै न कुनै पक्षमा तुलना गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस आधारमा डडेल्धुरेली भाषिकाको प्रयोग क्षेत्र र त्यसको आंशिक प्रभाव क्षेत्रलाई स्पष्ट पार्न यहाँ डडेल्धुरा र यसका निकटवर्ती जिल्लाहरूमा डडेल्धुरा जिल्लासँग जोडिएका बैतडी र डोटी जिल्लाका स्थानीय वासिन्दाहरूलाई आधार मानेर सामान्य सय शब्दको तुलना गरिएको छ ।

तालिका नं. १ : सामान्य सय शब्दको तुलना

डडेल्धुरा	बैतडी	डोटी	नेपाली
म	# मुई	# मु	म
हाम	# हम	# हाम	हामी
तु	# तै	○ तु	तँ
तम	○ तम	○ तम	तपाईं
यो	○ यो	○ यो	यो
सब्बै	# सप्पै	# सप्पै	सबै

भउत	# भिक्कै	○ भउत	धेरै
लामो	○ लामो	○ लामो	लामो
कल्ज्यो	○ कल्ज्यो	# कलेजो	कलेजो
रगत	# खुन	○ रगत	रगत
छार	○ छार	# छारी	खरानी
जाणन्छ	○ जाणन्छ	# जान्छो	जान्दछ
भणन्छ	○ भणन्छ	# भन्छो	भन्दछ
मारन्छ	○ मारन्छ	# माद्दोछ	माछ
नाँइ	○ नाई	# नै	नाई
ठन्नी	# जाडी	○ ठन्नी	चिसो
दिन्छ	○ दिन्छ	○ दिन्छ	दिन्छ
बालडो	# बलुवा	# बालुवा	बालुवा
धुकाँ	○ धुकाँ	○ धुकाल	धुवाँ
भ्रण पड्डु	+ पानीपड्डु	+ मेघ लाग्दु	पानी पर्नु
जिबणो	○ जिबणो	○ जिबणो	जिब्रो
मुन्टो	○ मुन्टो	# मुन्डो	टाउको
कण्ण	# कमर	# कमर	कम्मर
खणा	# खरायो	# खरायो	खरायो
बौज्यू	# भाउज्यू	# बउजु	भाउजु
भेगुतो	○ भेगुतो	○ भेगुतो	भ्यागुतो
स्वाइनी	○स्वाइनी	○स्वाइनी	स्वास्नी
माछ्छा	○ माछ्छा	○ माछ्छा	माछ्छा
बाकरा	# बाखरा	# बाखरा	बाखा
बल्ल	○ बल्ल	○ बल्ल	गोरु
नानो	# नान्को	नानु	सानो
बिल्लो	○ बिल्लो	○ बिल्लो	बिरालो
बाग	○ बाग	○ बाग	बाघ
कालो	○ कालो	○ कालो	कालो

पेलो	○ पेलो	○ पेलो	पहेंलो
भुइयाँ	○ भड्डया	○ भड्डया	भुई
कौवा	○ कौवा	○ कौवा	काग
स्याप	○ स्याप	○ स्याप	सर्प
कुईया	○ कुईया	○ कुईया	ढुकुर
शिकार	+ मासु	# शिकार	मासु
मुल्या	○ मुल्या	+ जात्को	केटो
मुलाई	○ मुलाई	+ जात्की	केटी
मलपासो	○ मलपासो	○ मलपासो	मलसाप्रो
बानर	○ बानर	○ बानर	बाँदर
डाडो	○ डाणो	# डाँडो	डाँडो
गाड	○ गाड	○ गाड	खोलो
बा	# बाबा	○ बा	बुबा
इजा	○ इजा	○ इजा	आमा
बुदी	○ बुदी	# भाइ	भाइ
व्वारी	○ व्वारी	○ व्वारी	बुहारी
नाज	○ नाज	○ नाज	अन्न
जणो	# जडो	○ जणो	जरो
सुक्या	# सुक्यो	○ सुक्या	सुकेको
कान	○ कान	○ कान	कान
घुँणा	○ घुँणा	○ घुँडा	घुँडा
धुलो	○ पीठो	○ धुलो	पीठो
मजिल्लो	# माइलो	○ मजिल्लो	माहिलो
भुटो	○ भुटो	○ सोच	चिन्ता
मखी	# मखाँई	○ मुखी	मसँग
बड्डो	○ बड्डो	○ बड्डो	बूढो
पाउना	# पौना	○ पाउना	पाहुना
छाँच	○ छाँच	# छाई	मही

कचिलो	○ कचिलो	○ कचिलो	गिलो
घोगा	○ घोगा	○ घोगा	मकै
बेली	○ बेली	○ बेली	हिजो
परभात	○ परभात	○ परभात	विहान
कत्नो	# कतनो	○ कत्नो	कत्रो
बोकडा	○ बोकडा	○ बोकडा	बोक्रा
बी	○ बी	○ बी	बीउ
कुकुर	○ कुकुर	○ कुकुर	कुकुर
अद्दु	# गद्दु	○ अद्दु	गर्नु
खाइबर	# खाइवटी	# खाइवट	खाएर
गइबर	#भाइवट	# गइवट	गएर
जा	# भा	○ जा	जाऊ
चौलानी	○ चौलानी	○ चौलानी	चामल पानी
धेक्कु	# धेक्कु	○ धेक्कु	देख्नु
भुजो	○ भुजो	○ भुजो	फर्सी
बज्या	○ बज्या	# वजे	बाजे
आथिन	# नाइथी	# नइथी	छैन
जानउ	# भानउ	○ जानउ	जान्छु
ग्वालो	○ ग्वालो	○ ग्वालो	गोठालो
मद्दाछ	# मद्दुलाछ	# मद्दोछ	मर्दैछ
खला	+ पटकान	+ आंगन	आंगन
दरुवाँ	○ दरुवा	○ दउरा	दाउरा
रुवस	○ रुवस	○ रुवस	सुन्दर
पड्डाछ	# पड्डलाछ	# पड्डोछ	पढ्दैछ
गएइन	# नाइग्या	# नइगया	गएनन्
चुकिलो	○ चुकिलो	○ चुकिलो	अमिलो
कसो	○ कसो	○ कसो	कस्तो
मइले	# मुईले	# मुईले	मैले

मबठेइ	# मुईबठे	# मुईबाट	मबाट
आफू	○ आफू	○ आफू	आफू
भतिजो	# भज्जो	○ भतिजो	भतिजो
ठगुरी	○ ठगुरी	# ठकुरी	ठकुरी
ब्याउलो	# वेउलो	# वेउलो	दुलाहा
ढोली	○ ढोली	○ ढोली	दमाई
ढोल्यानी	# ढोल्यानी	○ ढोल्यानी	दमेनी
बैनी	○ बैनी	○ बैनी	बहिनी
नभया	# नभ्या	○ नभया	नभए

स्पष्टीकरण :

पूर्ण समान शब्द	○	=	६२
केही ध्वनिगत समान शब्द	#	=	३३
असमान शब्द	+	=	५
जम्मा शब्द			१००

माथिको तालिका अनुसार डडेल्धुरेली भाषिकाको प्रभाव डोटी र बैतडी जिल्लाका निकटवर्ती गाउँमा परेको छ । यसको साथसाथै डडेल्धुरा जिल्लाबाट बसाई सरेर गएका कैलाली कञ्चनपुरमा पनि डडेल्धुरेली भाषिकाको प्रभाव परेको छ । राजनैतिक हिसाबले डडेल्धुरा जिल्लासँग जोडिएका बैतडी र डोटी जिल्लाका नजिकका गाउँमा डडेल्धुरेली भाषिकाको प्रभाव परेको छ ।

यस अध्ययनमा डडेल्धुरेली भाषिकाको सामग्री सङ्कलनको लागि डडेल्धुरा जिल्लाको रुपाल गा. वि. स., देवल गा. वि. स., भागेश्वर गा. वि. स. र बगरकोट गा. वि. स. लाई प्रमुख क्षेत्र बनाइएको छ र अमरगढी नगरपालिका क्षेत्र परिधीय क्षेत्रका रूपमा रहेको छ ।

२.४ डडेल्धुरा जिल्लाको ऐतिहासिक स्वरूप

डडेल्धुरा जिल्लाको ऐतिहासिक स्वरूप आफ्नै किसिमको छ । डडेल्धुरा जिल्ला ऐतिहासिक डोटी क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने जिल्ला हो । कुनै समयमा पूर्वमा त्रिशुली, पश्चिममा काँगडासम्म, उत्तरमा मानसरोवरसम्म, दक्षिणमा बीसकोश तराईसम्म फैलिएको डोटी क्षेत्र भाषिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक स्रोतको भण्डार नै मानिन्छ । डोटेरी भाषिकाको नजिक रहेको र डोटेरी मभ्रपच्छिमा भाषिका वर्गमा पर्ने डडेल्धुरेरी भाषिका पनि हो ।

डडेल्धुरा जिल्ला एक सुन्दर पहाडी जिल्ला हो । यहाँ प्राचीन समयदेखि ऐतिहासिकता बोकेका विभिन्न स्थान, तीर्थस्थल र मन्दिरहरू पाइन्छन् । डडेल्धुरा जिल्लाको ऐतिहासिक स्वरूप त्यहाँ रहेका अजयमेरु कोट, उग्रतारा मन्दिर, घटाल बाबा, भागेश्वर आदि जस्ता राजाले राज्य गरेका स्थान र प्रसिद्ध मन्दिर तथा तीर्थस्थलले झल्काएको छ ।

डडेल्धुरा जिल्लाको ऐतिहासिक स्थान अजयमेरु कोटलाई मानिन्छ । यो डोटेरी राजाहरूको 'उकु' पछिको राजधानी हो । अजयमेरु कोट डडेल्धुराको सदरमुकाम टुँडिखेलबाट दक्षिणपश्चिम तिर भर्दै हाटखोला पुगेपछि त्यसक्षेत्रमा पुगिन्छ । हाटखोला तरेपछि केही कदमपर मुग्राउ धारा छ । मुग्राउको केही पर देवलबाट पश्चिम लागेपछि अजयमेरुकोट देखिन्छ । यो कोट कलाले परिपूर्ण छ । उदाहरणको लागि बैठकघर, हाटदेवल, नाउला, चौपाटी, अस्तबल, रानीकक्ष, सुरुङ, दरबार, सिँढी रक्षाघर, पञ्चदेवल, विजयस्तम्भ, बोक्सीदह, योद्धा, हातहतियार, घोडाका चित्रहरूले पाषण कलापूर्ण अजयमेरु कोटले कलाको नमुना प्रस्तुत गर्दछ ।

डडेल्धुरा जिल्लाको अर्को ऐतिहासिक तीर्थस्थलका रूपमा रहेको उग्रतारा मन्दिर पनि एक हो । यो डडेल्धुरा जिल्लाको पोखरा भन्ने ठाउँमा छ । यो शैलेश्वरी मन्दिर जस्तै प्राचीन र महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । यस मन्दिरलाई मुसलमानहरूले तोडफोड गरेको र मुसलमान आक्रमणकारी फर्केपछि डोटेरी राजा नागमल्लले यो मन्दिरको पुननिर्माण गरेका थिए । हाल उग्रतारा मन्दिर विशुद्ध नेपाली शैलीमा छ । उग्रतारा मन्दिरमा भोग लगाउने काम पुजारी क्षेत्रीले गर्दछन् । यस मन्दिरमा शिव, पार्वती, गणेश, होमकुण्ड, देवीको मुर्ति, भण्डारकोठा, त्रिशुल रहेको छ (सुवेदी : पृ. ५६) ।

डडेल्धुरा जिल्लाको अर्को धार्मिक स्थलका रूपमा डोटी घटाल देवतालाई पनि लिइन्छ । डडेल्धुरा जिल्ला कारिगाउँदेखि दक्षिण तर्फ डोटीखोला बग्छ । त्यस्तै खोला वा डोटीगाडको बीच भागमा घटालबाबाको स्थान छ । त्यो ठाउँ डडेल्धुराका बासिन्दाको

शमशानघाट हो । हिन्दूहरूको प्राचीन ऐतिहासिक साहित्य महाभारतमा घटोत्कचको राम्रो वर्णन गरिएको छ । ती घटोत्कचलाई त्यहाँ कर्णको ब्रम्हास्त्र प्रहार गरी मारेको प्रसङ्ग पाइन्छ । ब्रह्मचर्य व्रत पालन गरेका घटोत्कच अत्यन्त शक्तिशाली र फलदाता मानिन्छन् । त्यसैले मानिसहरू घटाल देवतालाई खूब मान्दछन् ।

डडेल्धुरा अजयमेरु कोट र घटाल देवताको आन्तरिक विषयमा घटाल देवताको माहात्म्य नेपाली भाषाका श्लोकमा प्रकाशित गरिएको छ (सुवेदी : पृ. ९३) ।

डडेल्धुरा जिल्लाको अर्को ऐतिहासिक धार्मिक स्थल भागेश्वर देवताको मन्दिर पनि हो । डडेल्धुरा जिल्लाका प्रख्यात देवता भागेश्वर पनि मानिन्छन् । नागराजाले आफ्नो राज्यको पालामा भागेश्वरको परीक्षा लिन खोज्दा ठूलो विल्लव भयो, भागेश्वर देवताको प्रख्याति सुनेर राजा नागमल्लले भागेश्वरसँग सङ्घर्ष गर्न थाले । अन्त्यमा सामाजिक विश्वास र संस्कृतिको अगाडि राजा नागमल्लले पराजित हुनुपऱ्यो । भागेश्वरको शक्ति थाहा पाएर अरु देवताले मालिकको पद उनलाई दिए । त्यसपछि नागमल्लले देवताका धामीहरूलाई मान्यता दिए । ती देवताहरूमा डडेल्धुराका भागेश्वर, डाकेश्वरी, महादेव पर्दछन् । जहाँ नागमल्लले चढाएका घण्टहरू र उनका पालादेखि चढाएका देउकी प्रशस्त छन् (सुवेदी : पृ. १२६) ।

डडेल्धुरा जिल्लाको ऐतिहासिक स्वरूप हेर्दा यहाँ प्राचीन समयमा राजाहरूले राज्य गरेको स्थान, प्रसिद्धि शक्तिशाली देवताहरू र तिनका मन्दिरहरूले त्यस ठाँउको इतिहास बोकेका छन् । ती स्थानहरू अजयमेरु कोट, उग्रतारा मन्दिर, डोटी, घटाल बाबाको मन्दिर, भागेश्वर देवता आदि हुन् ।

२.५ डडेल्धुरा जिल्लाको भौगोलिक स्वरूप

भौगोलिक स्वरूपमा डडेल्धुरा जिल्ला नेपालको सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत महाकाली अञ्चलमा पर्ने एक पहाडी जिल्ला हो । यसको पूर्वमा डोटी जिल्ला, पश्चिममा भारतको कुमाउँ क्षेत्र, उत्तरमा बैतडी जिल्ला र दक्षिणमा कञ्चनपुर जिल्ला पर्दछ । यस जिल्लालाई पूर्वी सीमाना सेती नदी र रेलगाडले छुट्टयाएको छ । उत्तरी सीमाना घनघस्या लेकले छुट्टयाएको छ । दक्षिणी सीमाना चुरे पर्वतले छुट्टयाएको छ । यो जिल्ला $८०^{\circ}१२'$ देखि $८०^{\circ} ४७'$ सम्म पूर्वी देशान्तर र $२८^{\circ}५९'$ देखि $२९^{\circ}२६'$ सम्म उत्तरी अक्षांशका बीचमा पर्दछ । यस जिल्लाको क्षेत्रफल १,६६१ वर्ग किलोमीटर रहेको छ ।

भौगोलिक वातावरणका दृष्टिले यस जिल्लालाई लेकाली, पहाडी, भित्रीमदेश गरी तीन खण्डमा विभाजन गरिएको छ । (जि. वि. स. को तथ्याङ्क २०५८ अनुसार)

प्राकृतिक सौन्दर्यका दृष्टिकोणले हेर्दा डडेल्धुरा जिल्ला अतिरमणीय र सुन्दर जिल्ला हो । यहाँ घना जङ्गलमा धेरै किसिमका बोटविरुवाहरु पाइन्छन् । यहाँ साल, सल्ला, सिमल, कटुस, उत्तिस, काफल, सिसौ, राईसल्ला, देवदार, जस्ता विभिन्न किसिमका रुखहरु पाइन्छन् भने यहाँका जङ्गलमा विभिन्न जङ्गली जनावरहरु पनि पाइन्छन् । विभिन्न जातका चराचुरुङ्गीले डडेल्धुरा जिल्लाको सौन्दर्य बढाएको छ । यहाँ खोलानाला पनि प्रशस्त छन् । यहाँ डोटीखोला, रुपालीगाड, पोखरागाड जस्ता धेरै ठूला साना नदी तथा खोलाहरु पनि रहेका छन् । हरियाली डाँडाकाडाँहरु, फराकिला खेतका फाँटहरुले, सौन्दर्य बढाएको छ । धार्मिक सांस्कृतिक हिसाबले यहाँका मानिसहरु हिन्दू, धर्मावलम्बी छन् र सोही मानिसहरु धर्मप्रति पनि त्यत्तिकै आस्थावान देखिन्छन् । यहाँ उग्रताराको मन्दिर, घटाल बाबाको मन्दिर, भागेश्वर र डाकेश्वरी मन्दिर जस्ता प्रसिद्ध धार्मिक स्थल पनि रहेका छन् ।

समग्र रुपमा सुदूरपश्चिमाञ्चलका पहाडी जिल्लाहरुमध्ये अधिकांश जिल्लामा पुग्न यहाँको बागबजार भएर नै आउने जाने भएर अन्य पहाडी जिल्ला तिर जाने हुनाले र यस जिल्लामा कालोपत्रे सडक, प्रायः प्रत्येक गा. वि.स. मा विद्युत, सञ्चार र शिक्षा आदिको व्यवस्थाले यहाँको जीवनस्तर विस्तारै माथि उठ्न लागेको अनुमान गर्न सकिन्छ । विकासका दृष्टिले सुदूरपश्चिमका पहाडी जिल्लामध्ये सुगम मानिन्छ । सबै जिल्लाको केन्द्र नै बन्न पुगेको छ ।

२.६ डडेल्धुरा जिल्लाको सामाजिक स्वरूप

एकै प्रकारको व्यवस्था रहनसहन, धर्म मान्ने एकै ठाउँमा बस्ने मानिसको समूह नै समाज हो । डडेल्धुरा जिल्लामा आफ्नै किसिमको समाज रहेको छ । आफ्नै किसिमको सामाजिक स्वरूपको अध्ययन गर्दा यस ठाउँका गाउँघर, समाज, भेषभूषा, खानपान, रहनसहन, चाडपर्व, धर्म, जाति आदि पर्दछन् । २०५८ सालको जनगणना अनुसार डडेल्धुरा जिल्लाको जनसङ्ख्या १,१९,८२८ छ । जसमध्ये १,०३,८२० अथवा ९९.२० % ले डडेल्धुरेली भाषिका बोल्छन् (जि. वि. स. तथ्याङ्क २०५८) ।

करिब सवा एक लाख भन्दा बढी जनसङ्ख्या भएको डडेल्धुरा जिल्लामा छरिएर रहेका गाउँहरुमा पातलो बस्ती पाइन्छ । प्रत्येक घरहरु छुट्टाछुट्टै बनेका छन् । प्रायः घरहरु दुइगाले बनेका र दुइगाकै छानो भएका छन् । घर रातो र सेतो माटोले पोतिएका हुन्छन् ।

डडेल्धुरेलीका घरमा ढिकी, ओखल, जाँतो, दलनी र घरका छेउछाउका खोलामा पानी घट्ट जस्ता दैनिक प्रयोगका सामग्री पाइन्छन् । डडेल्धुरा जिल्लामा जाति अनुसारका फरकफरक किसिमका घरहरूका संरचना गरिएका हुन्छन् । प्रत्येक घरको अगाडि खलो हुन्छ । जाति अनुसार पानी खाने स्थान पनि फरकफरक हुन्छ । यहाँको भेषभूषा सामान्य किसिमको नै छ । यहाँका लोग्ने मानिसहरूले दौरा, सुरुवाल, कोट, इस्टकोट, स्वीटर, टोपी, जुत्ता, गलबन्दी, धोती लगाउँछन् । यहाँका महिलाहरूका गहनाहरू चुरा, पोते, फुली, तिलहरी, मुद्रा, बुलाकी, गलबन्दी, नौगेडी, बाला, पाउजु, औंठी हुन् । यहाँका खानपिन पनि सामान्य किसिमको नै छ । खास गरेर विहानको खाना भात र बेलुकीको खाना रोटी नै हो । तर अन्य खानाका परिकारहरूमा सेलरोटी, पुरी (लाउन), खीर, मासको बारा, माणा (चामलको रोटी), खिचडी, ढिंडो पर्दछन् । अन्नहरूमा यहाँ धान, मकै, गहुँ, कोदो, जौ, मास, गहत, मसुरो, केराउ, भटमास, सिमीहरू फल्छन् । रहनसहनका हिसाबले हेर्दा यहाँका मानिसहरू संयुक्त परिवारमा नै बसेका पाइन्छन् । जात अनुसार बसोबास पनि छुट्टै स्थानमा हुन्छ । यो संस्कार पनि आफ्नै किसिमको रहेको छ । जन्मेदेखि मृत्युसम्मका संस्कारहरू विधिवत् रूपमा गरिन्छ । जन्मेदेखि मृत्युसम्मका संस्कारहरू छैठी, न्वारन, अन्न प्रासन (पास्नी), अक्षरआरम्भ, चूडाकर्म, व्रतबन्ध, विवाह र मृत्युसंस्कार आदि सम्बन्धी प्रचलन आफ्नै किसिमको छ । आईमाई रजस्वला भएमा यहाँ “छुई हुनु” भन्ने चलन छ । रजस्वला भएकी महिलालाई अलगगै सुत्ने व्यवस्था गरिन्छ । उसलाई चारदिनसम्म अरुले छुदैनन् । भाइ बुहारी र जेठाजुबीच छुवाछूत गर्ने चलन छ । धर्मका हिसाबले यहाँको प्रमुख धर्म हिन्दू नै हो । यहाँ विभिन्न प्रकारका चाडपर्व मनाउने गरिन्छ । डडेल्धुरा जिल्लाका मान्छेहरूले मनाउने चाडपर्वहरूमा गौरा, होली, विषुजाँत(नववर्ष), महाशिवरात्री, वैशाखपुर्णिमा, साउने सङ्क्रान्ति, जनैपुर्णिमा, बसन्तपञ्चमी, चैतेदशैं, आदि पर्दछन् । यी चाडपर्वहरू विभिन्न भाँकी प्रदर्शन गरेर र साथसाथै देउडा खेलेर मनाइन्छन् । यस जिल्लामा नेपालका धेरै जातको बसोबास पाइन्छ । डडेल्धुरामा बाहुन, क्षेत्री, ठकुरी, सार्की आदि जातिका विभिन्न थर भएका व्यक्तिको बसोबास पाइन्छ । ती थरहरू यस प्रकार रहेका छन्- पन्त, पनेरु, जोशी, उप्रेती, पाण्डेय, भट्ट, चटौत, ओझा, पाठक, विष्ट, बोहरा, मडै, खत्री, भारती, नाथ, गिरी, खड्का, रावत, रावल, पाल, पाली, बूढा, ठकुराठी, ठगुन्ना, साहू, थापा, शाही, मल्ल, महर, साउद, साउन,बम, धामी, भाट, देउवा, मगर, लावड, लुहार, टमटा, पार्की, सार्की, दमाई, भूल, कडाल, तिरुवा, आदि । यसरी विभिन्न प्रकारका जातजाति, रहनसहन, भेषभूषा, रीतिस्थिति,

चाडपर्व, धर्म संस्कार, बसाईको स्थिति आदि बाट डडेल्धुरा जिल्लाको सामाजिक स्वरूप निर्माण भएको छ ।

२.७ राजनैतिक, प्रशासनिक वा शैक्षिक स्वरूप

राजनैतिक एवम् प्रशासनिक दृष्टिकोणले डडेल्धुरा जिल्ला २० गा. वि. स., १ नगरपालिका र १ वटा निर्वाचन क्षेत्रमा विभाजित छ । यहाँको सामाजिक, राजनैतिक, आर्थिक एवम् शैक्षिक विकास गर्न पनि दर्जनौँ राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरु लागि परेका छन् । यहाँको प्रमुख पेशा कृषि र व्यापार रहेको छ । विशेष गरेर यहाँबाट उत्पादित तरकारी र फलफूलहरु त्यो ठाउँ बाहेक तराईका जिल्लाहरु कैलाली, कञ्चनपुर, बाँके, बर्दियाका र सबै भारततिर निर्यात हुने गर्दछन् ।

शिक्षाका दृष्टिले हेर्दा डडेल्धुरा जिल्लामा एउटा मात्र सरकारी शिक्षा क्याम्पस रहेको छ । दर्जनौँ प्लस टु क्याम्पस रहेका छन् भने तीन दर्जन भन्दा बढी मा. वि. रहेका छन् । शिक्षित व्यक्ति वा साक्षर सङ्ख्या आधा जनसङ्ख्यामा देखिन्छ । समग्रमा यहाँको जनसङ्ख्या मध्ये आधाभन्दा बढी जनता निरक्षर रहेका छन् । त्यसमा पनि पुरुषको तुलनामा महिला वर्ग शिक्षा क्षेत्रमा निकै पछाडि देखिन्छन् । यहाँको मुख्य पेशा कृषि भए पनि नोकरी व्यापार गर्ने मानिसहरु पनि उल्लेख्य रूपमा भेटाउन सकिन्छ । रोजगारीका अवसर नमिल्ने हुनाले आफ्नो जीवन धान्न भारततिर पलायन हुने युवाको सङ्ख्या पनि बढ्दो मात्रामा पाइन्छ । राष्ट्रिय स्तरमा उच्च पदस्थ व्यक्तित्वका हिसाबले यो जिल्ला अगाडि रहे पनि समग्र राष्ट्रिय परिसूचाङ्कमा पछाडि नै रहेको छ ।

२.८ डडेल्धुरेली भाषिकाका भौगोलिक भेद

डडेल्धुरेली भाषिकाले डडेल्धुरा जिल्लाको संस्कृति, भाषा, साहित्य कला एवम् जातीय स्थानीय जीवन गाथालाई समेटेर समग्र डडेल्धुरेली बासीलाई एकताको मालामा बाँध्ने महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको छ । यो भाषिका परपच्छिमा भाषिकासँग निकट देखिन्छ । त्यसैले पनि कतिपय यस भाषाका विशेषताहरु परपच्छिमा भाषिकासँगै मिल्न जान्छन् । यसो हुनुको कारण डडेल्धुरा जिल्ला र बैतडी जिल्लाका सीमानाका बासिन्दाहरुबीच रहेको आपसी सम्बन्ध हो । यो सम्बन्ध वैवाहिक, व्यापार, लेनदेन, आदि जस्ता कुराहरुबाट स्थापित हुँदा यसको प्रभाव भाषामा पर्नु स्वाभाविक हो । त्यसै गरी अझ यसभन्दा बढी डोटेली भाषिकासँग डडेल्धुरेली

भाषिकाको घनिष्ठ सम्बन्ध देखिन्छ । यी दुवै भाषिका एउटै भाषिक वर्गभित्र परेकाले पनि एउटै आमाका दुई सन्तान भएर आफ्नो अस्तित्व बनाउन सफल भएका छन्।

डडेल्धुरेली भाषिकाको केही स्थानगत भेदहरू रहेका पाइन्छन् । यी भेदहरूमा पिलकोटी, रुपाली, जोगबुढाली, जैसेराली, जस्ता भेद पाउन सकिन्छ । स्थानगत रूपमा देखिने भाषिक भेदका बीच एक आपसमा ध्वन्यात्मक, रूपगत र शब्दगत विभेद सामान्य रूपमा पाउन सकिन्छ । (पन्त पृ:२७)

डडेल्धुरेली भाषिकाका यी भेदहरू छुट्टयाउन सम्बन्धित क्षेत्रका स्थानीय बासिन्दाबाट गरिएको सामग्री सङ्कलनको आधारमा लिइएका सामान्य सय शब्दको तुलना निम्न लिखित ढङ्गले गरिएको छ ।

तालिका नं. २ : सामान्य सय शब्दको तुलना

रुपाली	पिलकोटी	जोगबुढाली	जैसेराली	नेपाली
बा	बा+	बा+	बा+	बुवा
इजा	इजा+	इजा+	इजा+	आमा
बुदी	बुदी+	बुदी+	बुदी+	भाइ
बैनी	बैनी+	बैनी+	बैनी+	बहिनी
स्वानी	स्वानी+	जोई०	स्वाइनी+	स्वास्नी
बज्या	बज्या+	बज्या+	बज्या+	बाजे
चेली	चेली+	चेली+	चेली+	छोरी
इनरो	इनरो +	इन्को #	इनरो +	यिनको
तमरो	तमरो +	तमरो +	तमरो +	तपाईंको
उनरो	उनरो +	उन्को #	उनरो +	उनको
नाईआथि	आथिन#	आथिन#	आथिन#	छैन
दाइ	दादि#	दाजी#	दाइ+	दाइ
पाँणरो	पाँणरो +	पाँणरो +	पाँणरो+	फुस्रो
बउज्यू	बौज्यू#	बौज्यू#	बौज्यू#	भाउजु
ढोली	ढोली+	ढोली+	ढोली+	दमाई
मुख्या	मुख्या+	मुख्या+	मुख्या+	मुखिया
मुलाई	मुलाई+	मुलाई+	मुलाई+	केटी

मौ	मौ+	मौ+	मौ+	परिवार
किर्मुल्लो	किर्मुल्लो +	किर्मुल्लो +	किर्मुल्लो +	कमिलो
जा	जा+	जा+	जा+	जाऊ
निःयो	निःयो +	गैयो #	निःयो +	गयो
आइबर	आइबर+	आइबर+	आइबर+	आएर
नाईआउनु	आउँनैन#	आउँनैन#	आउँनैन#	आउँदैन
भितर	भितर+	भितर+	भितर+	भित्र
ब्वारी	ब्वारी+	ब्वारी+	ब्वारी+	बुहारी
गणो	गणो +	गणो +	गणो +	गरो
कुरणी	कुरणी+	कुरणी+	कुरणी+	कुरा
बाकरा	बाकरा+	बाखरा#	बाकरा+	बाखा
अन्धेर	अचम्मो #	अचम्म#	अन्धेर +	अचम्म
रुवस	रुवस +	रुवस +	रुवस +	सुन्दर
सब्वै	सब्वै#	सप्पै#	सब्वै#	सब्वै
छोल्यो	छोल्यो +	छोल्यो +	छोल्यो +	ताछ्यो
जर	जर+	जर+	जर +	ज्वर
जनजा	जनजा+	जनजा+	जनजा +	नजाउ
सुँण	सुँण+	सुँण+	सुँण +	सुन
जानान्	जानान्+	जानान्+	जानान् +	जान्छन्
अच्यो	अच्यो +	गच्यो #	अच्यो +	गच्यो
फुचेरो	फुचेरो +	फुचेरो +	फुचेरो +	नराम्रो
दुबलो	दुबलो +	दुबलो +	दुबलो +	दुब्लो
लोपारी	लोपारी+	लोपी#	लोपारी+	लोभी
चुकिलो	चुकिलो +	चुकिलो +	चुकिलो +	अमिलो
कत्तो	कत्तो +	कत्तो +	कत्तो +	कत्रो
ग्वालो	ग्वालो +	ग्वालो +	ग्वालो +	गोठालो
भउत	भउत+	भउत+	भउत+	धेरै
काँथणो	काँथणो +	काँथणो +	काँथणो +	थाइन्तो / कात्रो

सिगान	सिकान+	सिकान+	सिकान+	सिँगान
अर्खो	अर्खो +	अर्खो +	अर्खो +	अर्को
बाइर	बाइर+	बाइर+	बाइर+	बाहिर
इसोइ	इस्सोइ#	इसोइ#	इसोइ#	यस्तो
मखिलाई	मखि+	मखिलाई+	मखिलाई+	मेरोलागि
चणो	चणो +	चणो +	चणो +	चरो
खलो	आँगन०	पट्कान०	आँगन०	आँगन
भीँडा	कनला०	इचला०	कनला०	कान्ला
अम्भा	बिही०	अम्भा+	अम्भा+	अम्बा
आम	आम+	आम+	आम+	आँप
कुइणो	कुइणो +	कुइणो +	कुइणो +	कुहिरो
ओखण	ओखण+	ओखण+	ओखण+	ओखर
कुकुणा	कुकुणा+	कुकुणा+	कुकुणा+	कुखुरा
तागत	तागत+	तागत+	तागत+	तागत
बाग	बाग+	बाग+	बाग+	बाघ
बड्डो	बुणो #	बुणो #	बुणो #	बूढो
खान्नाछ	खान्नाछ+	खान्नाछ+	खान्नाछ+	खाँदैछ
रामो	रामो +	रामो +	रामो +	रामको
कन्ज्या	कतन्ज्या#	कतन्ज्या#	कज्ज्या#	कहिले
पोरी	पोर्की#	पोर्की#	पोर्की#	पर्सि
चलाक	चलाक +	चलाक+	चलाक+	चलाख
नाईजानु	जाँनइन#	नाईजानु#	जानइन#	जाँदेन
छाँच	छाँच+	छाँच+	छाँच+	मही
कटौरा	कटौरा+	कटौरा+	कटौरा+	कचौरा
सक्दु	सग्दु #	सक्कु#	सग्दु#	सक्नु
ज्यू	ज्यू+	ज्यू+	ज्यू+	सासू
बुज्यु	बुज्यु+	बुज्यु+	बुज्यु+	ससुरो
पुसाईँ	पुसाईँ+	पुसाईँ+	पुसाईँ+	फुपा

सिङ्ङ	सिङ्ङँ +	सिङ्ङ+	सिङ्ङ+	सिङ्ङ
बल्ल	बल्लँ +	बल्ल+	बल्ल+	गोरु
नाज	नाज+	नाज+	नाज+	अन्न
धुलो	धुलो +	धुलो +	धुलो +	पीठो
बिल्लो	बिल्लो +	बिल्लो +	बिल्लो +	बिरालो
पुइजू	पुइजू+	पुइजू+	पुइजू+	फुपू
मामा	मामा+	मामा+	मामा+	मामा
पेलो	पेलो +	पेलो +	पेलो +	पहेंलो
मजिल्लो	माइलो #	माइलो #	माइलो #	माहिलो
कतनो	कतनो +	कतनो +	कतनो +	कत्रो
बैकान	बैकान+	बैकान +	बैकान+	लोगने मान्छे
बर्खा	बर्खा+	बर्खा +	बर्खा+	वर्षा
मखि	मखाँइ#	मखि+	मसित#	मसँग
उइपछा	उइपछा+	उइपछा+	उइपछि#	उसकोपछि
परभातै	परभातै+	परभातै+	परभातै+	बिहानै
जिध्ध	जिध्ध+	जिध्ध+	जिध्ध+	ढिपी
भुटो	भुटो +	भुटो +	भुटो +	चिन्ता
पुग्या	पुग्या+	पुग्या+	पुग्या+	पुगे
भट्ट	तुराणी०	भट्ट+	भट्ट+	छिटो
कसुलो	बाउसो०	बाउसो०	बाउसो०	कोदालो
पविता	पप्ता#	पविता+	पविता+	मेवा
निन	निन+	निन+	निन+	निद्रा
सिनउ	सिनउ+	सिनउ+	सिनउ+	सुत्छु
धौलो	धौलो +	धौलो +	धौलो +	सेतो
निको	निको +	निको +	निको +	असल
ठन्नी	ठन्नी +	ठन्नी+	ठन्नी+	चिसो
रातो	रातो +	रातो +	रातो +	रातो
कालो	कालो +	कालो +	कालो +	कालो

स्पष्टीकरण:

- + पूर्ण समान शब्द
- # ध्वनिगत केही समान शब्द
- असमान शब्द

माथि दिइएको सामान्य सयवटा शब्दको तुलनाका आधारमा डडेल्धुरेली भाषिकाका चारवटा उपभेदमा ठ्याक्कै मिल्ने शब्द ७० वटा, केही ध्वनिगत समान शब्द २४ वटा र पूर्ण असमान शब्द ६ वटा भेटिन्छन् । ७० ओटा शब्द मिलेपनि बाँकी २४ ओटा शब्दमा ध्वनिगत फरक र ६ वटा असमान शब्द रहेका छन् । भौगोलिक विविधताका आधारमा छुट्टिएका चार ओटा भिन्न क्षेत्र रुपाली, पिलकोटी, जोगबुढाली र जैसेराली क्षेत्र डडेल्धुरेली भाषिकाका भौगोलिक उपभेद मान्न सकिन्छ ।

२.९ डडेल्धुरेली भाषिकाका सामाजिक भेद

समाजका व्यक्तिहरूको व्यवहारका आधारमा रहेको एउटै भाषाको भिन्नतालाई सामाजिक भेद अन्तर्गत राखिन्छ । यस्ता सामाजिक भाषिकाहरूमा उच्चारण, व्याकरण र शब्दभण्डारमा भिन्नता देखिन्छ (बन्धु, २०५३ : ११९) । समाजमा विभिन्न जातजाति, धर्म, वर्ग पेशा, लिङ्गस्तर भएका व्यक्तिहरूको बसोबास हुन्छ । यिनीहरूले सन्दर्भ अनुसार आफ्नै तरिकाले भाषाको प्रयोग गर्दछन् । भाषा प्रयोगका सन्दर्भमा सहज बोधगम्यताको स्थिति फेला परे पनि उच्चारण, व्याकरण र शब्दभण्डारमा केही भिन्नता पाइन्छ । यही सामाजिक संरचनाका कारण उत्पन्न हुने भाषिक भेदलाई भाषाको सामाजिक भेद भनिन्छ ।

डडेल्धुरेली भाषिकामा स्थानगत भेदका अतिरिक्त विविध सामाजिक भेद पनि पाइन्छन् । यहाँ विभिन्न जातजातिका मान्छेको बसोबास भएकाले पनि यो भाषिकाको प्रयोगको सन्दर्भमा केही फरकपन पाउन सकिन्छ । तर त्यो फरकपन शाब्दिक एवम् उच्चारणका तहमा सामान्य रूपमा रहेको हुन्छ । विशेष गरेर जातीय हिसाबले उच्च वर्ग मानिने समुदायका मान्छेले प्रयोग गर्ने, मध्यम र निम्न वर्गका मान्छेले प्रयोग गर्ने भाषामा भिन्नता पाउन सकिन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकाको जैसेराली भेदमा, भागेश्वर, गा. वि. स. को बोगटा(जो रुपाली भेदमा पर्दछ), सकायल (डोटी जिल्लाको सीमाना वा नजिक) क्षेत्रमा बसोबास गर्ने ठकुरीहरूले उच्च आदरार्थी शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । ठकुरी श्रीमतीलाई ठुकुरानी, छोरीलाई मैयासाहेब, आमालाई जी सम्बोधन गरिन्छ । त्यसैगरी ज्यूनार (खानु), मर्जी (भन्नु), चलाई (जानु, आउनु) को प्रयोग गर्छन् । तर यहाँ, या, हजुर क्रियाका पछाडि

‘बक्सन’ को प्रयोग गरिन्छ, एवम् त्यसको सट्टामा ‘स्यो’ जोडेर (खाइस्यो, गइस्यो) रूपको प्रयोग गरिन्छ । तर निम्न वर्गमा यस्ता किसिमका शब्द र रूपहरु प्रचलित नभई अनादर वा सामान्य आदरकै शब्दहरु प्रचलित देखिन्छन् । यसरी हेर्दा एउटा श्रीमतीलाई बुझाउन ठकुरीको श्रीमतीलाई ठकुरानी, बाहुनकी श्रीमतीलाई बाहुनी, क्षेत्रीकी श्रीमतीलाई स्वास्नी भनेको पाइन्छ । त्यस्तै यसलाई बुझाउन पनि ठाउँ पिच्छे, घरवाली, घरिना, पुतारी, आदि शब्दको समेत प्रयोग भएको पाइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकाका सामाजिक उपभेदहरुको चर्चा यसरी गर्न सकिन्छ ।

क) वर्गगत आधार

यस आधारमा डडेल्धुरेली समाज ठकुरी जाति र अरु जातिको रूपमा छुट्टिन्छ । ठकुरी जातिको भाषिक व्यवहार अरु जातिकोभन्दा भिन्न हुन्छ । ठकुरी र ठकुरी बाहेकका जातिले प्रयोग गर्ने भाषिकामा भिन्नता देखिन्छ । यसलाई सामाजिक उपभेदका रूपमा लिन सकिन्छ । ठकुरीले उच्च आदरार्थी प्रयोग गर्दछन् भने अरु जातिले सामान्य शब्द प्रयोग गर्दछन् । ठकुरी समाज र ठकुरी बाहेकका समाजको भाषिक स्वरूप यसरी देखाउन सकिन्छ-

ठकुरी जाति	ठकुरी बाहेकका जाति	नेपाली
मुआँ	आमा	आमा
बुआ	बा	बुबा
मैया	चेली	छोरी
मैसाव्	गोसी	नन्द
जिजुबुबा	बज्या	बाजे
जिजुमुआँ	बज्यै	बजै
दाजि	दाइ	दाइ
भुजा	भात	भात
दुलै	ब्वारी	बुहारी

ख) अभिवादनको भाषिक व्यवहार

सबै जाति र वर्गका समूहका अभिवादन गर्ने चलन आफ्नै किसिमको हुन्छ । साधारणतया आफूभन्दा माथिल्लो तहको व्यक्तिलाई अभिवादन गर्दा ढोगदियाँ, पाउलागि, जधौ, शब्दको प्रयोग गर्दछन् भने आशिर्वाद दिँदा दीर्घायू भएस, भाग्यमानी भएस,

बाँचिरहेस्, जिरहेस् आदि शब्दको प्रयोग गरिन्छ । तल्लो जातको मानिसले माथिल्लो जातको मानिसलाई अभिवादन गर्दा जउत, जधौ, जौसाहेब शब्दको प्रयोग गरेको सुनिन्छ । उमेर र नाताले माथिल्लो स्तरको व्यक्तिलाई अभिवादन गर्दा ढोगदिया शब्दको प्रयोग गरिन्छ । त्यसैगरी ब्राम्हण र ठकुरी बीचको अभिवादन भाषिक व्यवहार छुट्टै छ । ब्राम्हणलाई ठकुरीले पाउलागि भन्दछन् भने ठकुरीलाई ब्राम्हणले स्वस्ति शब्दको प्रायोग गर्दछन् । तल्लो जातिले माथिल्लो जातिलाई जउत, जधौ भनेर अभिवादन गर्दा माथिल्लो जातिले जयहोस् शब्दको प्रयोग गर्दछन् । यसरी डडेल्धुरेली समाजमा अभिवादनको प्रथाले समाजमा भाषिक भेद जन्माएको देखिन्छ ।

ग) जातिगत आधार

जातिगत आधारमा डडेल्धुरेली समाज तल्लो जात र माथिल्लो जातमा विभाजित छ । जातीय व्यवस्था अनुसार डडेल्धुरामा बाहुन, ठकुरी, क्षेत्री, गरेर क्रमशः माथिल्लो, उच्च, तल्लो जाति र निम्न जाति भनेर कहलिएको पाइन्छ । डडेल्धुरेली भाषीको जातीय प्रभाव उनीहरूको भाषिक व्यवहारमा परेको देखिन्छ ।

सम्बन्धवाचक शब्दको तुलनाबाट जातीय आधारमा देखिएको सामाजिक भाषिक स्वरूप यसरी देखाउन सकिन्छ -

माथिल्लो जाति	तल्लो, निम्न जाति
बुआ	बा
मैया/नन्द	गोसी
दिज्यू/दिदी	दि
फुपू	पुइजू
कान्सा बुआ	कान्सा बा

डडेल्धुरेली भाषिका दुई किसिमका सर्वनाम भेटिन्छन्- तु, तम, तु नेपाली भाषाको सर्वनाम तँ को लागि प्रयोग गरिन्छ । 'तम' नेपाली भाषाको सर्वनाम तपाँई, हजुर को लागि प्रयोग गरिन्छ । परिवारमा नाता सम्बन्धमा ठूलाले सानालाई 'तु' र सानाले ठूलालाई 'तम' को प्रयोग गरेको पाइन्छ । माथिल्लो जातले सानो जातका मानिसलाई 'तु' सर्वनामिक शब्दको प्रयोग गर्दछन् भने तल्लो जातका मानिसले माथिल्लो जातका मानिसलाई 'तम' सर्वनामिक शब्दको प्रयोग गर्दछन् ।

घ) लैङ्गिक तथा उमेरगत आधारमा

लैङ्गिक तथा उमेरगत विविधताको प्रभाव डडेल्धुरेली भाषिकामा सम्बोधनमा परेको देखिन्छ । डडेल्धुरेली समाजमा स्वास्नीले लोग्नेको र लोग्नेले स्वास्नीको नामबाट बोलाउने चलन छैन । यिनीहरूले सम्बोधन यसरी गर्दछन् -

लोग्नेले स्वास्नीलाई

ए इथ आई 'ए वर आऊ'
मेरी बूढी / घरवाली 'मेरी श्रीमती'
एइकी इजा 'यसकी आमा'

(छोराछोरी देखाएर)

ठूलालाई सम्बोधन

ओ बा ओ बुवा
ओ इजा ओ आमा
ओ दाइ ओ दाइ
ओ दिदी ओ दिदी

स्वास्नीले लोग्नेलाई

ओ इथ आउना 'ओ वर आउनुस्'
एइका वा 'यसका बुवा'
मेरो बुढा/आफू 'मेरा श्रीमान्'

(छोराछोरी देखाएर)

सानालाई सम्बोधन

ए चेली ए छोरी
ए बुदी ए भाइ
ए बइनी ए बहिनी

डडेल्धुरेली भाषिकामा स्थानवाची शब्दलाई विशेषण बनाएको भेटिन्छ । जस्तै :

ठाँउ	पुरुष	स्त्री
रुपाल	रुपाली	रुपल्यानी
बोगटा	बोगट्याल	बोगट्याल्ली
पिलकोट	पिलकोटी	पिलकोट्याल्ली
कारिगाउँ	करक्याल	करक्याल्ली
लेटम	लेटमाल	लेटमाल्ली

यसरी डडेल्धुरेली समाजमा लैङ्गिक तथा उमेरका आधारमा प्रचलित सम्बोधन तथा विविध शैलीले डडेल्धुरेली भाषिकामा विविधता ल्याएको छ ।

यस भाषिकामा उच्चवर्ग, माथिल्लोवर्ग, तल्लो र निम्नवर्गका बीचमा वर्गगत आधार, जातिगत आधार, अभिवादनको आधार, र लैङ्गिक आधारले गर्दा समाजमा सामाजिक भेद छुट्टयाएको छ । यिनै कारणलाई / आधारलाई डडेल्धुरेली भाषिकाका सामाजिक भेद मान्न सकिन्छ ।

अध्याय : तीन

डडेलधुरेली भाषिकाको शब्दवर्ग

३.१ शब्दवर्ग र यसका विभिन्न आधारमा वर्गीकरण

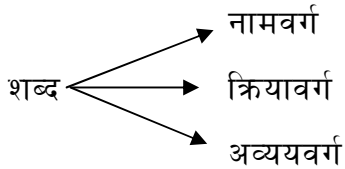
शब्दको समूह, शब्दको वर्गीकरण, पदवर्ग (नाम, सर्वनाम, क्रिया, क्रियायोगी, आदि) लाई शब्दवर्ग भनिन्छ (प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, १३५) । शब्दहरू विभिन्न वर्गका हुन्छन् । यिनको वर्गीकरण अर्थ, रूप र कार्यका आधारमा गर्न सकिन्छ । व्याकरणात्मक दृष्टिले अर्थभन्दा रूप, रूपभन्दा कार्यका आधारमा गरिएको वर्गीकरण उपयुक्त मानिन्छ (अधिकारी, २०६१ : १८) ।

क) परम्परागत व्याकरणमा शब्दवर्ग

परम्परागत व्याकरणमा शब्दहरू नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियायोगी नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक गरी सामान्यतः आठ वर्गमा विभाजित देखिन्छन् । कतै शब्दवर्ग भित्र निपातको पनि उल्लेख देखिन्छ । यस्तो वर्गीकरण प्रायः अर्थका आधारमा गरिएको हुँदा यसलाई अर्थगत वर्गीकरण पनि भन्न सकिन्छ ।

ख) कार्यगत आधार

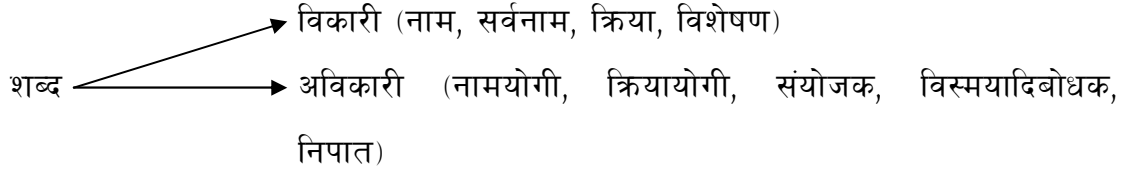
शब्दहरूको कार्यलाई विचार गर्दा यिनलाई तीन वर्गमा राख्न सकिन्छ ।

नामवर्ग भित्र नाम, सर्वनाम र विशेषण, क्रियावर्ग भित्र क्रियाको काम गर्ने यसकै विभिन्न भेदहरू र अव्ययवर्ग भित्र क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात पर्दछन् ।

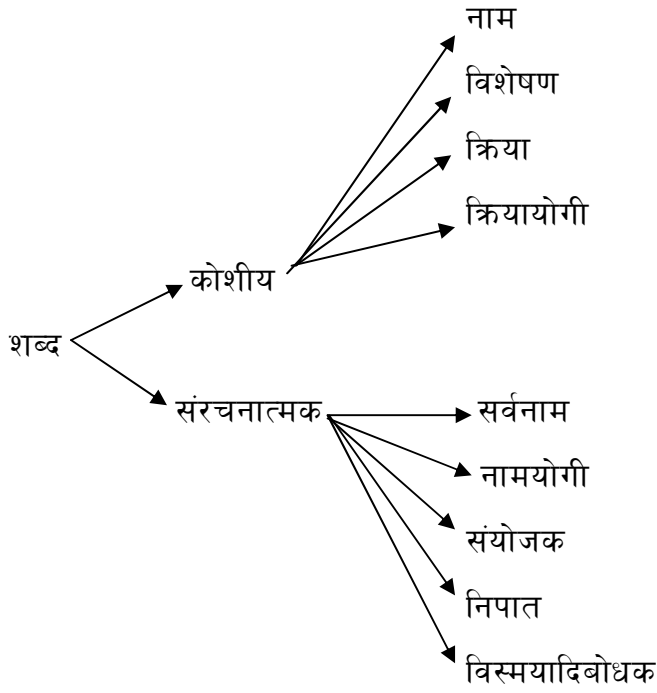
ग) रूपात्मक आधार

रूपात्मक आधारले शब्दलाई निम्न दुई वर्गमा राखिन्छ ।

घ) कोशीय र संरचनात्मक आधार

कोशीय र संरचनात्मक आधारले शब्दलाई चार-चार वर्गमा विभाजन गरिएको छ ।

शब्दवर्ग वर्गीकरणका विभिन्न आधारहरूमध्ये व्याकरणात्मक दृष्टिले अर्थभन्दा रूप, रूपभन्दा, कार्यका आधारमा गरिएको वर्गीकरण उपयुक्त मानिन्छ (अधिकारी, २०६१ : १८) । त्यसकारण यहाँ कार्यरत आधारमा गरिएको वर्गीकरणलाई आधार मानी शब्द वर्गको चर्चा गरिन्छ ।

३.२ नामपद र यसको वर्गीकरण

को र के प्रश्नको जवाफमा आउने शब्दलाई नाम भनिन्छ (शर्मा, २०५३ : १२) । यसरी कार्यरत आधारमा गरिएको नामको परिभाषाले वाक्यमा कर्ता कर्म वा पुरक भई आउनसक्ने शब्द भनेर समेत मानेकोले यसलाई उपयुक्त परिभाषा मानिन्छ ।

३.२.१ परम्परागत आधारमा नामपद

परम्परागत व्याकरणका आधारमा नामलाई पाँच वर्गमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ ।

क) व्यक्तिवाचक नाम

कुनै वस्तु, व्यक्ति, स्थान आदिका नाम : राम, सीता, सकराँती (सङ्क्रान्ति), ठूलीगाड (ठूलो नदी), दुत्या (तिहार)

ख) जातिवाचक नाम

कुनै पनि जाति बुझाउने नाम जस्तै: मान्स (मान्छे), बिल्लो (विरालो), बाग (बाघ), चडो (चरो), कौवा (काग), बल्ल (गोरु), बाकरा (बाखा) आदि ।

ग) समूहवाचक नाम

कुनै पनि समूह बुझाउने नाम जस्तै: बगाल (बथान), खात (रास), पल्टन, हुल, आदि ।

घ) द्रव्यवाचक नाम

कुनै पनि द्रव्यादि बुझाउने नाम जस्तै: सुन, चाँदी, ल्वाखर, (फलाम), कलाउ (केराउ), घी (घीउ), छाँच (मही), शिकार (मासु) आदि ।

ङ) भाववाचक नाम

अनुभूति, धारणा, गुण, कार्य र अवस्था बुझाउने नाम : जस्तै माया, डर, टिठ (दया), ज्वान (जवान), गन (गन्ध), स्वादी (मीठो), न्या (न्याय), पडाइ (पढाइ) आदि ।

३.२.२ कार्यगत आधारमा नामपद

परम्परागत व्याकरणमा नामलाई व्यक्तिवाचक नाम, जातिवाचक नाम, समूहवाचक नाम, द्रव्यवाचक नाम र भाववाचक नाम गरी पाँच भागमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ भने आधुनिक व्याकरणमा नामपदको वर्गीकरण कार्यका आधारमा गरिन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा नामपदको वर्गीकरण निम्न लिखित आधारमा गर्न सकिन्छ ।

क) सङ्ख्येय नाम र असङ्ख्येय नाम

गन्ती गर्न सकिने अथवा एकभन्दा बढी जनाउनका लागि लिन सक्ने नाम सङ्ख्येय नाम हुन् (अधिकारी, २०६१ : २२) ।

मान्स / मान्सहरु	मान्छे/मान्छेहरु
बाकरो/बाकरा	बाख्रो/बाखाहरु
कलम, साथी	भैसो (भैसी),

गन्ती गर्न नसकिने नामलाई असङ्ख्येय नाम भनिन्छ (अधिकारी, २०६१ : २२) । जस्तै: ल्वाखर (फलाम), जाडी (जाडो), पडाइ (पढाइ), हिटाइ (हिडाइ), सुन, फलाम आदि असङ्ख्येय नाम हुन् ।

ख) सजीव र निर्जीव नाम

नामलाई सजीव र निर्जीव वर्गमा हेर्न सकिन्छ । चेतना भएका र चेतना नभएका आधारमा नामलाई दुई किसिमबाट वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

सजीव नामहरूले भाले र पोथीलाई बुझाउँछ । निर्जीवले बृहत् र लघुलाई छुट्याउँछ ।

सजीव नाम : बाकरो (बाख्रो), बानर (बाँदर), कुखुरो (कुकुणो), स्वा (सुगा), गेडो (भंगेरो) आदि ।

निर्जीव नाम : गाड (नदी), फोलो (गाग्रो), गउ (गहुँ), थाली (थाल) आदि ।

ग) मानवीय र मानवेतर नाम

मानवलाई बुझाउने र अरुलाई बुझाउने आधारमा नामलाई मानवीय र अमानवीय वर्गमा पनि राख्न सकिन्छ ।

मानवीय नाम : मानव वर्गका प्राणीलाई बुझाउने नाम जस्तै: इजा (आमा), बा (बुवा), बुदी (भाइ), बैनी (बहिनी), बाबु (जेठो बुबा), बैकान (लोग्ने मान्छे), स्वानी (स्वास्ती मान्छे), कैँसी (सानीमा), कका (काका) आदि ।

अमानवीय नाम : मानवजाति भन्दा भिन्न अन्य प्राणीका नाम जस्तै: थोरो(पाडो), बाकरा(बाखा), बल्ल (गोरु), बिल्लो (विरालो), कौवा (काग), कुईया (ढुकुर), खडा (खरायो), बाग (बाघ), भैसो (भैसी), बानर (बाँदर) आदि ।

३.३ सर्वनाम पद र यसका प्रकार

सर्वनामले नामको सन्दर्भ जनाउने काम गर्छ (अधिकारी, २०६१ : २५) । सर्वनामलाई कार्यगत विविधताको आधारमा निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ- पुरुषवाचक सर्वनाम, सम्बन्धवाचक सर्वनाम, प्रश्नवाचक सर्वनाम, दर्शकवाचक सर्वनाम ।

३.३.१ पुरुषवाचक सर्वनाम

कथनमा वक्ता, स्रोता र कथ्य विषयको सन्दर्भ, जनाउने सर्वनामलाई पुरुषवाचक सर्वनाम भनिन्छ (अधिकारी २०४९ : २१) । डडेल्धुरेली भाषिकामा म, हाम, तु, तम (तिमी,

तपाईं), ऊ, उन, उनीहरु, तिन, तिनीहरु आदि पुरुषवाचक सर्वनाम हुन् । पुरुषवाचक सर्वनाम तीन प्रकारका हुन्छन् ।

क) प्रथम पुरुषवाचक सर्वनाम

कथनमा वक्ताको सन्दर्भ जनाउने सर्वनामलाई प्रथम पुरुषवाचक सर्वनाम भनिन्छ (अधिकारी, २०४९ : २१) । डडेल्धुरेली भाषिकामा म, हाम (हामी) प्रथम पुरुषवाचक सर्वनाम हुन । जस्तै:

म भात खान्नाछु ।	म भात खाँदैछु ।
हाम् भात खान्नाछौं ।	हामी भात खाँदैछौं ।
म घर जान्नाछुँ ।	म घर जाँदैछु ।

ख) द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम

जससँग कुरा गरिन्छ, त्यसलाई बुझाउन प्रयोग गरिने सर्वनामलाई द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम भनिन्छ । (भट्टराई, २०३३ : १११) । डडेल्धुरेली भाषिकामा तँ, तु, तम् (तँ, तिमी, तपाईं,) द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम हुन् । जस्तै :

तु खेल्छाइ ।	तँ खेल्दैछस् ।
तम् काँ जान्छ ?	तपाईं कहाँ जाँदै हुनुहुन्छ ?
तम् सिर ।	तपाईं सुत्नुहोस् ।
तु स्कूल जा ।	तिमी स्कूल जाऊ ।

डडेल्धुरेली भाषिकामा द्वितीय पुरुषवाचक अनादरवाची 'त' र आदरवाची 'तम' ले एक वचन र बहुवचन दुवै बुझाउँछ ।

ग) तृतीय पुरुषवाचक सर्वनाम

वक्ता र स्रोता बाहेक अरुको सन्दर्भ जनाउने सर्वनामलाई तृतीय पुरुषवाचक सर्वनाम भनिन्छ (अधिकारी, २०४९ : २२) । डडेल्धुरेली भाषिकामा पनि ऊ, तिन, तृतीय पुरुषवाचक सर्वनाम हुन । जस्तै:

ऊ आयो ।	ऊ आयो ।
उन गया ।	उनी आए ।

तिन बस्या । तिनीहरु वसे ।

डडेल्धुरेली भाषिकामा तृतीय पुरुष 'उन', 'तिन' जस्ता सर्वनामले एकवचन र बहुवचन दुवैलाई बुझाउँछ ।

३.३.२ सम्बन्धवाचक सर्वनाम

वाक्यमा उपवाक्यको सम्बन्ध स्थापित गराउने सर्वनामलाई सम्बन्धवाचक सर्वनाम भनिन्छ (शर्मा, २०५४ : ८५) । डडेल्धुरेली भाषिकामा पनि जो, जे, जसा, तसा, सम्बन्धवाचक सर्वनाम हुन् । निश्चय र अनिश्चय गरी दुई किसिमका सम्बन्धवाचक सर्वनाम हुन्छन् ।

क) सम्बन्धवाचक निश्चय सर्वनाम

कुनै व्यक्ति वस्तु वा धारणासम्बन्धी निश्चयतताका साथ निर्देश गर्ने सर्वनामलाई सम्बन्धवाचक निश्चय सर्वनाम भनिन्छ (अधिकारी, २०४९ : २८) । जस्तै:

जो परिश्रम अरन्छ उइ फल पाउँछ ।

जो परिश्रम गर्छ उही फल पाउँछ ।

जसा तेरा अक्षर हुनान तसा मेरा लै हुनान् । जस्ता अक्षर तिम्रा हुन्छन् त्यस्ता मेरा पनि हुन्छन् ।

जे धेकेइ तेइ लेणइ ।

जे देख्यौ त्यो ल्याउनु ।

डडेल्धुरेली भाषिकामा 'जो' सम्बन्धवाचक सर्वनामका साथ 'उइ', 'जेइ' का साथ 'तेइ' प्रयोग हुन्छ ।

ख) सम्बन्धवाचक अनिश्चय सर्वनाम

अनिश्चित सन्दर्भ जनाउने सर्वनामलाई सम्बन्धवाचक अनिश्चय सर्वनाम भनिन्छ । (अधिकारी, २०४९ : २८) । जस्तै:

कसैले पडे कसैले पडेनन् ।

कसैले पढे कसैले पढेनन् ।

कोई स्कूल जानान कोई घर बस्सान् । कोही घर बस्छन् कोही स्कूल जान्छन् ।

जसा तसाले सक्दया काम आथिन । जस्ता तस्ताले सक्ने काम छैन ।

डडेल्धुरेली भाषिकामा 'यहाँ' को छोटो रूप 'याँ' र 'जस्ता' 'त्यस्ता' को ठाउँमा 'जसा' 'तसा' प्रयोग हुन्छ ।

३.३.३ प्रश्नवाचक सर्वनाम

प्रश्नको रूपमा प्रयोग गरिने सर्वनामलाई प्रश्नवाचक सर्वनाम भनिन्छ (भट्टराई, २०३३ : १२०) । डडेल्धुरेली भाषिकामा पनि को, क्या, कुन, क्याई, कैखिलाई जस्ता प्रश्नवाचक सर्वनाम हुन् । जस्तै :

को को आया ?

को को आए ?

तम क्या खान्या हौ ?

तपाईं के खानुहुन्छ ?

राम क्याइनाई आयो ?

राम किन आएन ?

तम भोला कैखिलाई लेया ? तपाईंले भोला कसको लागि ल्याउनुभयो ?

डडेल्धुरेली भाषिकामा प्रश्नवाचक सर्वनाममा 'आया' 'गया' जस्ता क्रिया प्रयोग हुन्छन् भने प्रश्न गर्दा 'क्या' बढी प्रयोग भएको पाइन्छ ।

३.३.४ दर्शकवाचक सर्वनाम

नजिक वा टाढा कुनै व्यक्ति वा वस्तुलाई तोकेर देखाई तिनका सट्टामा आउने शब्दलाई दर्शकवाचक सर्वनाम भनिन्छ (शर्मा, २०५३ : ५७) । डडेल्धुरेली भाषिकामा पनि, यो, यी, त्यो, ती, ऊ, जस्ता दर्शनवाचक सर्वनाम छन् । दर्शकवाचक सर्वनाम निकटवर्ती र दूरवर्ती गरी दुई प्रकारका छन् ।

क) निकटवर्ती दर्शक सर्वनाम

नजिकको सन्दर्भ देखाउने सर्वनामलाई निकटवर्ती दर्शक सर्वनाम भनिन्छ (अधिकारी, २०४९ : २४) । जस्तै:

यो मेरो किताब हो । यो मेरो किताब हो ।

इन मेरा वुदीन हुन् । यी मेरा भाइहरु हुन् ।

इन मेरा काका हुन् । यहाँ मेरा काका हुनुहुन्छ ।

डडेल्धुरेलीमा निकटवर्ती सर्वनाममा समानता पाउन सकिन्छ भने कतै 'यहाँ' को ठाउँमा 'इन' प्रयोग भएको पाइन्छ ।

ख) दूरवर्ती दर्शक सर्वनाम

टाढाको सन्दर्भ देखाउने सर्वनामलाई दूरवर्ती दर्शक सर्वनाम भनिन्छ । (अधिकारी, २०४९ : २४) ।

तो बल्ल कर्इको हो ?

त्यो गोरु कसको हो ?

तनन काँ जान्या हुन् ?

ती कहाँ जान्छन् ?

तन घरवठेई आया हुन् ।

तिनीहरु घरबाट आएका हुन् ।

उ क्या अहा छ ?

ऊ के गर्देछ ?

३.४ विशेषणपद र यसका प्रकारहरु

नामको विशेषता (गुण वा दोष) बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ (शर्मा, २०५७ : ४२) । डडेल्धुरेली भाषिकामा कुन, कस्तो, कत्रो, कति जस्ता विशेषण छन् । विशेषणलाई निम्न लिखित चार प्रकारमा बाँडिन्छ- गुणवाचक विशेषण, संख्यावाचक विशेषण, परिमाण वाचक विशेषण, सार्वनामिक विशेषण ।

३.४.१ गुणवाचक विशेषण

विशेष्यको, कुन, कस्तो, कत्रो आदि विशेषता बताउने शब्दलाई गुणवाचक विशेषण भनिन्छ (शर्मा, २०५७ : ४२) । डडेल्धुरेली भाषिकामा गुणवाचक विशेषणलाई यसरी देखाउन सकिन्छ । जस्तै:

उइको मुटो गोल छ ।

उसको टाउको गोलो छ ।

राधा फुचेरी मान्स हो ।

राधा नराम्री मान्छे हो ।

कानो आँखी धेक्दैन ।

कानो आँखा देख्दैन ।

मलाई रातो रङ्ग मन पड्दैन । मलाई रातो रङ्ग मनपर्दैन ।

सुन्तला चुकिला छन् ।

सुन्तला अमिला छन् ।

बूडो मान्स आयो ।

बूढो मान्छे आयो ।

हामरी गाई दुदालु छ ।

हाम्रो गाई दुधालु छ ।

उइले अचम्मकी कुरणी अरी । उसले अचम्मको कुरा गरी ।

३.४.२ सङ्ख्यावाचक विशेषण

विशेष्यको कति आदि सङ्ख्यात्मक विशेषता जनाउने शब्दलाई सङ्ख्यावाचक विशेषण भनिन्छ (शर्मा, : पृ. ४३) । जस्तै:

मेरी खल्लीनी सय रुपैया छन् ।

मेरो खल्लीमा सय रुपैयाँ छन् ।

हाम चारै घर जानाऔं ।

हामी चारै घर जान्छौं ।

उइले बजार है थोकाइ सामान ल्यायो ।

उसले बजारबाट थोरै सामान ल्यायो

तम सप्पै या आया ।

तपाईंहरू सबै यहाँ आउनु ।

दश रुपैयाँमा कापी पाइन्छे ।

दश रुपैयाँमा कापी पाइन्छ ।

बुदी अद्द रोटो खान्छ ।

भाइ आधा रोटो खान्छ ।

चार जाना मान्स बजारैतिर गया ।

चार जना मान्छे बजारतिर गए ।

डडेल्धुरेली भाषिकामा सङ्ख्यावाचक विशेषण सप्पै, अदद, थोकाइ आदि हुन् ।

३.४.३ परिमाणवाचक विशेषण

कति वा के कतिको मात्रामा वा जनाउनेलाई परिमाणवाचक विशेषण भनिन्छ (अधिकारी, २०६१ : ४०) । डडेल्धुरेली भाषिकामा परिमाणवाचक विशेषण यसरी देखाउन सकिन्छ । जस्तै :

म <u>नान</u> भात खानु ।	म थोरै भात खान्छु ।
गाई <u>भउत</u> दूद दिन्छ ।	गाई धेरै दूध दिन्छ ।
विद्यार्थी <u>सप्पै</u> घर निःया ।	विद्यार्थी सबै घर गईसके ।
यै पाली <u>खुब</u> पानी पढ्यो ।	यसपाली धेरै पानी परयो ।
<u>तमान</u> मान्स माल गया ।	धेरै मान्छे तराई गए ।
मेरो बारीमै <u>बणीयार</u> साग छ ।	मेरो बारीमा धेरै साग छ ।
तु काम <u>पूरा</u> अरिबर आएइ ।	तँ काम पूरा गरेर आइज ।

डडेल्धुरेली भाषिकामा परिमाणवाचक विशेषणका लागि नान, भउत, सप्पै, तमान, बणीयार जस्ता शब्द प्रयोग हुन्छन् ।

३.४.४ सार्वनामिक विशेषण

विशेषणका रूपमा प्रयोग हुने नामलाई सार्वनामिक विशेषण भनिन्छ (अधिकारी, २०६१ : ४१) । जस्तै:

<u>यो</u> मान्स	यो मान्छे
<u>त्यो</u> चडो	त्यो चरो
<u>जो</u> बिल्लो	जो बिरालो
<u>क्या</u> कुरणी	के कुरा
<u>कइ</u> घर	कुन घर
<u>कसो</u> बाटो	कस्तो बाटो
<u>इन</u> मान्स	यिनी मान्छे
<u>उन</u> विद्यार्थी	उनी विद्यार्थी

अर्खो साथी

अर्को साथी

केई विचार

केही विचार

कोई किताप

कुनै किताब

डडेल्धुरेली भाषिकामा क्या, कसो, कइ, इन, उन, उइ, अर्खो, केई आदि जस्ता शब्द प्रयोग हुन्छन् ।

३.५ क्रियापद र यसका प्रकार

घटना, कार्यव्यापार, स्थिति वा अवस्था बुझाउने शब्दलाई क्रियापद भन्दछन् (शर्मा, २०५७ : ४३) । क्रियाको वर्गीकरण गर्ने विभिन्न आधार छन् । विभिन्न आधार अनुसार क्रिया निम्न प्रकारका हुन्छन् । जस्तै :

३.५.१ समापकताका आधारमा क्रिया

वाक्य टुङ्ग्याउने नटुङ्ग्याउने आधारमा क्रियालाई निम्नानुसार विभाजन गर्न सकिन्छ ।

क) असमापिका क्रिया

वाक्यमा कार्यव्यापार पूर्ण भएको भाव व्यक्त गर्न नसक्ने क्रियालाई असमापिका क्रिया भनिन्छ । धातुमा कृत प्रत्यय लागेर बनेका क्रियात्मक शब्दहरू असमापिका हुन्छन् (अधिकारी, २०६१ : ११०) । जस्तै :

उइले हाँस्यै कुरणी भणेछ ।

उसले हाँस्यै कुरा भनेछ ।

बाग धेकेर बाकरा डर मान्नान् ।

बाघ देखेर बाखाडर मान्छन् ।

रामणो फूल फुल्या बोट सुक्यो ।

राम्रो फूल फुलेको बोट सुक्यो ।

बुदी भात खाइवर बजार गयो ।

भाइ भात खाएर बजार गयो ।

बैनी स्कूल है आइवर पड्डाछे ।

बहिनी स्कूलवाट आएर पढ्दैछे ।

माथिका हाँस्यै, धेकेर, फुल्या, खाइवर, आइवर, असमापिका क्रिया हुन् ।

ख) समापिका क्रिया

वाक्य टुङ्ग्याउने क्रियालाई समापिका क्रिया भनिन्छ (अधिकारी, २०६१ : ११०) । जस्तै : माथि असमापिका क्रियाका उदाहरणमा आएका वाक्यहरू पूर्णता प्रदान गर्नका लागि आएका भणेछ, मान्नान्, सुक्यो, गयो, पड्डाछे, समापिका क्रिया हुन् ।

३.५.२ अर्थ प्रधानताका आधारमा क्रिया

वाक्यमा अर्थको प्रधानता हुने वा नहुने आधारमा डडेल्धुरेली भाषिकामा क्रिया दुई प्रकारका हुन्छन् ।

क) मुख्य क्रिया

दुई वा दुई भन्दा बढी क्रिया मिलेर बनेको क्रियामा अर्थको प्रधानता हुने क्रियालाई मुख्य क्रिया भन्दछन् । दुई क्रियाहरुमा अघिल्लो चाहिँ मुख्य क्रिया हुन्छ (शर्मा, पृ. १३५) ।

जस्तै:

ऊ अइलसम्म पड्दै छ ।

ऊ अहिलेसम्म पढ्दैछ ।

म काम अद्दा थ्यँ ।

म काम गर्दैथिए ।

तुइले खानु खाइ सकी ।

तिमीले खाना खाइसक्यौ ।

उइले घाँस काटी सकी ।

उसले घाँस काटी सकी ।

माथिका पड्दै, अद्दा, खाइ, काटी मुख्य क्रिया हुन् ।

ख) सहायक क्रिया

मुख्य क्रियालाई सहयोग दिने पछिल्लो क्रियालाई सहायक क्रिया भन्दछन् । सहायक क्रियामा अर्थको प्रधानता हुन्न र यसले व्याकरणत्मक कार्य गर्न मुख्य क्रियालाई सहयोग दिन्छ (शर्मा, पृ. १३५) ।

माथिका मुख्य क्रियाका उदाहरणमा आएका वाक्यहरुका अन्त्यका प्रयुक्त शब्द छ, थ्यँ, सकी, सहायक क्रियाका उदाहरण हुन् ।

३.५.३ संरचनाको आधारमा क्रिया

संरचनाको आधारमा डडेल्धुरेली भाषाका क्रियाहरु सरल र जटिल गरी निम्न दुई किसिमका छन् । जटिल क्रियालाई पनि मिलित र संयुक्त गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

क) सरल क्रिया

धातुका रूपायक प्रत्यय (लिङ्ग, पुरुष, काल, आदि जनाउने) लागेर बनेका क्रियालाई सरल क्रिया भनिन्छ (शर्मा, पृष्ठ, १३५) । जस्तै :

बस्नु

बस्नु

काँस्नु

खोक्नु

तक्नु

हेर्नु

हिट्नु

हिड्नु

लेख्नु

लेख्नु आदि

ख) संयुक्त क्रिया

मुख्य क्रिया र सहायक क्रिया 'हुँ' क्रिया मिलेर बनेका क्रियालाई संयुक्त भन्दछन् (शर्मा, पृ. १३५) । जस्तै :

हेदैछौं	हेदैछौं
अदैछौं	गदैछौं
भण्णैछौं	भन्दैछौं
खान्नाछौं	खाँदैछौं
लेख्दाछन्	लेख्दैछन्
जान्नाछ	जाँदैछ ।
अद्देइथ्या	गर्नेथिए आदि ।

ग) मिलित क्रिया

मुख्य क्रिया र 'हुँ' बाहेक अन्य सहायक क्रिया मिलेर बनेको संयुक्त क्रियालाई मिलित क्रिया भन्दछन् (शर्मा, पृ. १३६) । जस्तै :

हेदै अर	हेदै गर
अरि सक्न्या छु	गरी सक्नेछु
भणि सक्न्या छु	भनी सक्नेछु
लेख्दै अर	लेख्दै गर आदि ।

३.५.४ कर्मको आधारमा क्रियापद

कर्मको आधारमा डडेल्धुरेली भाषिकाका क्रियाहरु अकर्मक र सकर्मक गरी दुई किसिमका छन् ।

क) अकर्मक क्रिया

कर्म नहुने अथवा कर्मको अपेक्षा नगर्ने क्रियालाई अकर्मक क्रिया भन्दछन् । क्रियाको फल र व्यापार दुवै नै कर्तामा रहने खालका क्रियाहरु कर्म नहुने क्रिया हुन्छन् (शर्मा, पृ. १३६) । जस्तै :

चेलो <u>सि</u> : यो ।	छोरो सुत्यो ।
मइले <u>काँस्या</u> ।	मैले खोके ।
बुदी <u>हाँस्यो</u> ।	भाइ हाँस्यो ।

माथिका वाक्यका अन्त्यमा आएका सियो, काँस्यो, हाँस्यो अकर्मक क्रिया हुन् ।

ख) सकर्मक क्रिया

कर्म हुने वा कर्मको अपेक्षा गर्ने क्रियालाई सकर्मक क्रिया भन्दछन् (शर्मा, पृ. १३६)।

जस्तै:

उइले सिउँती माला उणी । उसले पूरै माला उइनी ।
उइले रोटा खायो । उसले रोटी खायो ।
बाले मलाई रुप्या दियो । बुबाले मलाई रुपैयाँ दिनुभयो ।
मैले चिठी लेख्या । मैले चिठी लेखें ।
रामले बैनीलाई कुट्यो । रामले बहिनीलाई कुट्यो ।
इजा घर गइन् । आमा घर जानुभयो ।
मामा बजार है आया । मामा बजारबाट आउनुभयो ।

माथिका वाक्यका अन्त्यमा आएका उणी, खायो, दियो, लेख्या, कुट्यो, गइन्, आया, डडेलधुरेली भाषिकाका सकर्मक क्रिया हुन् ।

द्विकर्मक क्रिया

द्विकर्मक क्रिया सकर्मककै एउटा भेद हो । त्यस्ता सकर्मक क्रियालाई द्विकर्मक क्रिया भन्दछन् । जसले दुई कर्म लिन्छन् । दुई कर्ममा एउटा कर्म मुख्य हुन्छ र अर्को चाहिँ गौण कर्म हुन्छ (शर्मा, पृ. १३६) । डडेलधुरेली भाषिकामा पनि यस्ता द्विकर्मक क्रियाहरु पाइन्छन् ।

जस्तै :

राम सपैलाई पुस्तक दिन्छ । राम सबैलाई पुस्तक दिन्छ ।
शिक्षक विद्यार्थीलाई पाठ पडाउनान् । शिक्षकले विद्यार्थीलाई पाठ पढाउनुहुन्छ ।
मइले साथीलाई कलम दिया । मैले साथीलाई कलम दिएँ ।
इजाले हामखीलाई भात पकाइन् । आमाले हाम्रो लागि भात पकाउनुभयो ।
तइले सपैलाई नमस्कार अयो । त्यसले सबैलाई नमस्कार गर्‍यो ।

माथिका वाक्यका अन्तमा आएका दिन्छ, पडाउनान् दिया, पकाइन्, अयो, जस्ता द्विकर्मक क्रिया हुन् ।

३.५.५ पूर्णताका आधारमा क्रिया

पूर्णताका आधारमा डडेलधुरेली भाषिकामा दुई किसिमका क्रिया पाइन्छन् ।

क) पूर्ण क्रिया

अकर्मकमा कर्मरहित र सकर्मकमा कर्मसहित क्रियाबाट अर्थ पूरा हुन्छ भने त्यस क्रियालाई पूर्ण क्रिया भनिन्छ (शर्मा, पृ. १३७) । डडेलधुरेली भाषिकामा सकर्मक क्रिया यसरी देखाउन सकिन्छ -

राम किताब पड्छ । राम किताव पढ्छ ।

म चिठी लेख्दु । म चिठी लेख्छु ।

ऊ भात खान्छ । ऊ भात खान्छ ।

माथिका वाक्यका अन्त्यमा आएका पड्छ, लेख्दु, खान्छ ले पूर्ण क्रिया जनाएको छ।

ख) पूरकापेक्षी क्रिया

वाक्यमा कर्ता वा क्रियाको पूरक भई आउन सक्ने क्रियालाई पूरकापेक्षी क्रिया भनिन्छ (अधिकारी, २०४९ : ७७) । जस्तै :

पानी ठन्न बन्नाछ ।

पानी चिसो बन्दैछ ।

बैनी मास्टर्नी हुनेइ हो ।

बहिनी शिक्षिका हुन्छे ।

उननले रामलाई नेता माण्यो ।

उनीहरुले रामलाई नेता माने ।

श्यामले हरिलाई दुबलो भण्यो ।

श्यामले हरिलाई दुबलो भन्यो ।

माथिका वाक्यमा अन्त्यमा आएका बन्नाछ, हुनेइ हो, माण्यो, भण्यो पूरकापेक्षी क्रिया हुन् ।

३.६ क्रियायोगी र यसका प्रकार

क्रियापदको विशेषता तथा परिवेश जनाउने शब्दलाई क्रियायोगी भनिन्छ (अधिकारी, २०४९ : ३७) । यसमा रीति, परिभाषा, परिवेश, स्थान, कालको ऐच्छिक घटना आदि अवस्था देखाइन्छ । क्रियापदमा काल अनुसार परिवर्तन आउँछ । तर क्रियायोगीमा परिवर्तन आउँदैन । त्यसैले यिनीहरुलाई अव्ययपदहरु पनि भनिन्छ । डडेलधुरेली भाषिकामा क्रियायोगी यसरी देखाउन सकिन्छ-

जुणुक्क

जुरुक्क

भट्टै

तुरुन्तै

अगाडि

अगाडि

पछाडि

पछाडि

मथि

माथि

तलि

तल

भितर	भित्र
बाइर	बाहिर
पोरु	अस्ति
बेली	हिजो
नान	अलिकति / थोरै
छटाइ	छिटो

उपर्युक्त उदाहरणमा आएका क्रियायोगी डडेल्धुरेली भाषिकामा प्रयोग हुन्छन् ।

डडेल्धुरेली भाषिकामा कर्ता, कर्म, क्रिया, र पूरक बाहेकका अरु शब्दहरू क्रियायोगी हुन् । यिनीहरू प्रवृत्ति अनुसार निम्न प्रकारका हुन्छन् ।

३.६.१ कालिक क्रियायोगी

कालिक क्रियायोगीले वाक्यमा 'कहिले' को सूचना दिने काम गर्छ, (अधिकारी, पृ. ३८) । डडेल्धुरेली भाषिकामा कालिक क्रियायोगी यसरी देखाउन सकिन्छ । जस्तै :

भट्ट	तुरुन्त
अइल	भरखर
पोरावर्ष	पोहोरसाल
अच्याल	अचेल
बेलकुला	साँभ / बेलुका
परभात	बिहान
पिछारि	पछि
छकाला	दिउँसो
पोरु	अस्ति
बेली	हिजो
तसैबेला	त्यसैबेला

३.६.२ स्थानिक क्रियायोगी

स्थानिक क्रियायोगीले स्थानको सूचनाका साथै स्थिति वा परिवेशलाई दर्शाउँछन् (अधिकारी, पृ. ३८) । डडेल्धुरेली भाषिकामा स्थानिक क्रियायोगीमा यस्तो ध्वन्यात्मकता पाइन्छ । जस्तै :

उनो	उँधो
-----	------

उवो	उँभो
याँ	यहाँ
त्याँ	त्यहाँ
सामने	सामुन्ने
काँ	कहाँ
वाँ	वहाँ
तलि	तल
मथि	माथि
बाइर	बाहिर
भितर	भित्र
उथ	उता
वल्लिरपल्लिर	वरपर

माथि देखाइएका क्रियायोगी डडेल्धुरेली भाषिकामा प्रयोग हुन्छन् ।

३.६.३ परिमाण / मात्रावाचक क्रियायोगी

क्रियापदका साथै विशेषणको परिमाण तथा मात्रा ('यतिउति') जनाउने क्रियायोगीलाई परिमाण/मात्रावाचक क्रियायोगी भनिन्छ (अधिकारी, पृ. ३०) । डडेल्धुरेली भाषिकामा परिमाण वा मात्रात्मक क्रियापद विशेषण वा क्रियायोगीसँग सम्बन्धित हुन्छन् । जस्तै :

भउतै/भिककै	धेरै
नान	अलिकति
ब्यालो	ढिलो
अद्द	आधा
सिउँतै	पूरै
खूप_	खूब
विरकुल	बिल्कुल

उपर्युक्त उदाहरणमा परिमाण, मात्राबोधक, क्रियायोगीका शब्दहरु डडेल्धुरेली भाषिकामा प्रयोग भएका छन् ।

३.६.४ रीतिवाचक क्रियायोगी

यसले क्रियाको कार्यको ढङ्ग तथा प्रक्रिया बुझाउँछ (अधिकारी, पृ. ३८) । जस्तै :

निकेरी	राम्री
खुसुक्क	सुटुक्क
सजिअरी	सजिलो गरेर
भलभलानो	भलमल्ल
सरासर	फटाफट
उफडेरे	उफेरे

३.६.५ आवृत्तिवाचक क्रियायोगी

कार्य कतिपल्ट भयो भनी आवृत्ति जनाउने क्रियायोगी आवृत्तिवाचक क्रियायोगी हो ।

डडल्धुरेली भाषिकामा आवृत्ति जनाउने क्रियायोगी पाइन्छन् । जस्तै :

तिनवर	तीनपल्ट
कभै कभै	कहिले कहिले
जइललै	जहिले पनि
जइल	जहिले
सदाँइ	सधै
काँइकाँइ	कहिँकहिँ

माथिको उदाहरणमा वर, कभै, काँइ, जस्ता शब्दले डडल्धुरेली भाषिकामा आवृत्तिवाचक क्रियायोगी जनाउँछन् ।

३.६.६ माध्यमबोधक क्रियायोगी

डडल्धुरेली भाषिकामा ले, विना, द्वारा, बठ्यै जस्ता विभक्तिले माध्यमबोधक क्रियायोगीको बोध गराउँछ । जस्तै :

उइले <u>लठ्ठाले</u> आम भाण्यो ।	उसले लठ्ठीले आँप भाच्यो ।
बुदी <u>गाडी बठ्यै</u> माल गयो ।	भाइ बसद्वारा मदेश गयो ।
चेली <u>किताब विना</u> पड्ड जानिन ।	छोरी किताब विना पढ्न जाँदिन ।
<u>रेडियो</u> बठ्यै समाचार सुणियो ।	रेडियोबाट समाचार सुनियो ।
मइले <u>बाउसाले</u> चाल खण्यो ।	मैले कोदालीले गरो खनेँ ।

३.६.७ सर्तबोधक क्रियायोगी

क्रियापदपछि 'भने' संयोजक जोडिने उपवाक्यले अथवा 'ए' कृदन्तीय क्रियाले सर्तबोधक क्रियायोगीको काम गर्छन् । कृदन्तीय क्रिया सर्तबोधक क्रियायोगी हुन् (अधिकारी, २०६१ : ५३) । जस्तै :

खाजा <u>नभया</u> पानी खाउला ।	खाजा नभए पानी खाउँला ।
हल्लेयो <u>भण्या</u> पोखिन्छ ।	हल्लियो भने पोखिन्छ ।
ऊ आयो <u>भण्या</u> म जान्छु ।	ऊ आयो भने म जान्छु ।
साथी गयो <u>भण्या</u> किताब ल्याउँछ ।	साथी गयो भने किताब ल्याउँछ ।
घाम लाग्यो <u>भण्या</u> लत्ता सुकन्ता ।	घाम लाग्यो भने लुगा सुक्छन् ।
डडेल्धुरेली भाषिकाका 'या' जोडिने भण्या, नभया जस्ता सर्तबोधक क्रियायोगी हुन् ।	

३.७ नामयोगी

विभिन्न अर्थ सम्बन्ध जनाउनका लागि नामसँग जोडिई आउन सक्ने शब्दलाई नामयोगी भनिन्छ (अधिकारी, २०६१ : ५८) । यिनीहरु नामिकपदका पछि आई क्रियापद तथा अन्यपदहरुसँगको आर्थी सम्बन्ध देखाउँछन् । प्रयोगका आधारमा नामयोगीलाई दुई वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ । बद्ध र मुक्त (आचार्य, २०५८ : ५३) ।

३.७.१ बद्ध नामयोगी

बद्ध नामयोगीको स्वतन्त्र अर्थ हुँदैन (आचार्य, २०५८ : ५३) । यिनीहरु शब्दतहका एकाइ भए पनि स्वतन्त्र रूपमा प्रयोगमा आउन सक्दैनन् । डडेल्धुरेली भाषिकामा निम्न लिखित केही बद्ध नामयोगी पाइन्छन् । जस्तै :

तिर	तिर
तर्फ	तर्फ
पट्टि	पट्टि
सामने	सामुने
बठेइ	द्वारा
जसोइ	जस्तै
सम्म	सम्म

३.७.२ मुक्त नामयोगी

मुक्त नामयोगी नामसँग आउँदा नामयोगीका रूपमा काम गर्छन् । तापनि स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग भई क्रियाविशेषण पनि बन्न सक्छन् (आचार्य, पृ. ५३) । डडेलधुरेली भाषिकामा केही मुक्त नामयोगी पाइन्छन् । जस्तै :

भितर	भित्र
बाइर	बाहिर
मथि	माथि
तलि	तल
उनो	उँधो
उबो	उँभो
जसोइ	जस्तै
सात	साथ
वारिपारि	वारिवारि
अगाडिपट्टि	अगाडितिर
पछाडिपट्टि	पछाडितिर

३.८ संयोजक

संयोजकहरु पनि बढ्द शब्दवर्ग भित्र पर्छन् । यिनै शब्दले शब्दावली र उपवाक्यलाई जोड्ने काम काम गर्दछन् (अधिकारी, २०६१ : ६६) । डडेलधुरेली भाषिकामा संयोजक कहिले शब्दको बीचमा कहिले उपवाक्यको बीचमा आएको पाइन्छ । डडेलधुरेली भाषिकामा सापेक्ष र निरपेक्ष गरी दुई प्रकारका संयोजक पाइन्छन् ।

३.८.१ सापेक्ष संयोजक

मिश्रवाक्यमा प्रधान उपवाक्य र अधीन उपवाक्यलाई जोड्ने संयोजकलाई सापेक्ष संयोजक भनिन्छ (शर्मा, २०७५ : ४५) । डडेलधुरेली भाषिकामा पाइने केही सापेक्ष संयोजक यस प्रकार छन्-

भणी	भनी
भण्या	भने
क्या	के
कि	कि
क्याकि	किनभने

तबैलाई	त्यसकारण
यदि	यदि
भनेदेखि	भनेदेखि
पछा	पछि

३.८.२ निरपेक्ष संयोजक

संयुक्त वाक्यमा स्वतन्त्र उपवाक्यलाई जोड्ने संयोजकलाई निरपेक्ष संयोजक भनिन्छ (शर्मा, २०५७ : ४५) । डडेलधुरेली भाषिकामा पाइने केही निरपेक्ष संयोजक यस प्रकार छन्- पनि, समेत, र, त, हुनत, यद्यपि, तैपनि, परन्तु, अतएव ।

३.९ विस्मयादिबोधक

कुनै व्यक्ति वस्तु वा तिनको विशेषता नजनाएर केवल मनका भावहरुलाई बुझाउने शब्द विस्मयादिबोधक हो (शर्मा, २०४८ : १२) । यिनीहरु वाक्य समान स्वतन्त्र रुपमा प्रयोग हुन्छन् र वाक्यात्मक प्रकार्य पूरा गर्दछन् । विस्मयादिबोधकलाई अर्थगत आधारमा यस प्रकार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

३.९.१ हर्षबोधक

यस्ता विस्मयादिबोधकले खुशीको भाव व्यक्त गर्दछन् । डडेलधुरेली भाषिकामा पाइने विस्मयादिबोधक शब्द निम्न लिखित छन् -

आहा	आहा
साबास	स्याबास
वा	वाह
धन्यधन्य	धन्यधन्य
जय	जय

३.९.२ शोकबोधक

यस्ता विस्मयादिबोधकले दुःखको भाव व्यक्त गर्दछन् । डडेलधुरेली भाषिकामा शोकबोधक शब्द यसप्रकार छन्-

कठैलाडि	कठैवरा
शिव्शिव्	हरेशिव
अइया	ऐया
हरे राम्राम्	हरेराम

३.९.३ आश्चर्यबोधक

यस्ता विस्मयादिबोधकले आश्चर्यको भाव व्यक्त गर्छन् । डडेलधुरेली भाषिकामा पाइने यस्ता शब्दहरु यस प्रकार छन्-

ए	ए
ओ	ओ
आमै	आमै
ल	ल
हँ	हँ
ओ	ओ

३.९.४ समर्थनबोधक

यस्ता विस्मयादिबोधकले सहमतिको भाव प्रकट गर्छन् । डडेलधुरेली भाषिकामा पाइने केही शब्द यस प्रकार छन्-

ठिक	ठीक
अँ	अँ
लउ	लौ
होस्	हवस्
जी	ज्यू
हजुर	हजुर

३.९.५ तिरस्कारबोधक

यस्ता विस्मयादिबोधकले उपेक्षाको भाव व्यक्त गर्दछन् । डडेलधुरेली भाषिकामा पाइने यस्ता शब्दहरु निम्न लिखित छन्-

छि	छि
हत्तेरी	धत्तेरि
थु	थुक्क
धत्	धत्

३.९.६ सम्बोधनवाचक

यस्ता विस्मयादिबोधकले अरुको ध्यान आकर्षण गर्दछन् । डडेलधुरेली भाषिकामा पाइने यस्ता शब्दहरु निम्न लिखित छन्-

ए	ए
एइ	एइ
वोइ	ओइ
एइ	एइ
वो	ओ

३.१० निपात

वाक्यमा प्रयुक्त निकटवर्ती शब्द वा वाक्यका अर्थलाई द्योतन गर्ने अव्यय शब्द निपात हुन् । (अधिकारी, २०६१ : ६९) । यिनीहरूको स्वतन्त्र अर्थ हुँदैन । डडेल्धुरेली भाषिकामा प्रयोग हुने निपातहरू यस प्रकार छन्-

नइ	नै
चाँइ	चाहिँ
लउ	लौ
अरे	रे
हइ	है
होगि	हगि
कठैलाडी	कठै
क्या	के
न	न
त	त
पो	पो
सक्या	सके
अजै	अभै
मात्तर	मात्र
न	न
नाँइ	नाई

पन
नि

पनि
नि

निष्कर्ष

यस अध्यायमा डडेल्धुरेली भाषिकाको शब्दवर्गको वर्गीकरण गरिएको छ । परम्परागत व्याकरणमा शब्दवर्ग कार्यगत आधारमा शब्दवर्ग र रूपात्मक आधारमा शब्दवर्गलाई विभाजन गरिएको छ । त्यसपछि शब्दवर्गहरूको चर्चा गरिएको छ । शब्दवर्ग अन्तर्गत सर्वप्रथम नामपद र यसका प्रकारको चर्चा गरिएको छ । नामपदलाई परम्परागत आधारमा पाँच प्रकारमा विभाजन गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकाका नामपदलाई कार्यगत आधारमा सङ्ख्येय र असङ्ख्येय नाम, सजीव र निर्जीव नाम मानवीय र मानवेतर नाम गरी तीन भागमा विभाजन गरेर चर्चा गरिएको छ । त्यसपछि डडेल्धुरेली भाषिकाका सर्वनाम पदको परिचय दिइएको छ । सर्वनामलाई कार्यगत विविधताको आधारमा पुरुषवाचक सर्वनाम, सम्बन्धवाचक सर्वनाम, प्रश्नवाचक सर्वनाम र दर्शनवाचक सर्वनाम गरी चार प्रकारमा विभाजन गरेर चर्चा गरिएको छ । त्यसपछि विशेषणपदको सामान्य परिचय दिएर डडेल्धुरेली भाषिकामा विशेषणको चर्चा गरिएको छ । विशेषणका चारवटा प्रकारमा डडेल्धुरेली भाषिकाका विशेषणको व्याख्या गरिएको छ ।

त्यसैगरी क्रियापद र क्रियापदका प्रकारको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकाका क्रियापदहरूलाई समापकताका आधारमा, अर्थप्रधानताका आधारमा, संरचनाको आधारमा, कर्मतत्वका आधारमा र पूर्णताका आधारमा गरी पाँच प्रकारमा विभाजन गरेर व्याख्या गरिएको छ । त्यसपछि डडेल्धुरेली भाषिकामा क्रियायोगी र क्रियायोगीका प्रकारहरू-कालिक क्रियायोगी, स्थानिक क्रियायोगी, परिमाणवाचक क्रियायोगी, रीतिवाचक क्रियायोगी, आवृत्तिवाचक क्रियायोगी, माध्यमबोधक क्रियायोगी र सर्तबोधक क्रियायोगीको चर्चा गरिएको छ । त्यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकाका नामयोगी र तिनका दुईवटा बद्ध नामयोगी र मुक्त नामयोगीको चर्चा गरिएको छ । त्यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकाका संयोजक र तिनका दुईटा प्रकारहरू सापेक्ष संयोजक र निरपेक्ष संयोजकको चर्चा गरिएको छ । त्यस्तै डडेल्धुरेली भाषिकाका विस्मयादिबोधक र यिनका प्रकारहरू- हर्षबोधक, शोकबोधक, आश्चर्यबोधक, समर्थनबोधक, तिरस्कारबोधक, सम्बन्धबोधकको चर्चा गरिएको छ । त्यसपछि अन्त्यमा डडेल्धुरेली भाषिकामा प्रयोग हुने निपातको चर्चा गरिएको छ ।

अध्याय : चार

नामिकवर्गका व्याकरणिक कोटि

४.१ नामिकपद र व्याकरणिक कोटिको परिचय

नामसँग सम्बन्धित पदलाई नामिक पद भनिन्छ । नामपद अन्तर्गत नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रिया पर्दछन् । यिनीहरूमा पाइने कतिपय व्याकरणिक कोटि समान हुन्छन् भने कतिपय कोटि भिन्न हुन्छन् ।

व्याकरणिक कोटि भनेको वाक्यरचनामा शब्दहरूबाट स्पष्ट हुने सम्बन्ध हो । वाक्यात्मक घटकका रूपमा आएका हरेक पद क्रियासँग सम्बन्धित हुन्छन् । यस सम्बन्धलाई व्याकरणिक सम्बन्ध भनिन्छ । व्याकरणिक सम्बन्ध तत्व नै व्याकरणिक कोटि हुन् । वाक्य रचनामा पदबाट प्रकट हुने अलग-अलग कार्यका आधारमा व्याकरणिक कोटिको निर्धारण हुन्छ । यस्ता कोटि हुन् : लिङ्ग, वचन, काल, पुरुष, पक्ष, भाव, कारक आदर आदि (आचार्य, २०५८ : ४४) ।

४.२ नामका व्याकरणिक कोटि

नाम भनेको लिङ्ग, वचन र कारकको भिन्नता स्पष्ट गर्न सक्ने र वाक्यमा कर्ता, कर्म, पूरक बनी आउन सक्ने पद हो (आचार्य, २०५८ : ४४) । यसलाई व्याकरणिक कार्यका दृष्टिबाट सजीव र निर्जीव, मानवीय र मानवेतर, मूर्त र अमूर्त, स्थूलता र सूक्ष्मता आदि आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । लिङ्ग, वचन, आदर र कारक नामका व्याकरणिक कोटि हुन् ।

४.२.१ नाममा लिङ्ग

लिङ्ग भनेको पुरुष वा स्त्री को भिन्नतालाई जनाउने व्याकरणिक कोटि हो (आचार्य, २०५८ : ९३) । डडेल्धुरेली भाषिकामा लिङ्ग दुई किसिमका पाइन्छन् : पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग । डडेल्धुरेली भाषिकामा मानवीय नाम र मानवेतर नाममा लिङ्ग भेद पाइन्छ ।

क) विशेषण र विशेष्य बीचको सङ्गतिका आधारमा लिङ्ग

डडेल्धुरेली भाषिकामा नामसँग विशेषणको सङ्गति यस्तो रहेको पाइन्छ । जस्तै:

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
<u>कालो मुल्या</u>	कालो केटो	<u>काली मुलाई</u>	काली केटी
<u>नानु बुदी</u>	सानो भाइ	<u>नानी बैनी</u>	सानी बहिनी
<u>रुवस मुलाई</u>	सुन्दर केटी	<u>रुवस मुल्या</u>	सुन्दर केटो
<u>निको पोइ</u>	राम्रो लोग्ने	<u>निकी स्वानी</u>	राम्री स्वास्नी

डडेल्धुरेली भाषिकामा मानवेतर लिङ्ग भेद पाइन्छ । जस्तै :

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
<u>ठूलो गडो</u>	ठूलो गरो	<u>काली मुस्यानी</u>	कालो मसी
<u>रातो फूल</u>	रातो फूल	<u>सुकिली टोपी</u>	सुकिलो टोपी
<u>नानो फोलो</u>	सानो गाग्रो	<u>राती पछ्यौरी</u>	रातो पछ्यौरी

ख) उद्देश्य र विधेयबीचको सङ्गतिका आधारमा लिङ्ग

डडेल्धुरेली भाषिकामा उद्देश्य र विधेयका बीचको सङ्गतिले पनि लिङ्गलाई स्पष्ट पार्दछ । यस्तो सङ्गति मानवीय नाम उद्देश्य भई आएका वाक्यमा देखा पर्दछ । जस्तै :

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
<u>बा</u> गया ।	बुबा जानुभयो।	<u>इजा</u> गई ।	आमा जानुभयो ।
<u>चेलो</u> सि:यो ।	छोरो सुत्यो ।	<u>चेली</u> सिगई ।	छोरी सुती ।
<u>मुल्या</u> आयो ।	केटो आयो ।	<u>मुलाई</u> आई ।	केटी आई ।
<u>दाइ</u> बस्या ।	दाइ बस्नुभयो ।	<u>बौज्यू</u> बसिन् ।	भाउजू बस्नुभयो ।

ग) नामको लिङ्ग परिवर्तन

डडेल्धुरेली भाषिकामा नामको लिङ्ग यसरी परिवर्तन भएको पाइन्छ ।

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
<u>बा</u>	बुबा	<u>इजा</u>	आमा
<u>दाइ</u>	दाइ	<u>बौज्यू</u>	भाउजू

<u>बुद्दी</u>	भाइ	<u>बैनी</u>	बहिनी
<u>पुसाई</u>	फुपाजु	<u>पुइजु</u>	फुपू
<u>मुल्या</u>	केटो	<u>मुलाई</u>	केटी
<u>ढोली</u>	दमाई	<u>ढोल्यानी</u>	दमेनी
<u>टमटो</u>	टमटो	<u>टमटी</u>	टमटी
<u>ठगुरी</u>	ठकुरी	<u>ठगुऱ्यानी</u>	ठकुरानी

४.२.२ नाममा वचन

नामको सङ्ख्यासँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि वचन हो (अधिकारी, २०६१ : ७९) । डडेल्धुरेली भाषिकामा नामले एकवचन र बहुवचन गरी दुई वचनलाई स्पष्ट पार्दछ । डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त नामले रुपायनबाट वचनको भेद स्पष्ट पार्दछ, भने अन्य नामले क्रियापदसँगको सङ्गतिका आधारमा वचनभेद प्रष्ट पार्दछ ।

क) ओकारान्त नाममा वचन

डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त नाम आकारान्तमा रुपायन हुँदा बहुवचन बन्छ । त्यसमा परसर्ग (हरु) जोड्नुपर्दैन । ओकारान्त नाम, मानवीय र मानवेतर, सजीव र निर्जीव आदि जस्तोसुकै पनि हुन सक्छ । जस्तै :

एकवचन		बहुवचन
<u>बाकरो</u> मऱ्यो ।	बाख्रो मऱ्यो ।	<u>बाकरा</u> मऱ्या । बाखाहरु मरे ।
<u>चणो</u> उण्यो ।	चरो उड्यो ।	<u>चणा</u> उड्या । चराहरु उडे ।
<u>भुजो</u> फल्यो ।	फर्सी फल्यो ।	<u>भुजा</u> फले । फर्सीहरु फले ।
<u>भैसो</u> दकुड्यो ।	भैसी दगुऱ्यो ।	<u>भैसा</u> दकुड्या । भैसीहरु दगुरे ।
<u>माछो</u> मऱ्यो ।	माछो मऱ्यो ।	<u>माछा</u> मरे । माछाहरु मरे ।
<u>बाटो</u> खणियो ।	बाटो खनियो ।	<u>बाटा</u> खनिए । बाटाहरु खनिए ।

ख) अन्य नाममा वचन

डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त बाहेकका अन्य नाममा वचनको भेद स्पष्ट पार्न नामको क्रियापदसँगको सङ्गतिलाई पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ । यस्ता नामसँग आएका क्रियापद परिवर्तन भएमा मात्र वचनभेद छुट्टयाउन सकिन्छ । जस्तै :

एकवचन	बहुवचन
घर <u>पण्यो</u> ।	घर भत्कियो ।
	घर <u>पण्या</u> । घरहरु भत्किए ।

कलम <u>टुट्यो</u> ।	कलम भाँचियो ।	कलम <u>टुटिन्</u> ।	कलमहरु भाँचिए ।
कापी <u>चिरी</u> ।	कापी च्यातियो।	कापी <u>चिरिन्</u> ।	कापीहरु च्यातिए ।
रुख <u>ढल्यो</u> ।	रुख ढल्यो ।	रुख <u>ढल्या</u> ।	रुखहरु ढले ।
बुदी <u>सिःयो</u> ।	भाइ सुत्यो।	बुदी <u>सिःया</u> ।	भाइहरु सुते ।
धोती <u>मैलियो</u> ।	धोती मैलो भयो ।	धोती <u>मैलिया</u> ।	धोतीहरु मैला भए ।
साथी <u>हाँस्यो</u> ।	साथी हाँस्यो ।	साथी <u>हाँस्या</u> ।	साथीहरु हाँसे ।
बैनी <u>रोई</u> ।	बहिनी रोई ।	बैनी <u>रोइन्</u> ।	बहिनीहरु रोए ।
खाट <u>हल्की</u> ।	खाट हल्लियो ।	खाट <u>हल्क्या</u> ।	खाटहरु हल्लिए ।
कुर्ची <u>टुटी</u> ।	कुर्ची भाँचियो ।	कुर्ची <u>टुट्या</u> ।	कुर्चीहरु भाँचिए ।

ग) सङ्ख्यावाचक विशेषण र वचन

डडेल्धुरेली भाषिकामा एक सङ्ख्याका साथमा आउने विशेष्यले एकवचनलाई जनाउँछ भने दुई वा सो भन्दा बढी सङ्ख्याका साथ आउने विशेष्यले बहुवचनलाई जनाउँछ । जस्तै :

एकवचन		बहुवचन	
<u>एक भुजो</u>	एक फर्सी	<u>दश भुजा</u>	दशवटा फर्सी
<u>एक रोटो</u>	एक रोटी	<u>चार रोटो</u>	चारवटा रोटी
<u>एक कसुलो</u>	एक कोदालो	<u>दुई कसुला</u>	दुईटा कोदालो
<u>एक डोको</u>	एक डोको	<u>पाँच डोका</u>	पाँचवटा डोका
<u>एक ताउलो</u>	एक ताउलो	<u>तीन लाउला</u>	तीनवटा ताउला
<u>एक आँसी</u>	एक हाँसिया	<u>छइ आँसी</u>	छवटा हाँसिया
<u>एक कापी</u>	एक कापी	<u>एघार कापी</u>	एघार वटा कापी
<u>एक किताप</u>	एक किताब	<u>सात किताब</u>	सातवटा किताब
<u>एक घर</u>	एक घर	<u>नउ घर</u>	नौवटा घर

डडेल्धुरेली भाषिकामा अगणनीय नामबाट बहुवचन हुँदैन । जस्तै :

<u>जून</u> लाग्यो ।	जून लाग्यो ।
<u>पानी</u> पण्यो ।	पानी प्यो ।
<u>आगो</u> बल्यो ।	आगो बल्यो ।
<u>दूद</u> पोख्यो ।	दूध पोखियो ।

हावा लाग्यो । हावा लाग्यो ।
छाँच खायो । महि खायो ।

४.२.३ नामका आदर

आदरले पनि व्याकरणात्मक कोटि जनाउँछ (अधिकारी, २०६१ : ९१) । डडेल्धुरेली भाषिकामा आदरलाई अनादर र आदर गरी दुई किसिममा देखाउन सकिन्छ । जस्तै:

अनादर

नानु बुदी आयो ।

सानो भाइ आयो ।

चेलो आयो ।

छोरो आयो ।

मुल्या हाँस्यो ।

केटो हाँस्यो ।

बौज्यू रोई ।

भाउजू रोई ।

मान्स बस्यो ।

मान्छे बस्यो ।

आदर

नाना बुदी आया ।

साना भाइ आए ।

चेलो आया ।

छोरा आए ।

मुल्या हाँस्या ।

केटाहरु हाँसे ।

बैज्यू रोइन् ।

भाउजू रुनुभयो ।

मान्छ्या बस्या ।

मान्छे बस्नुभयो ।

४.२.४ नाममा कारक

वाक्यमा नाम वा सर्वनामको क्रियापदसँगको सम्बन्धलाई कारक भनिन्छ (आचार्य, २०५८ : ९५) डडेल्धुरेली भाषिकामा दुई प्रकारका कारक छन् :- रूपात्मक र वाक्यात्मक ।

क) रूपात्मक कारक

डडेल्धुरेली भाषिकामा रूपात्मक कारक दुई किसिमको पाइन्छ :- सरल र तिर्यक कारक । शब्द वा प्रतिपादिकको मूल रूपमा कुनै परिवर्तन नआई वा शून्य प्रत्ययका योगबाट प्रकट हुने कारक सरल कारक हो भने शब्दको मूल रूपमा परिवर्तन आई प्रकट हुने वा विभिन्न चिन्हहरु लिई प्रकट हुने कारक तिर्यक कारक हो । डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त नाम र अन्य नामले भिन्नभिन्न ढाँचामा सरल र तिर्यक कारकलाई स्पष्ट गर्दछन्।

अ) ओकारान्त नाममा कारक

डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त नामले सरल कारकलाई र ओकारान्त नामले तिर्यक कारकलाई देखाउँछ । कतैकतै ओकारान्त नाममा विभक्ति र नामयोगीको योग भएर पनि तिर्यक कारक बनेको भेटिन्छ । जस्तै :

सरल

चेलो खान्छ ।

छोरो खान्छ ।

वाकरो कैले खोयो ।

बाखो कसले फुकायो ।

तिर्यक

चेलाले खायो ।

छोराले खायो ।

बाकरा कुद्या ।

बाखा कुदे ।

दार उगणेइ छन् । ठोका खुल्ला छ । दारैनी दरुँवा छन् । ठोकामा दाउरा छन् ।
धारो सुक्यो । धारो सुक्यो । धारामै पानी आत्थी । धारामा पानी छैन ।
भुजो क्यो । फर्सी कुहियो । भुजामै किणा पण्या । फर्सीमा कीरा परे ।
बुदी विमारी छ । भाइ विरामी छ । बुदीलाई जर आइरैछ । भाइलाई ज्वरो
आएको छ ।

आ) अन्य नाममा कारक

अन्य नामले कतै सन्दर्भबाट सरल र तिर्यक कारकको भिन्नतालाई स्पष्ट पार्दछन् ।
विभक्ति चिन्ह नलिने नाम सरल कारकमा र लिने नाम तिर्यक कारकमा हुन्छन् । जस्तै :

सरल

तिर्यक

बा आया । बुबा आउनुभयो । बाले घडी लेया । बुबाले घडी ल्याउनुभयो ।
गाई कुदयो । गाई दगुच्यो । गाईले घाँस खायो । गाईले घाँस खायो ।
इजा हाँसिन । आमा हाँसनुभयो । इजाले पैसा राखिन् । आमाले पैसा राख्नुभयो ।

ख) वाक्यात्मक कारक

वाक्यात्मक कारक ६ प्रकारका छन् -कर्ता, कर्म करण, सम्प्रदान, अपादान र अधिकरण, अर्थका आधारमा छुट्टिने कारक वाक्यात्मक कारक हुन् । यिनीहरु विभक्ति चिन्हहरुबाट अभिव्यक्त हुन्छन् । डडेलधुरेली भाषिकाका वाक्यात्मक कारक र भेदक हुन्छन् । डडेलधुरेली भाषिकाका वाक्यात्मक कारक र भेदक सम्बन्धलाई सङ्केत गर्ने विभक्ति चिन्हहरु यस प्रकार रहेका छन् ।

तालिका नं. ३ : कारक र भेदक सम्बन्धका चिन्ह

कारक	विभक्ति चिन्ह	विभक्ति
कर्ता	ले, बठेइ, बठ्यै	ले
कर्म	लाई, किलाई, खाँइ	लाई
करण	ले, बठेइ, बठ्यै	ले, द्वारा, बाट
सम्प्रदान	निउती, लाई, किलाई, खि	लागि, निम्ति
अपादान	धेकि, बठेइ	देखि, बाट
सम्बन्ध	को, रो, नु, नो, आँ, मा नो	को, का, कि, रो, रा, नी, षष्ठी

अधिकरण	मै, माथि मणि, मी, मथिमी	सप्तमी
--------	-------------------------	--------

माथि दिइएका विभक्तिहरु वाक्यमा यसरी प्रयोग गर्न सकिन्छ-

१)	बुदीले किताब पढ्यो ।	भाइले किताब पढ्यो ।
२)	रुखले फल दिन्छ ।	रुखले फल दिन्छ ।
३)	ऊ जातले ठगुरी हो ।	ऊ जातले ठकुरी हो ।
४)	तुइले उइलाई बाटो धेकाएइ ।	तैले उसलाई बाटो देखाएस् ।
५)	हरिले इजालाई धेक्यो ।	हरिले आमालाई देख्यो ।
६)	जुत्ता किन्नाइलाई पैसा चाइनान् ।	जुत्ता किन्नालाई पैसा चाहिन्छ ।
७)	रुख बठेइ बानर भइयो ।	रुखवाट बाँदर भयो ।
८)	बा बठेइ आज्ञा भयो ।	बुबावाट आज्ञा भयो ।
९)	म बठेइ किताब पढियो ।	मद्वारा किताब पढियो ।
११)	हाम बसबठेइ घर पुग्यो ।	हामी बसद्वारा घर पुग्यौं ।
१२)	तल बठेइ माथिसम्म हेर ।	तलदेखि माथिसम्म हेर ।
१३)	म धेकी ऊ रिसायो ।	मसँग ऊ रिसायो ।
१४)	उइको व्यवहार धेकी म दिक्क भयौं ।	उसको व्यवहार देखि म दिक्क भएँ ।
१५)	किताब भोलामै छ ।	किताब भोलामा छ ।
१६)	उमेरमै ऊ जेठो हो ।	उमेरमा ऊ जेठो हो ।
१७)	ऊ मध्यरातमणि आयो ।	ऊ मध्यरातमा आयो ।
१८)	हरिकी बहिनी निकी छ ।	हरिकी बहिनी राम्री छ ।
१९)	आफ्नो चेलो निःयो ।	आफ्नो छोरा गयो ।
२०)	आफ्नो काम आफइ अर ।	आफ्नो काम आफैँ गर ।
२१)	मेरो बुदी स्कूल निःयो ।	मेरो भाइ स्कूल गयो ।

४.३ सर्वनामका व्याकरणिक कोटि

सर्वनामले नामको सन्दर्भ जनाउने काम गर्दछ (अधिकारी: २०६१ : २५) । सर्वनामले पुरुष, वचन, आदर, कारक जस्ता व्याकरणिक कोटिहरुलाई जनाउँछन् । यिनीहरुका मूल रूप र व्याकरणिक रूप फरक-फरक हुन्छन् ।

४.३.१ सर्वनामका मूल रूप

डडेलुधुरेली डडडकडडड डडडडडडड डडडडडडड डडड डडडडडडड डडड डडडडडडड-
डडडडडडड डडडडडडड, डडडडडडड डडडडडडड, डडडडडडड डडडडडडड, डडडडडडड डडडडडडड ।

क) डडडडडडड डडडडडडड

कथनडड डडडड, डडडड ड डडड डडडडडड डडडडड डडडडड डडडडडडड डडडडडडड डडडडडडड डडडडडडड (डडडडडड २०६१ : २६) । डडेलुधुरेली डडडकडडड डडडड डडडड, डडडडड ड डडडडड डडड डडड डडड डडड डडड डडडडडड । डडड डडड डडडड डडडड डडडड-

डडडड डडडड : ड, डडड	ड, डडड
डडडड डडडड : तु, डडड	तुँ, डडडड, डडडड
डडडड डडडड : ऊ, डड, डड, डड, डड	ऊ, डड, डडडड, डडड, डडडड

ख) डडडडडडड डडडडडडड

डड, डड, डड डडडडडडड डडडडडडड डडडडड डडडडड (डडडडडड, २०६१ : ३२) । डडेलुधुरेली डडडकडडड डडडड डडडडडडड डड डडडडडडडड डड डडडडडडडड डड डडडडडडड । डडडड डडड डडड डडडडडडड डडड-

डडडडडडडडडड : डड, डड, डड	डड, डड, डडड ।
डडडडडडडडडड : डडडडडड, डडडड, डडडडडड	डडडडडड, डडडडडड डडडडड डडडडडड

ग) डडडडडडड डडडडडडड

डडड डडडडडडड डड, डड, डडडडड डडडडडडड डडडडड डडडडड (डडडडडड, २०६१ : ३ॡ) । डडेलुधुरेली डडडकडडड डडडड डडडडडडड डड डडडडडडडड डड डडडडडडडड डड डडड डडड डडड डडडडडड । डडडडडडड डडडडडडड डड डडड डडड डडडडडड-

डडडडडडडडडड : डड, डडड, डड,	डड डड, डडड
डडडडडडडडडड : डडड, डडड, डडड,	डडडड, डडड डडडड

घ) डडडडडडड डडडडडडड

'डडडड' डडड डडडडडडड डडडडड डडडडड (डडडडडड, २०६१ : २९) । डडेलुधुरेली डडडकडडड डडडडडडड डडडड डडडड, डडडड डडड ।

ॡ.३.२ डडडडडडड डडड

डडेलुधुरेली डडडकडडड डडडडडडड डडड डडड डडडड डडडडड ।

क) डडडडडडड डडडडडडड

डडेल्धुरेली भाषिकामा पुरुषवाचक सर्वनामहरूका द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषका रूपहरू एकवचनमा अनादर र सामान्य आदर गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । बहुवचनमा एकै प्रकारका हुन्छन् । बहुवचनका रूप एकवचनमा प्रयोग हुनु सामान्य आदर देखिन्छ । जस्तै:

तालिका नं. ४ : पुरुषवाचक सर्वनाममा वचन

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	म म	हाम हामी, हामीहरू
द्वितीय पुरुष	तु /तम तँ, तिमी, तपाईं	तम तपाईंहरू, तिमीहरू
तृतीय पुरुष	यो, उ, उन, इन यो, ऊ उनी, यिनी, तिनी	इन,उन, तिन,यिनीहरू, उनीहरू, तिनीहरू

माथिका रूपहरूका प्रयोग यसरी गर्न सकिन्छ-

म पड्डु गयुं ।	म पढ्न गएँ ।
हाम पड्डु गया ।	हामी पढ्न गर्यौं ।
तु काँ जान्नाछई ?	तँ कहाँ जाँदैछस् ?
तम काँ जान्नाछ ?	तिमीहरू कहाँ जाँदैछौ ?
यो बल्ल हो ।	यो गोरु हो ।
तिन मेरा बुदी हुन् ।	तिनीहरू मेरा भाइ हुन् ।
इन मेरा किताब हुन् ।	यिनीहरू मेरा किताब हुन् ।
उन काँ गयाँ ?	उनीहरू कहाँ गए ?
ऊ मेरी चेली हो ।	ऊ मेरी छोरी हो ।

ख) सम्बन्धवाचक सर्वनाम

डडेल्धुरेली भाषिकामा सम्बन्धवाचक सर्वनामको निश्चयवाचक रूपलाई द्वित्व प्रक्रियाबाट बहुवचन बनाइन्छ । अनिश्चय वाचक सर्वनाममा वचन भेद पाईदैन । सन्दर्भले मात्र वचन-भेद स्पष्ट हुन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा सम्बन्धवाचक सर्वनाममा वचन यसरी देखाउन सकिन्छ-

एकवचन	बहुवचन
जो जो जुन	जोजो जेजे
जे जे	जे जे जेजे
जोसुकै जोसुकै जुनसुकै	

जे सुकै जेसुकै

यिनीहरुलाई वाक्यमा यसरी प्रयोग गर्न सकिन्छ-

१. जो भउत खान्छ त्यो खद्वा हो ।
जो धेरै खान्छ त्यो खन्चुवा हो ।
२. जो निको छ त्यै लेएइ ।
जो राम्रो छ त्यसै ल्याउनु ।
३. जोजो भउत खानान तीन खद्वा हुन् ।
जो जो धेरै खान्छन् तिनीहरु खन्चुवा हुन् ।
४. जेजे भान्सा मै छ त्यै खाएइ ।
जेजे भान्छामा छ त्यही खाएस् ।
५. जाँ सुकै काँ जान सकिन्या हो ?
जहाँसुकै कहाँ जान सकिन्छ ?

ग) आत्मवाचक सर्वनाम

डडेल्धुरेली भाषिकामा आत्मवाचक सर्वनाममा वचन सन्दर्भले मात्र प्रष्ट हुन्छ ।

जस्तै:

आफू काँ जान्या हो ?

आफू कहाँ जाने हो ?

आफू काँ जान्या हौं ?

आफूहरु कहाँ जाने हौं ?

४.३.३ सर्वनाममा आदर

डडेल्धुरेली भाषिकामा सर्वनामका आदरहरु दुई प्रकारका रहेका पाइन्छन् । अनादर र सामान्य आदर सर्वनामका आदर वाचक रुपहरु यसरी देखाउन सकिन्छ-

अनादर		आदर	
तु	तँ	तम	तिमी, तपाई
ऊ	ऊ	उन	उनी
यो	यो	इन	यिनी
त्यो	त्यो	तिन	तिनी

माथिका रुपहरुलाई यसरी वाक्यमा प्रयोग गर्न सकिन्छ-

तु कब आएइ ?

तँ कहिले आइस् ?

तम कब आया ?

तिमी कहिले आयौ ?

ऊ मेरो बुदी हो ।

ऊ डाक्टान्नी हो ।

त्यो निको मान्स हो ।

तिन निका मान्स हुन् ।

यो मेरो चेलो हो ।

इन मेरा चेला हुन् ।

ऊ मेरो भाइ हो ।

ऊ डाक्टर हो ।

त्यो राम्रो मान्छे हो ।

तिनी राम्रा मान्छे हुन् ।

यो मेरो छोरा हो ।

यिनी मेरा छोरा हुन् ।

४.३.४ सर्वनाममा कारक

डडेल्धुरेली भाषिकामा कारक सम्बन्ध प्रष्ट पार्नका लागि सर्वनामका दुई रूप बन्दछन् । सरल कारक र तिर्यक कारक । यस भाषिकामा कारकलाई यसरी देखाउन सकिन्छ-

तालिका नं. ५ : सर्वनाममा कारकका रूप

सर्वनाम	सरल एकवचन	बहुवचन	तिर्यक एकवचन	बहुवचन
म	म	हाम	मइले	हामले
तँ	तु	तम	तुइले	तमले
उ,	उ	उन	उनले	उनले
यो	यो	इन	इनले	इनले
त्यो	तिन	तिन	तिनले	तिनले

माथिका रूपलाई वाक्यमा यसरी प्रयोग गर्न सकिन्छ-

१. म बजार जान्ना छु ।

२. मइले चिठी लेख्या ।

३. हाम घर जान्नाछौं ।

४. हामरो बाकरो हरायो ।

म बजार जाँदैछु ।

मैले चिठी लेखें ।

हामी घर जाँदैछौं ।

हाम्रो बाख्रो हरायो ।

५. तु क्याद्दा छइ ?	तँ के गर्दैछस् ?
६. तम कतिमै पडन्छ ?	तिमी कतिमा पढ्छौ ?
७. तमले लत्ता धोयो ?	तिमीले लुगा धोयो ?
८. तमरो चेलो रोयो ।	तिम्रो छोरा रोयो ।
९. ऊ मुलाई हो ।	ऊ केटी हो ।
१०. उनरा पेट पिड होइरैछ ।	उनको पेट दुखेको छ ।
११. इनले भात खायो ।	यिनीले भात खाए ।
१२. इन मेरा कका हुन् ।	यिनी मेरा कका हुन् ।

४.४ विशेषणमा व्याकरणिक कोटि

विशेषण नाम वा सर्वनामको विशेषता जनाउने पद हो (आचार्य, २०५८ : ४८) । डडेल्धुरेली भाषिकामा विशेषणले लिङ्ग, वचन र आदर जस्ता व्याकरणिक कोटिलाई जनाउँछ । विशेषणलाई सामान्यतः गुणवाचक, परिणामवाचक, सङ्ख्यावाचक, सार्वनामिक वर्गमा विभाजन गरिन्छ ।

४.४.१ विशेषणमा लिङ्ग

डडेल्धुरेली भाषिकामा विशेषणका लिङ्ग दुई प्रकारका पाइन्छन् । पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग । डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त विशेषणले पुलिङ्ग जनाउँछन् भने 'इ' प्रत्यमा जोडिई बन्ने पदले स्त्रीलिङ्गलाई व्यक्त गर्दछन् । यस्तो भिन्नता मानवीय नामसँग आउने विशेषणले प्रष्ट गर्छन् । डडेल्धुरेली भाषिकामा मानवतेर नामका साथ स्त्रीलिङ्गका विशेषण प्रयोग गरेको पाइन्छ । जस्तै :

मानवीय नाममा विशेषणको लिङ्ग भेद

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
पुङ्को माष्टर	होचो शिक्षक	पुङ्की मास्टान्नी	होची शिक्षिका
निको मुल्या	राम्रो केटो	निकी मुलाई	राम्री केटी
दुबलो बुदी	दुब्लो भाइ	दुबली बैनी	दुब्ली बहिनी
मोटो मामा	मोटो मामा	मोटी माइजू	मोटी माइजू
बलियो मान्स	बलियो मान्छे	बलियी मान्छे	बलियी मान्छे

ठूलो दाइ

ठूलो दाइ

ठूलो दिदी

ठूली दिदी

मानवेतर नाममा विशेषण

मानवेतर नाममा स्त्रीलिङ्गको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

राती साडी

रातो सारी

नानी थाली

सानो थाल

ठूली गाड

ठूलो नदी

राती पोती

रातो पोते

नानी घडी

सानो घडी

काली भोला

कालो भोला

ठूली चुणी

ठूलो चुरा

असजी बाटो

असजिलो बाटो

राती पछ्यौरा

रातो पछ्यौरा

स्वादी दाल

मिठो दाल

काली गाई

कालो गाई

गुलियो खीर

गुलियो खीर

नानी आँसी

सानो हाँसिया

चुकिली दइ

अमिलो दही

४.४.२ विशेषणमा वचन

वचन पनि विशेषणको व्याकरणिक कोटि हो । डडेलधुरेली भाषिकामा एकवचन र बहुवचन गरी दुई किसिमका पाइन्छन् । डडेलधुरेली भाषिकामा ओकारान्त विशेषणमा बहुवचन बनाउन 'हरु' जोड्नु पर्दैन । जस्तै:

ओकारान्त विशेषणमा वचन

एकवचन

बहुवचन

कालो मान्स

कालो मान्छे

काला मान्स

काला मान्छेहरु

रातो फूल

रातो फूल

राता फूल

राता फूलहरु

रामणो घर

राम्रो घर

रामणाघर

राम्रो घरहरु

नानो बुदी

सानो भाइ

नाना बुदी

साना भाइहरु

धौलो बल्ल

सेतो गोरु

धौलो बल्ल

सेता गोरुहरु

पुङ्को मास्टर

होचो शिक्षक

पुङ्का मास्टर

होचा शिक्षकहरु

डडेलधुरेली भाषिकामा 'इ' प्रत्यय लागेर स्त्रीलिङ्ग विशेषण बन्दछ । यस्ता विशेषण एकवचन र बहुवचनमा एकै किसिमले प्रयोग हुन्छन् । जस्तै:

इकारान्त स्त्रीलिङ्गी विशेषणमा वचन

एकवचन

बहुवचन

रामणी मुलाई

राम्री केटी

रामणी मुलाईन

राम्री केटीहरु

गोरी बैनी

गोरी बहिनी

गोरी बैनीन

गोरी बैनीहरु

<u>काली</u> काखी	काली काकी	<u>काली</u> काखीन	काली काकीहरु
<u>अल्की</u> माइजू	अगली माइजू	<u>अल्की</u> माइजून	अगली भाइजूहरु
<u>पुङ्की</u> व्वारी	होची बुहारी	<u>पुङ्की</u> व्वारीन	होची बुहारीहरु

४.४.३ विशेषणमा आदर

डडेल्धुरेली भाषिकामा आदर पनि व्याकरणिक कोटिको रुपमा देखापर्छ । आदरको आधारमा विशेषणको रुपायन हुँदा 'ओ' कार 'आ' कारमा परिवर्तन हुन्छ । यसरी परिवर्तन भएको विशेषणमा एकवचनका लागि पनि बहुवचनको रुप प्रयोग गरिन्छ । तर विशेषणको बहुवचनमा आदरार्थी रुप भिन्न हुँदैन । जस्तै :

अनादर		आदर	
<u>रामणो</u> चेलो	राम्रो छोर्रो	<u>रामणा</u> चेला	राम्रा छोर्रा
<u>कान्सो</u> बुदी	कान्छो भाइ	<u>कान्सा</u> बुदी	कान्छा भाइ
<u>कालो</u> मान्स	कालो मान्छे	<u>काला</u> मान्स	काला मान्छे
<u>अल्को</u> मुल्या	अग्लो केटो	<u>अल्का</u> मूल्या	अग्ला केटा
<u>पुङ्क्या</u> बूडो	होचो बूढो	<u>पुङ्क्या</u> बूडा	होचा बूढा

डडेल्धुरेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गी विशेषणमा आदरको रुप भेटिदैन ।

अनादर		आदर	
<u>निकी</u> चेली	राम्री छोरी	<u>कान्सी</u> दिदी	कान्छी दिदी
<u>नानी</u> बैनी	सानी बहिनी	<u>ठूली</u> दिदी	ठूली दिदी
<u>रामणी</u> स्वानी	राम्री स्वास्नी	<u>नानी</u> बौज्यू	सानी भाउजू
<u>कान्सी</u> बैनी	कान्छी बहिनी	<u>रामणी</u> इजा	राम्री आमा

४.४.४ विशेषणमा कारक

डडेल्धुरेली भाषिकामा कारक पनि विशेषणको व्याकरणिक कोटिका रुपमा रहेको छ । यस्तो कोटि रूपात्मक कारकका रुपमा देखा पर्दछ । खास गरी विशेष्यहरु सरल कारकमा हुँदा विशेषण पनि सरल कारकमा र विशेष्यहरु तीर्यक कारकमा हुँदा विशेषण पनि तीर्यक कारकमा आउँछन् । विशेषणमा पाइने कारक भेद ओकारान्तमा मात्र पाइन्छ । जस्तै :

तालिका नं. ६ : ओकारान्त विशेषणमा कारक

सरल		तिर्यक	
कालो बिल्लो	कालो विरालो	काला बिल्लाले	कालो बिरालोले
फुचेरो मान्स	खराब मान्छे	फुचेरा मान्सलाई	खराब मान्छेलाई
धौलो बल्ल	सेतो गोरु	धौला बल्लले	सेतो गोरुले
ठूलो घोडो	ठूलो घोडो	ठूला घोडामै	ठूलो घोडामा
बाठो चेलो	चलाक छोरो	बाठा चेलालाई	चलाख छोरोलाई
लाटो बुदी	लाटो भाइ	लाटा बुदीले	लाटो भाइले

यी माथिका रूपलाई बाक्यमा प्रयोग यसरी गर्न सकिन्छ-

१. कालो बिल्लो चोर छ । कालो बिरालो चोर छ ।
२. काला बिल्लाले दुद चोऱ्यो । कालो बिरालोले दूध चोऱ्यो ।
३. फुचेरो मान्स राम हो । खराब मान्छे राम हो ।
४. फुचेरा मान्सलाई पुलिसले पोकण्यो । खराब मान्छेलाई पुलिसले समात्यो ।
५. ठूलो घोडो मेरो हो । ठूलो घोडा मेरो हो ।
६. ठूलो घोडामै व्याउली चणी । ठूलो घोडामा दुलही चठी ।
७. बाठो चेलो पड्छ । चलाख छोरो पढ्छ ।
८. बाठा चेलालाई जित्त गारो पडन्छ । चलाख छोरोलाई जित्त गाऱ्हो पर्छ ।
९. लाटो बुदी सिदा छ । लाटो भाइ सोभो छ ।
१०. लाटा बुदीले भातलै खाएइन । लाटो भाइले भात पनि खाएन ।

यसरी डडेल्धुरेली भाषिकामा लिङ्ग, वचन, कारक र आदरका आधारमा विशेषणका कार्य प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

निष्कर्ष

यस अध्यायमा सर्वप्रथम नामिकवर्गका व्याकरणिक कोटिको परिचय दिइएको छ । त्यसपछि डडेल्धुरेली भाषिकाका नामिकवर्गका व्याकरणिक कोटिको वर्णन गरिएको छ । नामवर्ग अन्तर्गत नाम, सर्वनाम र विशेषणको चर्चा गरिएको छ । नामका व्याकरणिक कोटिका रूपमा लिङ्ग, वचन, आदर र कारकको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा

मानवेतर नाममा लिङ्ग भेद पाइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त नाम आकारान्तमा रुपायन हुँदा बहुवचन बन्छ । सङ्ख्यावाचक नाममा ओकारको रूपले एकवचन र आकारको रूपले बहुवचन जनाउँछ । डडेल्धुरेली भाषिकामा नामको चर्चा गर्दा ओकारान्त नाम ओकारान्तमा बदलिँदा आदरको भेद स्पष्ट हुन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त नामले सरल कारक र आकारान्त नामले तीर्यक कारकलाई जनाउँछ । त्यसैगरी सर्वनामका व्याकरणिक कोटिका रूपमा वचन कारक र आदरको चर्चा गरिएको छ । सर्वनामका चारवटा भेदहरू पुरुषवाचक, सम्बन्धवाचक, प्रश्नवाचक र आत्मवाचकको चर्चा गरिएको छ । सर्वनामका वचनलाई एकवचन र बहुवचन गरी दुईवटा वचनमा चर्चा गरिएको छ । सर्वनामको आदरका अनादर 'तु', 'यो' 'ऊ', 'त्यो' र आदर 'तम', 'उन' 'इन', गरी दुई रूपको चर्चा गरिएको छ । त्यसैगरी विशेषणका व्याकरणिक कोटिका रूपमा लिङ्ग, वचन, आदर र कारकको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा विशेषणका लिङ्ग दुई प्रकारका छन्- पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग । डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त विशेषणले पुलिङ्ग जनाउँछन् भने 'इ' प्रत्यय जोडिएर स्त्रीलिङ्ग जनाउँछन् । यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकामा एकवचन र बहुवचन गरी दुई किसिमका वचनको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त विशेषणमा बहुवचन बनाउन 'हरु' जोड्नु पर्दैन । डडेल्धुरेली भाषिकामा 'इ' प्रत्यय लागेर स्त्रीलिङ्ग विशेषण बन्दछ । यस्ता विशेषण एकवचन र बहुवचनमा एकै किसिमले प्रयोग हुन्छन् । डडेल्धुरेली भाषिकाको विशेषणमा आदरको चर्चा गरिएको छ । आदरको आधारमा विशेषणको रुपायन हुँदा 'ओ' कार 'आ' कारमा परिवर्तन हुन्छ । यसरी परिवर्तन भएको विशेषणमा एकवचनका लागि पनि बहुवचनको रूपको प्रयोग गरिन्छ । यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकाको विशेषणमा कारकको पनि चर्चा गरिएको छ । यसमा खास गरेर विशेष्यहरू सरल कारकमा हुँदा विशेषण पनि सरल कारकमा र विशेष्यहरू तीर्यक कारकमा हुँदा विशेषण पनि तीर्यक कारकमा आउँछन् । विशेषणमा पाइने कारक भेद ओकारान्तमा मात्र पाइन्छ ।

अध्याय : पाँच

क्रियापदका व्याकरणिक कोटि

५.१ क्रियापदको सामान्य परिचय

क्रियापद भनेको विधेय स्थानमा रही वाक्यलाई पूर्णता दिने पद हो (आचार्य, २०५८ : पृ.४९) । क्रियाको मूलरूप/आधारपद धातु हुन्छ । धातुमा विभिन्न प्रत्यय लागेर क्रियापदहरू बन्दछन् । डडेल्धुरेली भाषिकामा क्रियापदका व्याकरणिक कोटिहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव हुन् । डडेल्धुरेली भाषिकामा क्रियापदका यी व्याकरणिक कोटिलाई छुट्टाछुट्टै देखाउन सकिन्छ ।

५.२ क्रियापदका लिङ्ग

लिङ्ग भनेको पुरुष वा स्त्रीको भिन्नतालाई जनाउने व्याकरणिक कोटि हो (आचार्य, २०५८ : ९३) । डडेल्धुरेली भाषिकामा लिङ्गलाई क्रियापदको व्याकरणिक कोटिका रूपमा लिइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा पुलिङ्गी क्रियापदमा 'इ' र 'ए' थपेर स्त्रीलिङ्ग बनाइन्छ । जस्तै:

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
जान्छ जान्छ	जान्छे जान्छे
भण्यो भन्यो	भणि भनी

पडन्छ	पढ्छ	पडन्छे	पढ्छे
सिन्छ	सुत्छ	सिन्छे	सुत्छे
अरन्छ	गर्छ	अरन्छे	गर्छे
सुण्यो	सुन्यो	सुणी	सुनी

तालिका नं. ७

माथिका क्रियापदका रुपहरुलाई निम्न लिखित वाक्यमा प्रयोग गर्न सकिन्छ-

१. बुदी घर जान्छ ।
भाइ घर जान्छ ।
२. चेलाले स्कूल नाइजानु भण्यो ।
छोराले स्कूल जान्न भन्यो ।
३. चेलीले स्कूल जाइजानु भणि ।
छोरीले स्कूल जान्न भनी ।
४. ऊ निकेरी पडन्छ ।
ऊ राम्ररी पढ्छ ।
५. ऊ निकेरी पडन्छे ।
ऊ राम्ररी पढ्छे ।
६. चेलो सिन्छ ।
छोरा सुत्छ ।
७. चेली सिन्छे ।
छोरी सुत्छे ।
८. राम काम अरन्छ ।
राम काम गर्छ ।
९. सीता काम अरन्छे ।
सीता काम गर्छे ।
१०. हरिले रेडियो सुण्यो ।
हरिले रेडियो सुन्यो ।

५.३ क्रियापदका वचन

नामको सङ्ख्यासँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि वचन हो (अधिकारी, २०६१ : ७९) । डडेल्धुरेली भाषिकामा वचनलाई क्रियापदको व्याकरणिक कोटिका रूपमा लिइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकाको एकवचनको क्रियापदलाई बहुवचन बनाउँदा 'औं', 'औँ', 'आन', 'इन' प्रत्यय लागेको पाइन्छ । जस्तै:

तालिका नं. ८

एकवचन	बहुवचन
पड्छु पढ्छु	पड्छौं पढ्छौं
पड्छइ पढ्छस्	पड्छौ पढ्छौ
पड्छ पढ्छ	पड्छन् पढ्छन्
पड्छे पढ्छे	पड्छिन् पढ्छिन् ।

माथि तालिकामा देखाएइएका क्रियापदका वचनका रूपहरूलाई वाक्यमा यसरी प्रयोग गर्न सकिन्छ-

१. म पड्छु ।
म पढ्छु ।
२. हाम पड्छौं ।
हामीहरु पढ्छौं ।
३. तु पड्छइ ।
तँ पढ्छस् ।
४. तम पड्छौ ।
तिमीहरु पढ्छौ ।
५. राम पड्छ ।
राम पढ्छ ।
६. इन पड्छन् ।
यिनीहरु पढ्छन् ।
७. मुलाईन पड्छिन् ।
केटीहरु पढ्छिन् ।
८. बैनीन पड्छिन् ।
बहिनीहरु पढ्छिन् ।

५.४ क्रियापदका पुरुष

कथनका सन्दर्भमा संलग्न भएका सहभागीहरुको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटि पुरुष हो (अधिकारी, २०६१ : ८७) । डडेलधुरेली भाषिकामा पुरुषलाई क्रियापदको व्याकरणिक कोटिको रूपमा देखाउन सकिन्छ-

तालिका नं. ९

प्रथम पुरुष	खानऊ खान्छु	खानाऔँ खान्छौँ
द्वितीय पुरुष	खान्छइ खान्छस्	खान्छौ खान्छौ
तृतीय पुरुष	खान्छ खान्छ	खानान् खान्छन् ।

यि क्रियापदमा देखिएका पुरुषका रूपहरुलाई वाक्यमा निम्न लिखित प्रयोग गर्न सकिन्छ-

१. म भात खानऊ ।
म भात खान्छु ।
२. हाम भात खानाऔँ ।
हामी भात खान्छौँ ।
३. तु भात खान्छइ ।
तँ भात खान्छस् ।
४. तम भात खान्छौ ।
तिमी भात खान्छौ ।
५. उन भात खानान् ।
उनी भात खान्छन् ।

५.५ क्रियापदमा काल

क्रियाको रूप र त्यस रूपमा वर्णित व्यापार वा अवस्था र समयमाभ हुने सम्बन्धलाई काल भनिन्छ (शर्मा, २०६१ : ८४) । डडेलधुरेली भाषिकामा क्रियाका काल दुई प्रकारका देखिन्छन् । अभूतकाल र भूतकाल । डडेलधुरेली भाषिकामा अभूतकालमा 'छ' र भूतकालमा 'थ्यो' हुन्छ ।

५.५.१ भूतकाल

भूतकाल भनेको बितेको समय हो (आचार्य, २०५८ : ९७) । डडेलधुरेली भाषिकामा भूतकाल जनाउन धातुमा 'य' र 'एइ' जस्ता प्रत्यय जोडिन्छन् । जस्तै :

तालिका नं. १० : 'पड्' धातुको भूतकालको रूपावली

पुरुष	आदर	ए.व.		ब.व.	
		पु.	स्त्री	पु.	स्त्री
प्र.पु.	—	पडें	पडें	पड्यौं	पड्यौं
द्वि.पु.	अनादर	पडिं	पडिं	पड्या	पड्या
	आदर	पड्या	पड्या	पड्या	पड्या
तृ.पु.	अनादर	पड्यो	पडि	पड्यो	पडि
	आदर	पड्या	पडिन्	पड्या	पडिन्

माथि तालिकामा दिएका रुपहरुलाई यस प्रकार वाक्यमा प्रयोग गरिन्छ-

१. मइले कथा पडें ।
मैले कथा पढें ।
२. हामले कथा पड्यौं ।
हामीले कथा पढ्यौं ।
३. तुइले कथा पडि ।
तैले कथा पढिस् ।
४. तमले कथा पड्या ।
तिमीले कथा पढ्यौ ।
५. उइले कथा पड्यो ।
उसले कथा पढ्यो ।
६. उनले कथा पड्यो ।
उनले कथा पढे ।
७. दिदीले किताब पडिन् ।
दिदीले/दिदीहरुले किताब पढे ।

५.५.२ अभूतकाल

अभूतकाल अन्तर्गत वर्तमान काल र भविष्यत्काल पर्दछन् ।

५.५.२.१ वर्तमान काल

वर्तमान काल भनेको तत्कालको समय हो (आचार्य, २०५८ : ९७) । डडेल्धुरेली भाषिकामा वर्तमान समय जनाउन धातुमा 'छु', 'छव', 'छौ', 'छइ' प्रत्यय लाग्छन् । जस्तै :

तालिका नं ११ : 'हाँस्' धातुको वर्तमानकालको रूपावली

पुरुष	आदर	ए.व.		ब.व.	
		पु.	स्त्री	पु.	स्त्री
प्र.पु.	—	हाँस्सा छु	हाँस्सा छु	हाँस्सा छौँ	हाँस्सा छौँ
द्वि.पु.	अनादर	हाँस्सा छइ	हाँस्सा छेइ	हाँस्सा छव	हाँस्सा छव
	आदर	हाँस्सा छव	हाँस्सा छव	हाँस्सा छव	हाँस्सा छव
तृ.पु.	अनादर	हाँस्सा छ	हाँस्सा छे	हाँस्सा छन्	हाँस्सा छिन्
	आदर	हाँस्सा छन्	हाँस्सा छिन्	हाँस्सा छन्	हाँस्सा छिन्

तालिकामा दिएका रूपहरू यसप्रकार वाक्यमा प्रयोग हुन्छन्-

१. म हाँस्सा छु ।
म हाँस्छु ।
२. हाम हाँस्सा छौँ ।
हामी हाँस्छौँ ।
३. तु हाँस्सा छइ ।
तँ हाँस्छस् ।

४. तु हाँस्सा छेइ ।
तँ हाँस्छेस् ।
५. तम हाँस्सा छव ।
तिमी हाँस्छौ ।
६. ऊ हाँस्सा छ ।
ऊ हाँस्छ ।
७. ऊ हाँस्सा छे ।
ऊ हाँस्छे ।
८. उन हाँस्सा छन् ।
उनी हाँस्छन् ।
९. उन हाँस्सा छिन् ।
उनी हाँस्छिन् ।

५.५.२.२ भविष्यत्काल

भविष्यत् काल भनेको पछि आउने समय हो (आचार्य, २०५८ : ९७) । डडेल्धुरेली भाषिकामा धातुमा 'न्या+हुँ' रूपको योग भएर भविष्यत्कालका क्रियापद बन्दछन् । जस्तै:

तालिक नं. १२ : 'लेख' धातुको भविष्यत्कालको रूपावली

पुरुष	आदर	ए.व.		ब.व.	
		पु.	स्त्री	पु.	स्त्री
प्र.पु.	-	लेख्द्या हुँ	लेख्द्या हुँ	लेख्द्या हौं	लेख्द्या हौं
द्वि.पु.	अनादर	लेख्द्या होइ	लेख्द्या हौ	लेख्द्या हौ	लेख्द्या हौ
	आदर	लेख्द्या हौ	लेख्द्या हौ	लेख्द्या हौ	लेख्द्या हौ
तृ.पु.	अनादर	लेख्द्या हो	लेख्द्या हो	लेख्द्या हुन्	लेख्द्या हुन्
	आदर	लेख्द्या हुन्	लेख्द्या हुन्	लेख्द्या हुन्	लेख्द्या हुन्

तालिकामा दिएका रूपहरू वाक्यमा यसप्रकार प्रयोग हुन्छन्:

- १ म भोल चिठी लेख्दया हूँ ।
म भोलि चिठी लेख्नेछु ।
- २ हाम भोल चिठी लेख्दया हौं ।
हामी भोलि चिठी लेख्नेछौं ।
- ३ तु भोल चिठी लेख्दया होइ ।
तँ भोलि चिठी लेख्नेछस् ।
- ४ तम भोल चिठी लेख्दया हौं ।
तिमी भोलि चिठी लेख्नेछौ
- ५ ऊ भोल चिठी लेख्दया हो ।
ऊ भोली चिठी लेख्ने छ ।
- ६ उन भोल चिठी लेख्दया हुन् ।
उनीहरु भोलि चिठी लेख्ने छन् ।

५.६ क्रियापदका पक्ष

पक्षले खास कालको परिवेश भित्र क्रियाका कार्यको प्रकृति तथा वितरणलाई जनाउँछ । त्यसैले यसबाट क्रियाका विभिन्न अवस्था वा चरणहरु व्यक्त हुन्छन् (अधिकारी, २०६१ : १९९) । डडेलधुरेली भाषिकामा पाँच प्रकारका पक्षहरु पाइन्छन् । जस्तै: सामान्यपक्ष, अपूर्णपक्ष, पूर्णपक्ष, अज्ञात पक्ष र अभ्यस्त पक्ष ।

५.६.१ सामान्य पक्ष

सामान्य पक्ष भनेको कालको सामान्य विधान मात्र हो (आचार्य, २०५८ : ९८) । डडेलधुरेली भाषिकामा सामान्य पक्ष तीनै कालमा पाइन्छन् ।

५.६.१.१ सामान्यभूत

भूतकालको सामान्य पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार सामान्य रुपमा अघि भइरहेको जनाउँछ (शर्मा, २०४८ : २३९) । डडेलधुरेली भाषिकामा यस पक्षको निर्माण हुँदा 'युँ', 'या' प्रत्यय लगाइन्छ । जस्तै:

१. म पोरु आयूँ ।
म अस्ति आएँ ।
२. हाम बेली मामाका घरबठेइ आया ।
हामी हिजो मामाका घरबाट आयौँ ।

३. तमले मेरी गाई क्याकी पिट्या ।
तिमीले मेरो गाइलाई किन कुट्यौ ।
४. उन पोरु माल गया ।
उनी अस्ति मदेश गए ।
५. बाले चेलालाई बोलायो ।
बुबाले छोरालाई बोलाउनु भयो ।

५.६.१.२ सामान्य वर्तमान

वर्तमान कालको सामान्य पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार अहिले हुन्छ भन्ने जनाउँछ । तर यो पूरा हुनु वा नहुनु चाहिँ जनाउन्न (शर्मा, २०४८ : २३८) । डडेलधुरेली भाषिकामा यस पक्षको निर्माण हुँदा धातुमा 'छिन', 'छन' प्रत्यय जोडिन्छ । जस्तै :

१. बैनी गीत गाउँछिन् ।
बहिनी गीत गाउँछिन् ।
२. ऊ गीत गाउन्ना छ ।
ऊ गीत गाउँछ ।
३. दाइ घर जान्नाछन् ।
दाइ घर जानुहुन्छ ।

५.६.१.३ सामान्य भविष्यत्

भविष्यत्कालको सामान्य पक्षले निश्चय भल्काएर क्रियाका कार्यव्यापार पछि आउने समय बुझाउँछ (शर्मा, २०४८ : २४१) । डडेलधुरेली भाषिकामा 'एइ', 'या', 'न्या' प्रत्यय लागेर सामान्य भविष्यत्कालका क्रियापद बन्छन् । जस्तै :

१. म भात खान्या छु ।
म भात खानेछु ।
२. ऊ भात खान्याछ ।
ऊ भात खानेछ ।
३. उन भात खान्या छन् ।
उनी भात खाने छन् ।

५.६.२ अपूर्ण पक्ष

अपूर्ण पक्ष भनेको कार्यको अपूर्णता वा निरन्तरता हो (आचार्य, २०५८ : ९८) ।
डडेल्धुरेली भाषिकाका तीनै पक्षमा अपूर्ण पक्ष पाइन्छ ।

५.६.२.१ अपूर्ण भूत

भूतकालको अपूर्ण पक्षको क्रियापदले कार्यव्यपार बितेको समयमा भइरहेको जनाउँछ (शर्मा, २०४८ : २३९) । डडेल्धुरेली भाषिकामा भूतकालिक सहायक क्रिया 'थ्युँ' लागेर अपूर्ण भूतकालका क्रियाहरु बन्दछन् । जस्तै :

१. म बेली चिठी लेख्दा थ्युँ ।
म हिजो चिठी लेख्दै थिएँ ।
२. हाम बेली चिठी लेख्दा थ्या ।
हामी हिजो चिठी लेख्दै थियौँ ।
३. तु बेली चिठी लेख्दा थेई ।
तँ हिजो चिठी लेख्दै थिईस् ।
४. तम बेली चिठी लेख्दा थ्या ।
तिमी हिजो चिठी लेख्दै थियौ ।
५. ऊ बेली चिठी लेख्दा थ्यो ।
ऊ हिजो चिठी लेख्दै थ्यो ।
६. उन बेली चिठी लेख्दा थ्या ।
उनी हिजो चिठी लेख्दै थिएँ ।
७. उन बेली चिठी लेख्दा थिन् ।
उनी हिजो चिठी लेख्दै थिइन् ।
८. इन बेली चिठी लेख्दा थ्या ।
यिनी हिजो चिठी लेख्दै थिए ।
९. इन बेली चिठी लेख्दा थिन् ।
यिनी हिजो चिठी लेख्दै थिइन् ।

५.६.२.२ अपूर्ण वर्तमान

वर्तमान कालको अपूर्ण पक्षको क्रियाले कार्यव्यापार अहिले भइरहेको जनाउँछ (शर्मा, २०४८ : २३९) । डडेल्युरेली भाषिकामा अपूर्ण वर्तमानका क्रियापद बनाउँदा धातुमा 'एउ', 'याउ' प्रत्यय जोडेर बनाइन्छ । जस्तै:

१. म घर जान्ना छु ।
म घर जाँदैछु ।
२. हाम घर जान्ना छौं ।
हामी घर जाँदैछौं ।
३. तु घर जान्ना छइ ।
तँ घर जाँदैछस् ।
४. तम घर जान्नाछ ।
तिमी घर जाँदैछौ ।
५. ऊ घर जान्नाछ ।
ऊ घर जाँदैछ ।
६. उन घर जान्नाछन् ।
उनी घर जाँदैछन् ।

५.६.२.३ अपूर्ण भविष्यत्

भविष्यत कालको अपूर्ण पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार आउँदो समयमा भइरहने जनाउँछ (शर्मा, २०४८ : २४१) । डडेल्युरेली भाषिकामा अपूर्ण भविष्यत्का क्रियापद बनाउँदा धातुमा 'न्या+हुँ' प्रत्यय जोडिन्छ । जस्तै:

१. म भोल घरै हुन्या हुँ ।
म भोली घरमा हुनेछु ।
२. हाम भोल घरै हुन्या हौं ।
हामी भोली घरमा हुनेछौं ।
३. तु भोल घरै हुन्या होइ ।
तँ भोली घरमा हुनेछस् ।
४. तम भोल घरै हुन्या हो ।
तिमी भोली घरमा हुनेछौ ।
५. ऊ भोल घरै हुन्या हो ।

ऊ भोलि घरमा हुनेछ ।

६. उन भोल घरै हुन्या हुन् ।

उनी भोलि घरै हुनेछन ।

५.६.३ पूर्ण पक्ष

पूर्ण पक्ष भनेको कथनको समय विन्दुभन्दा अघि नै कार्य समाप्त भइसकेको अवस्था हो (आचार्य, २०५८ : ९९) । डडेल्धुरेली भाषिकामा तीनवटै कालमा यो पक्ष पाइन्छ ।

५.६.३.१ पूर्णभूत

भूतकालको पूर्णपक्षले क्रियाको कार्यव्यापार वितेको समयमै सकिएको जनाउँछ (शर्मा, २०४८ : २४०) । डडेल्धुरेली भाषिकामा यस पक्षको रचना धातुमा 'या' जोडिएका पदमा भूतकालिक सहायक क्रिया 'थ्या' जोडिन्छ । जस्तै :

१. म परभात स्कूल गया थ्या ।
म बिहान स्कूल गएको थिएँ ।
२. हाम परभात स्कूल गया थ्यौं ।
हामी बिहान स्कूल गएका थियौं ।
३. तु परभात स्कूल गया थेइ ।
तँ बिहान स्कूल गएको थिइस् ।
४. तम परभात स्कूल गया थ्या ।
तिमी बिहान स्कूल गएका थियौ ।
५. ऊ परभात स्कूल गया थ्यो ।
ऊ बिहान स्कूल गएका थियो ।
६. उन परभात स्कूल गया थ्या ।
उनी बिहान स्कूल गएका थिए ।
७. उन परभात स्कूल गयाकी थिन् ।
उनी बिहान स्कूल गएकी थिइन् ।

५.६.३.२ पूर्ण वर्तमान

वर्तमान कालको पूर्णपक्षले क्रियाको कार्यव्यापार अघि नै सकिएको तर त्यसको प्रभाव चाहिँ अहिले पनि रहेको जनाउँछ (शर्मा, २०४८ : २३९) । डडेल्धुरेली भाषिकामा

यस पक्षको क्रियाको रचना धातुमा 'या' जोडिएर बनेका कृदन्त पदका साथ वर्तमान कालको सहायक क्रिया 'छु' को योगबाट भएको पाइन्छ। जस्तै:

१. मइले कविता पड्याको छु ।
मैले कविता पढेको छु ।
२. हामले कविता पड्याका छौं ।
हामीले कविता पढेका छौं ।
३. तुइले कविता पड्याको छइ ।
तैले कविता पढेको छस् ।
४. तमले कविता पड्याका छौ ।
तिमीले कविता पढेका छौ ।
५. तमले कविता पड्याकी छौ ।
तिमीले कविता पढेकी छौ ।
६. उइले कविता पड्याको छ ।
उसले कविता पढेको छ ।
७. उनले कविता पड्याका छन् ।
उनीले कविता पढेका छन् ।
८. उइले कविता पड्याकी छ ।
उसले कविता पढेकी छ ।
९. उनले कविता पड्याकी छन् ।
उनले कविता पढेकी छन् ।

५.६.३.३ पूर्ण भविष्यत्

भविष्यत कालको पूर्ण पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार आउँदो समयमा पूरा हुने जनाउँछ (शर्मा, २०४८ : २४२) । डडेलधुरेली भाषिकामा यस पक्षको रचना धातुमा 'याको' जोडिई बनेको कृदन्त पदमा भूतकालिक क्रिया 'हुँलो' जोडिन्छ। जस्तै:

१. मइले भात खायाको हुन्याछु ।
मैले भात खाएको हुनेछु ।
२. हामले भात खायाका हुन्याछौं ।
हामीले भात खाएका हुनेछौं ।

३. तु भात खायाको हुन्याछइ ।
तँ भात खाएको हुनेछस् ।
४. तु भात खायाकी हुनेछइ ।
तँ भात खाएकी हुनेछस् ।
५. तम भात खायाका हुन्याछ ।
तिमी भात खाएका हुनेछौ ।
६. ऊ भात खायाको हुन्या छ ।
ऊ भात खाएको हुनेछ ।
७. ऊ भात खायाकी हुनेइछ ।
ऊ भात खाएकी हुनेछ ।
८. उन भात खायाका हुन्याछन् ।
उनी भात खाएका हुनेछन् ।
९. उन भात खायाकी हुनेइछन् ।
उनी भात खाएकी हुनेछन् ।

५.६.४ अज्ञात पक्ष

पहिले थाहा नभई पछि मात्र थाहा भएको क्रियाको अवस्था जनाउनेलाई अज्ञात पक्ष भनिन्छ (अधिकारी, २०६१ : १२१) । डडेल्धुरेली भाषिकामा यस पक्षका क्रियापदको रचनामा धातुमा 'या', 'यी' प्रत्ययसँग वर्तमानकालको सहायक क्रिया 'छु' को प्रयोग हुन्छ । जस्तै :

१. म बेली अनारामणि भउत हिट्या छु ।
म हिजो अँध्यारोमा धेरै हिँडेछु ।
२. हाम बेली अनारामणि भउत हिट्या छौं ।
हामी हिजो अँध्यारोमा धेरै हिँडेछौं ।
३. तु बेली अनारामणि भउत हिट्या छइ ।
तँ हिजो अँध्यारोमा धेरै हिँडिछस् ।
४. तम बेली अनारामणि भउत हिट्या छौ ।
तिमी हिजो अँध्यारोमा धेरै हिँडेछौ ।
५. ऊ बेली अनारामणि भउत हिट्या छ ।
ऊ हिजो अँध्यारोमा धेरै हिँडेछ ।

६. उन बेली अनारामणि भउत हिट्या छन् ।
उनी हिजो अँध्यारोमा धेरै हिँडेछन् ।
७. उन बेली अनारामणि भउत हिटिछन् ।
उन हिजो अँध्यारोमा धेरै हिँडिछन् ।

५.६.५ अभ्यस्त पक्ष

अभ्यस्त पक्ष भनेको कार्यको आवृत्ति वा नियमितता हो (आचार्य, २०५८: १००) ।
डडेल्दुरेली भाषिकामा यो पक्ष भूतकालमा पाइन्छ । जस्तै :

१. म गीत गाउँथ्यँ ।
म गीत गाउँथे ।
२. हाम गीत गाउँथ्या ।
हामी गीत गाउँथ्यौं ।
३. तु गीत गाउँथेइ ।
तँ गीत गाउँथिस् ।
४. तम गीत गाउँथ्या ।
तिमी गीत गाउँथ्यौ ।
५. ऊ गीत गाउँथ्यो ।
ऊ गीत गाउँथ्यो ।
६. उन गीत गाउँथ्या ।
उनी गीत गाउँथे ।
७. उन गीत गाउँथिन् ।
उनी गीत गाउँथिन् ।

५.७ क्रियापदका भाव

क्रियाद्वारा बुझिने वक्ताको मनोभाव वा मनोवृत्तिलाई भाव भनिन्छ (अधिकारी, २०६२ : १२५) । डडेल्दुरेली भाषिकामा पाँच प्रकारका भाव छन् । जुन यसप्रकार रहेका छन् । ती हुन् - निश्चयार्थक, इच्छार्थक, आज्ञार्थक, सम्भावनार्थक र सङ्केतार्थक ।

५.७.१ निश्चयार्थक

निश्चयार्थक भनेको कुनै खास काम हुन्छ वा हुँदैन भनी सामान्य रूपमा प्रकट गरिएको मनोभाव हो (आचार्य, २०५८ : १०१) । सबै काल र पक्षका पदले निश्चयार्थ व्यक्त गर्दछन् । डडेलधुरेली भाषिकामा निश्चयार्थक क्रियापदलाई यसरी देखाउन सकिन्छ-

तालिका नं. १३ : 'खेल' धातुका निश्चयार्थक रूपावली

पुरुष	भूतकाल	वर्तमान काल	भविष्यत्काल
सामान्य पक्ष	खेल्या	खेल्लउ	खेल्ल्याहुँ
अपूर्ण पक्ष	खेल्ल्याथ्युँ	खेल्लारेउ	खेल्लान्याहुँलो
पूर्णपक्ष	खेल्याथ्या	खेलीराख्याउँ	खेल्याहुँलो
अज्ञातपक्ष	खेल्याछु		
अभ्यस्त पक्ष	खेलन्थ्युँ		

५.७.२ आज्ञार्थक

आज्ञा वा आदेश बुझाउने क्रियापदहरु आज्ञार्थक हुन्छन् (आचार्य, २०५८ : १०१) । आज्ञार्थक क्रिया द्वितीय पुरुषमा मात्र हुन्छ । यिनीहरुको रूपायन वचन, पुरुष र आदरका आधारमा हुन्छ । डडेलधुरेली भाषिकामा आज्ञार्थकमा धातुमूल मात्र रहन्छ । जस्तै :

तालिका नं. १४ : 'खेल', 'पढ', 'बस' धातुका आज्ञार्थक रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन	बहुवचन
द्वितीय पुरुष	अनादर	खेल, पड् बस्	खेल, पड, बस
	आदर	खेल, पड, बस	खेल, पड, बस

माथिका रूपलाई वाक्यमा यसरी प्रयोग गर्न सकिन्छ-

- तु खेल खेल ।
तँ खेल खेल ।
- तम खेल खेल ।
तिमी खेल खेल ।
- तु किताब पड् ।
तँ किताब पड् ।

४. तम किताव पड ।
तिमी किताव पढ ।
५. तु घरै बस् ।
तिमी घरमा बस ।

५.७.३ इच्छार्थक

इच्छार्थ क्रियापदले वक्ताको इच्छा वा मनको चाहनालाई व्यक्त गर्दछ (आचार्य, २०५८ : १०१) । डडेलधुरेली भाषिकामा इच्छार्थक क्रियापदको रचना धातुमा 'उँ', 'औँ', 'एइ', 'उन' आदि प्रत्यय लाग्छन् । जस्तै:

१. म भात खाऊँ ।
म भात खाऊँ ।
२. हाम भात खाऔँ ।
हामी भात खाऔँ ।
३. तु भात खाएइ ।
तँ भात खाएस् ।
४. तम भात खाया ।
तिमी भात खाए ।
५. ऊ भात खाउ ।
ऊ भात खाओस् ।
६. उन भात खाउन् ।
उनी भात खाउन् ।

५.७.४ सम्भावनार्थक

सम्भावना जनाउने प्रत्यय 'ला' हो (अधिकारी, २०६१ : १४९) । डडेलधुरेली भाषिकामा 'ला', 'ली', 'लो', 'ना' लागेर सम्भावनार्थक क्रियापद बन्दछन् । यस्ता क्रियापदलाई यसरी देखाउन सकिन्छ । जस्तै:

१. म बजार जाउँलो ।
म बजार जाउँला ।
२. हाम बजार जाउँला ।

- हामी बजार जाऔंला ।
३. तु बजार जालइ ।
तँ बजार जालास् ।
४. तम बजार जाला ।
तिमी बजार जाउला ।
५. ऊ बजार जालो ।
ऊ बजार जाला ।
६. ऊ बजार जाली ।
ऊ बजार जाली ।
७. उन बजार जान्ना ।
उनी बजार जालान् ।

५.७.५ सङ्केतार्थक

कारण र कार्य दुवैलाई एकैसाथ बुझाउने क्रियापद सङ्केतार्थक हुन्छन् (आचार्य, २०५८ : १०२) । डडेलधुरेली भाषिकामा दुईवटा भिन्नभिन्नै क्रियाको मेलबाट सङ्केतार्थक वाक्य बन्दछ । वाक्यमा भएका दुईवटा क्रियामध्ये एउटाले कारण र अर्कोले कार्य जनाउँछन् जस्तै:

१. बा आया भण्या जुता लेइदिन्याहुन् ।
बुबा आउनुभयो भने जुता ल्याइदिनुहुन्छ ।
२. तुइले निकेरी पडेइ भण्या पास होलइ ।
तैले राम्ररी पढिस् भने पास होलास् ।
३. पानी पण्यो भण्या ठन्नी हुनेइहो ।
पानी पन्यो भने चिसो हुनेछ ।
४. म बजार गयूँ भण्या चामल ल्याउन्याहुँ ।
म बजार गए भने चामल ल्याउनेछु ।
५. बुदी आयो भण्या म जान्या हुँ ।
भाइ आयो भने म जानेछु ।
६. भउत खायो भण्या मान्स मोटान्या हुन् ।

धेरै खायो भने मान्छे मोटाउने छन् ।

७. फूल फुल्या भण्या रामणो हुन्याहो ।

फूल फल्यो भने राम्रो हुनेछ ।

८. इजा मामा घर गइन् भण्या सेल ल्याउनेइ हुन् ।

आमा मामाको घर जानुभयो भने सेल रोटी ल्याउनुहुन्छ ।

५.८ क्रियापदमा अकरण

क्रियापदको निषेधात्मक कार्य जनाउने व्याकरणात्मक युक्तिलाई अकरण भनिन्छ । यसलाई करणका सापेक्षतामा हेरिन्छ (अधिकारी, २०६१ : १५४) । अकरण क्रियापदको मात्र व्याकरणिक कोटि हो । क्रियापदको प्रयोगको आधारमा मात्रै अकरण छुट्टयाइन्छ । करण र अकरण छुट्टयाउन सकारात्मक कोटि करण र नकारात्मक कोटि अकरणलाई लिइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा क्रियापदलाई अकरण बनाउँदा क्रियाको अग्र भागमा, मध्य भागमा र अन्त्य भागमा 'नाइ', 'जन', 'न' थपिन्छ ।

जस्तै:

१. म भात नाइखानु ।

म भात खाँदैन ।

२. तु भोल घर जनगएइ ।

तँ भोली घर नगएस् ।

३. उइले किताब पडेइन ।

उसले किताब पढेन ।

४. हामले खेल खेलेइनौं ।

हामीले खेल खेलेनौं ।

५. ऊ आज स्कूल जानिन ।

ऊ आज स्कूल जाँदैन ।

६. तमले मलाई फोन अच्यान ।

तिमीले मलाई फोन गरेनौं ।

७. चेलीले दुद खाएन ।

- छोरीले दूध खाएन ।
८. बुदी नाइरुनो ।
भाइ रुदेन ।
९. बैनी निकेरी पड्डिन ।
बहिनी राम्ररी पढ्दिन ।
१०. चेलो बेली घर नाइआयो ।
छारो हिजो घर आएन ।
११. तु गाडैनी जनजाइ ।
तिमी खोलामा नजाऊ ।
१२. उइले कुरणी भणेइन ।
उसले कुरा भनेन ।
१३. पडाइ नभया भट्ट घर आएइ ।
पढाइ नभएमा छिटो घर आएस् ।
१४. ननिको काम जनअरइ ।
खराब काम नगर ।
१५. मसित पैसा आथिन ।
मसँग पैसा छैन ।

निष्कर्ष

यस अध्यायमा क्रियावर्गका व्याकरणिक कोटिहरूको सामान्य परिचय दिइएको छ । डडेलधुरेली भाषिकामा क्रियापदका व्याकरणिक कोटि लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भावको सामान्य चर्चा गरिएको छ । डडेलधुरेली भाषिकामा क्रियापदका लिङ्गलाई पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गमा विभाजन गरिएको छ । पुलिङ्गी क्रियापदमा 'इ' र 'ए' थपेर स्त्रीलिङ्गी क्रियापद बनाइन्छ । त्यसै गरी डडेलधुरेली भाषिकाका क्रियापदमा वचनको चर्चा गरिएको छ । डडेलधुरेली भाषिकाको एकवचनको क्रियापदलाई बहुवचन बनाउदा 'औ', 'औ', 'आन', 'इन' प्रत्यय लागेको पाइन्छ । डडेलधुरेली भाषिकाको क्रियापदका पुरुषको सामान्य चर्चा गरिएको छ । त्यसै गरी क्रियापदका कालको चर्चा पनि गरिएको छ । डडेलधुरेली भाषिकामा काल दुई प्रकारका रहेका छन्-अभूतकाल र भूतकाल । डडेलधुरेली भाषिकामा अभूत कालमा 'छ' र

भूतकालमा 'थ्यो' हुन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकाका काललाई छुट्टाछुट्टै चर्चा गरिएको छ । भूतकाल जनाउन डडेल्धुरेली भाषिकामा धातुमा 'य' र 'एइ' जस्ता प्रत्यय जोडिन्छन् । डडेल्धुरेली भाषिकाको वर्तमान कालमा 'नउ', 'नाऔ', 'नाऔ', 'आन', 'छइ' प्रत्यय लाग्छन् । डडेल्धुरेली भाषिकामा धातुमा 'न्या+हुँ' रूपको योग भएर भविष्यत् कालका क्रियापद बन्दछन् । त्यसै गरी डडेल्धुरेली भाषिकाका क्रियापदका पाँचवटा प्रकारको चर्चा गरिएको छ- सामान्य पक्ष, अपूर्ण पक्ष, पूर्ण पक्ष, अज्ञात पक्ष र अभ्यस्त पक्ष । डडेल्धुरेली भाषिकामा सामान्य पक्ष तीनै कालमा पाइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा सामान्य भूत पक्षको निर्माण हुँदा 'यु', 'या' प्रत्यय लगाइन्छ ।

यसै गरी डडेल्धुरेली भाषिकामा सामान्य वर्तमान पक्षको निर्माण हुँदा धातुमा 'छ' 'छिन', 'छन' प्रत्यय जोडिन्छ । त्यस्तै सामान्य भविष्यत् पक्षको निर्माण हुँदा डडेल्धुरेली भाषिकामा 'एइ', 'या', 'न्या' प्रत्यय जोडिन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकाका तीनवटै पक्षका अपूर्ण पक्षको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा अपूर्ण भूत बनाउँदा भूतकालिक सहायक क्रिया 'थ्यु' लगाइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा अपूर्ण वर्तमान बनाउँदा धातुमा 'एउ', 'याउ' प्रत्यय लगाइन्छ ।

त्यसै गरी अपूर्ण भविष्यत् बनाउँदा धातुमा 'न्या +हुँ' प्रत्यय लगाइन्छ । यस्तै गरेर डडेल्धुरेली भाषिकामा तीनवटै कालका पूर्ण पक्षको सामान्य चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा पूर्णभूतको रचना गर्दा धातुमा 'या' जोडिएका भूतकालिक सहायक क्रियामा 'थ्या' जोडिन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा पूर्ण वर्तमान पक्षको क्रियाको रचना धातुमा 'या' जोडिएर बनेका कृदन्त पदका साथ वर्तमान कालको सहायक क्रिया 'छु' को योगबाट भएको पाइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा पूर्ण भविष्यत् पक्षको रचना धातुमा 'याको' जोडिई बनेको कृदन्त पदमा भूतकालिक क्रिया 'हुँलो' जोडिन्छ । त्यसै गरी डडेल्धुरेली भाषिकामा अज्ञात पक्षको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा अज्ञात पक्षका क्रियापदको रचनामा धातुमा 'या', 'यी' प्रत्ययसँग वर्तमान कालको सहायक क्रिया 'छु' को प्रयोग हुन्छ । यसै गरी डडेल्धुरेली भाषिकामा अभ्यस्त पक्षको क्रियापदको रचनाको सामान्य चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा अभ्यस्त पक्षको क्रियापदको रचनामा धातुमा 'थ्यु', 'थ्या', 'थेइ', प्रत्यय जोडिन्छ । त्यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकाका क्रियापदका भावको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा पाँच प्रकारका भाव रहेका छन् । डडेल्धुरेली भाषिकाको निश्चयार्थकमा 'या', 'अउ', 'याहुँ', 'थ्यु', 'थ्या', 'याउँ' 'हुँलो', 'याछु' प्रत्यय जोडिन्छ । यसैगरी डडेल्धुरेली

भाषिकाको आज्ञार्थक क्रियापदमा धातुमूल मात्र रहन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकाको इच्छार्थक क्रियापदमा 'उँ', 'औं', 'एइ', 'उन' आदि प्रत्यय जोडिन्छ । त्यस्तै डडेल्धुरेली भाषिकाको सम्भावनार्थक क्रियापदमा 'ला', 'ली', 'लो', 'ना' प्रत्यय जोडिन्छ । यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकाको सङ्केतार्थक क्रियापदमा दुईटा क्रियाको मेलबाट सङ्केतार्थक वाक्य बन्छ । वाक्यमा भएका दुईटा क्रियामध्ये एउटाले कारण र अर्कोले कार्य जनाउँछ । त्यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकाको क्रियापदमा अकरणको चर्चा गरिएको छ । अकरण क्रियापदको मात्र व्याकरणिक कोटि हो । डडेल्धुरेली भाषिकामा क्रियापदलाई अकरण बनाउँदा क्रियाको अग्र भाग, मध्यभाग र अन्त्य भाग 'नाइ', 'जन', 'न' थपिन्छ ।

अध्याय: छ

उपसंहार

यस अध्ययनको पहिलो अध्यायमा अध्ययनको सामान्य रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ । यस खण्डमा शोध शीर्षक, शोध प्रयोजन, विषयपरिचय, समस्याकथन, शोधको उद्देश्य, पूर्व कार्यको समीक्षा, भाषिका निर्धारण, भाषिका अध्ययन, अध्ययनको औचित्य र महत्व, शोध अध्ययनको क्षेत्र र सीमा, विषयगत सीमाङ्कन, अध्ययन विधि र शोधपत्रको रूपरेखा सम्बन्धी विवरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो अध्यायमा डडेल्धुरेली भाषिकाको सामान्य परिचय, डडेल्धुरेली भाषिकाको नामाकरण, सीमाङ्कन, डडेल्धुरा जिल्लाको ऐतिहासिक स्वरूप, भौगोलिक स्वरूप, सामाजिक स्वरूप, राजनैतिक, प्रशासनिक वा शैक्षिक स्वरूप, डडेल्धुरेली भाषिकाका भौगोलिक भेद र यी भेदहरू छुट्टयाउन सम्बन्धित क्षेत्रका स्थानीय वासिन्दालाई सामग्री सङ्कलनको सूचक बनाई लिइएका सामान्य सय शब्दको तुलना, डडेल्धुरेली भाषिकाका सामाजिक भेद, सामाजिक भेद अन्तर्गत वर्गगत आधार, अभिवादनको भाषिक व्यवहार, जातिगत आधार र लैङ्गिक तथा उमेरगत आधारमा चर्चा गरिएको छ ।

तेस्रो अध्यायमा डडेल्धुरेली भाषिकाको शब्दवर्गको वर्गीकरण गरिएको छ । परम्परागत व्याकरणमा शब्दवर्ग कार्यगत आधारमा शब्दवर्ग र रूपात्मक आधारमा शब्दवर्गलाई विभाजन गरिएको छ । त्यसपछि शब्दवर्गहरूको चर्चा गरिएको छ । शब्दवर्ग अन्तर्गत सर्वप्रथम नामपद र यसका प्रकारको चर्चा गरिएको छ । नामपदलाई परम्परागत आधारमा पाँच प्रकारमा विभाजन गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकाका नामपदलाई कार्यगत आधारमा सङ्ख्येय र असङ्ख्येय नाम, सजीव र निर्जीव नाम मानवीय र मानवेतर नाम गरी तीन भागमा विभाजन गरेर चर्चा गरिएको छ । त्यसपछि डडेल्धुरेली भाषिकाका सर्वनाम पदको परिचय दिइएको छ । सर्वनामलाई कार्यगत विविधताको आधारमा पुरुषवाचक सर्वनाम, सम्बन्धवाचक सर्वनाम, प्रश्नवाचक सर्वनाम र दर्शनवाचक सर्वनाम गरी चार प्रकारमा विभाजन गरेर चर्चा गरिएको छ । त्यसपछि विशेषणपदको सामान्य परिचय दिएर डडेल्धुरेली भाषिकामा विशेषणको चर्चा गरिएको छ । विशेषणका चारवटा प्रकारमा डडेल्धुरेली भाषिकाका विशेषणको व्याख्या गरिएको छ ।

त्यसैगरी क्रियापद र क्रियापदका प्रकारको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकाका क्रियापदहरूलाई समापकताका आधारमा, अर्थप्रधानताका आधारमा, संरचनाको आधारमा, कर्मतत्त्वका आधारमा र पूर्णताका आधारमा गरी पाँच प्रकारमा विभाजन गरेर व्याख्या गरिएको छ । त्यसपछि डडेल्धुरेली भाषिकामा क्रियायोगी र क्रियायोगीका प्रकारहरू- कालिक क्रियायोगी, स्थानिक क्रियायोगी, परिमाणवाचक क्रियायोगी, रीतिवाचक क्रियायोगी, आवृत्तिवाचक क्रियायोगी, माध्यमबोधक क्रियायोगी र सर्तबोधक क्रियायोगीको चर्चा गरिएको छ । त्यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकाका नामयोगी र तिनका दुईवटा बद्ध नामयोगी र मुक्त नामयोगीको चर्चा गरिएको छ । त्यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकाका संयोजक र तिनका दुईटा प्रकारहरू सापेक्ष संयोजक र निरपेक्ष संयोजकको चर्चा गरिएको छ । त्यस्तै डडेल्धुरेली भाषिकाका विस्मयादिबोधक र यिनका प्रकारहरू- हर्षबोधक, शोकबोधक, आश्चर्यबोधक, समर्थनबोधक, तिरस्कारबोधक, सम्बन्धबोधकको चर्चा गरिएको छ । त्यसपछि अन्त्यमा डडेल्धुरेली भाषिकामा प्रयोग हुने निपातको चर्चा गरिएको छ ।

चौथो अध्यायमा सर्वप्रथम नामिक वर्गका व्याकरणिक कोटिको परिचय दिइएको छ । त्यसपछि डडेल्धुरेली भाषिकाका नामिक वर्गका व्याकरणिक कोटिको वर्णन गरिएको छ । नामवर्ग अन्तर्गत नाम, सर्वनाम र विशेषणको चर्चा गरिएको छ । नामका व्याकरणिक कोटिका रूपमा लिङ्ग, वचन, आदर र कारकको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा

मानवेतर नाममा लिङ्ग भेद पाइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त नाम आकारान्तमा रुपायन हुँदा बहुवचन बन्छ । सङ्ख्यावाचक नाममा ओकारको रूपले एकवचन र आकारको रूपले बहुवचन जनाउँछ । डडेल्धुरेली भाषिकामा नामको चर्चा गर्दा ओकारान्त नाम ओकारान्तमा बदलिँदा आदरको भेद स्पष्ट हुन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त नामले सरल कारक र आकारान्त नामले तीर्यक कारकलाई जनाउँछ । त्यसैगरी सर्वनामका व्याकरणिक कोटिका रूपमा वचन, कारक र आदरको चर्चा गरिएको छ । सर्वनामका चारवटा भेदहरू पुरुषवाचक, सम्बन्धवाचक, प्रश्नवाचक र आत्मवाचकको चर्चा गरिएको छ । सर्वनामका वचनलाई एकवचन र बहुवचन गरी दुईवटा वचनमा चर्चा गरिएको छ । सर्वनामको आदरमा अनादर 'तु', 'यो' 'ऊ', 'त्यो' र आदर 'तम', 'उन' 'इन', गरी दुई रूपको चर्चा गरिएको छ । त्यसै गरी विशेषणका व्याकरणिक कोटिका रूपमा लिङ्ग, वचन, आदर र कारकको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा विशेषणका लिङ्ग दुई प्रकारका छन्- पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग । डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त विशेषणले पुलिङ्ग जनाउँछन् भने 'इ' प्रत्यय जोडिएर स्त्रीलिङ्ग जनाउँछन् । यसै गरी डडेल्धुरेली भाषिकामा एकवचन र बहुवचन गरी दुई किसिमका वचनको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा ओकारान्त विशेषणमा बहुवचन बनाउन 'हरु' जोड्नु पर्दैन । डडेल्धुरेली भाषिकामा 'इ' प्रत्यय लागेर स्त्रीलिङ्ग विशेषण बन्दछ । यस्ता विशेषण एकवचन र बहुवचनमा एकै किसिमले प्रयोग हुन्छन् । डडेल्धुरेली भाषिकाको विशेषणमा आदरको चर्चा गरिएको छ । आदरको आधारमा विशेषणको रुपायन हुँदा 'ओ' कार 'आ' कारमा परिवर्तन हुन्छ । यसरी परिवर्तन भएको विशेषणमा एकवचनका लागि पनि बहुवचनको रूपको प्रयोग गरिन्छ । यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकाको विशेषणमा कारकको पनि चर्चा गरिएको छ । यसमा खास गरेर विशेष्यहरू सरल कारकमा हुँदा विशेषण पनि सरल कारकमा र विशेष्यहरू तीर्यक कारकमा हुँदा विशेषण पनि तीर्यक कारकमा आउँछन् । विशेषणमा पाइने कारक भेद आकारान्तमा मात्र पाइन्छ ।

पाँचौं अध्यायमा क्रियावर्गका व्याकरणिक कोटिहरूको सामान्य परिचय दिइएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा क्रियापदका व्याकरणिक कोटि- लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भावको सामान्य चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा क्रियापदका लिङ्गलाई पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गमा विभाजन गरिएको छ । पुलिङ्गी क्रियापदमा 'इ' र 'ए' थपेर स्त्रीलिङ्गी क्रियापद बनाइन्छ । त्यसै गरी डडेल्धुरेली भाषिकाका क्रियापदमा वचनको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकाको एकवचनको क्रियापदलाई बहुवचन बनाउदा 'औ', 'औ', 'आन', 'इन'

प्रत्यय लागेको पाइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकाको क्रियापदका पुरुषको सामान्य चर्चा गरिएको छ । त्यसै गरी क्रियापदका कालको चर्चा पनि गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा काल दुई प्रकारका रहेका छन्- अभूतकाल र भूतकाल । डडेल्धुरेली भाषिकामा अभूत कालमा 'छ' र भूतकालमा 'थ्यो' हुन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकाका काललाई छुट्टाछुट्टै चर्चा गरिएको छ । भूतकाल जनाउन डडेल्धुरेली भाषिकामा धातुमा 'य' र 'एइ' जस्ता प्रत्यय जोडिन्छन् । डडेल्धुरेली भाषिकाको वर्तमान कालमा 'नउ', 'नाऔं', 'नाऔ', 'आन', 'छइ' प्रत्यय लाग्छन् । डडेल्धुरेली भाषिकामा धातुमा 'न्या+हुँ' रूपको योग भएर भविष्यत् कालका क्रियापद बन्दछन् । त्यसै गरी डडेल्धुरेली भाषिकाका क्रियापदका पाँचवटा प्रकारको चर्चा गरिएको छ- सामान्य पक्ष, अपूर्ण पक्ष, पूर्ण पक्ष, अज्ञात पक्ष र अभ्यस्त पक्ष । डडेल्धुरेली भाषिकामा सामान्य पक्ष तीनै कालमा पाइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा सामान्य भूत पक्षको निर्माण हुँदा 'युँ', 'या' प्रत्यय लगाइन्छ ।

यसै गरी डडेल्धुरेली भाषिकामा सामान्य वर्तमान पक्षको निर्माण हुँदा धातुमा 'छ' 'छिन', 'छन' प्रत्यय जोडिन्छ । त्यस्तै सामान्य भविष्यत् पक्षको निर्माण हुँदा डडेल्धुरेली भाषिकामा 'एइ', 'या', 'न्या' प्रत्यय जोडिन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकाका तीनवटै पक्षका अपूर्ण पक्षको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा अपूर्ण भूत बनाउँदा भूतकालिक सहायक क्रिया 'थ्युँ' लगाइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा अपूर्ण वर्तमान बनाउँदा धातुमा 'एउ', 'याउ' प्रत्यय लगाइन्छ ।

त्यसै गरी अपूर्ण भविष्यत् बनाउँदा धातुमा 'न्या +हुँ' प्रत्यय लगाइन्छ । यस्तै गरेर डडेल्धुरेली भाषिकामा तीनवटै कालका पूर्ण पक्षको सामान्य चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा पूर्णभूतको रचना गर्दा धातुमा 'या' जोडिएका भूतकालिक सहायक क्रियामा 'थ्या' जोडिन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा पूर्ण वर्तमान पक्षको क्रियाको रचना धातुमा 'या' जोडिएर बनेका कृदन्त पदका साथ वर्तमान कालको सहायक क्रिया 'छु' को योगबाट भएको पाइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा पूर्ण भविष्यत् पक्षको रचना धातुमा 'याको' जोडिई बनेको कृदन्त पदमा भूतकालिक क्रिया 'हुँलो' जोडिन्छ । त्यसै गरी डडेल्धुरेली भाषिकामा अज्ञात पक्षको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा अज्ञात पक्षका क्रियापदको रचनामा धातुमा 'या', 'यी' प्रत्ययसँग वर्तमान कालको सहायक क्रिया 'छु' को प्रयोग हुन्छ । यसै गरी डडेल्धुरेली भाषिकामा अभ्यस्त पक्षको क्रियापदको रचनाको सामान्य चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा अभ्यस्त पक्षको क्रियापदको रचनामा धातुमा 'थ्यु', 'थ्या', 'थेइ', प्रत्यय जोडिन्छ ।

त्यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकाका क्रियापदका भावको चर्चा गरिएको छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा पाँच प्रकारका भाव रहेका छन् । डडेल्धुरेली भाषिकाको निश्चयार्थकमा 'या', 'अउ', 'याहुँ', 'थ्यू', 'थ्या', 'याउँ' 'हुँलो', 'याछु' प्रत्यय जोडिन्छ । यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकाको आज्ञार्थक क्रियापदमा धातुमूल मात्र रहन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकाको इच्छार्थक क्रियापदमा 'उँ', 'औँ', 'एइ', 'उन' आदि प्रत्यय जोडिन्छ । त्यस्तै डडेल्धुरेली भाषिकाको सम्भावनार्थक क्रियापदमा 'ला', 'ली', 'लो', 'ना' प्रत्यय जोडिन्छ । यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकाको सङ्केतार्थक क्रियापदमा दुईटा क्रियाको मेलबाट सङ्केतार्थक वाक्य बन्छ । वाक्यमा भएका दुईटा क्रियामध्ये एउटाले कारण र अर्कोले कार्य जनाउँछ । त्यसैगरी डडेल्धुरेली भाषिकाको क्रियापदमा अकरणको चर्चा गरिएको छ । अकरण क्रियापदको मात्र व्याकरणिक कोटि हो । डडेल्धुरेली भाषिकामा क्रियापदलाई अकरण बनाउँदा क्रियाको अग्र भाग, मध्यभाग र अन्त्य भाग 'नाइ', 'जन', 'न' थपिन्छ ।

छैठौँ अध्यायमा प्रस्तुत अध्ययनको सार रहेको छ । यस अध्ययनबाट निस्केका निष्कर्षलाई यसै अध्यायमा सङ्क्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस शोधको अन्त्यमा सन्दर्भसामग्री सूची र परिशिष्ट अन्तर्गत छुट्टाछुट्टै सामग्री पेश गरिएको छ । यसरी अन्त्यमा के भन्न सकिन्छ भने डडेल्धुरेली भाषिका स्तरीय नेपाली भाषाभन्दा निकै भिन्न भाषिकाका रूपमा रहेको छ । व्याकरणिक दृष्टिले हेर्दा डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणिक कोटिमा स्तरीय नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिमा भन्दा धेरै भिन्नता पाइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिका शब्दवर्ग भित्र पर्ने नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियायोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपातमा केही मात्रामा ध्वन्यात्मक, अर्थगत, रूपगत समानता पाइए तापनि धेरैजसो भिन्नता पाइन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकाका नामिकपद- नाम, सर्वनाम र विशेषणमा पनि स्तरीय नेपाली भाषाभन्दा भिन्नता देखिन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकामा मानवेतर नाममा स्त्रीलिङ्गको प्रयोग भएको पाइन्छ । स्तरीय नेपाली भाषाभन्दा डडेल्धुरेली भाषिकामा रूप परिवर्तन गर्दा लाग्ने प्रत्ययहरूमा पनि भिन्नता देखिन्छ । डडेल्धुरेली भाषिकाका क्रियापदहरूका विभिन्न, काल, भाव, पक्षमा लाग्ने प्रत्ययहरू र स्तरीय नेपाली भाषाका काल, भाव, पक्षमा लाग्ने प्रत्ययहरूमा थोरै मात्रामा समानता पाइए तापनि बढी जसो प्रत्ययहरूमा भिन्नता नै देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज : (२०४९), समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौं :
कुञ्जल प्रकाशन ।
- (२०६१), समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौं :
विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- (२०६२), समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौं :
विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- आचार्य, ब्रतराज : (२०५८), आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा रचना,
ललितपुर : साभ्ता प्रकाशन ।
- आर्चाय, भागवत : (२०५३), ध्वनि उच्चारणका आधारमा भाषिकाको
निर्धारण, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।
- ग्रियर्सन : (सन् १९२७), लिङ्गयुस्टिक सर्बे अफ इन्डिया, कलकत्ता ।
- चटौत, आर.डी. 'प्रभास': (२०५८), डोट्याली बृहत् शब्दकोश, काठमाडौं : बेलु

स्मृति प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

- जोशी, खगराज : (२०५५), डोट्याली भाषिका र नेपाली भाषाको
व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन, अप्रकाशित
स्नातकोत्तर शोधपत्र त्रि.वि.वि. कीर्तिपुर ।
- ज्ञवाली, सूर्यविक्रम : (सन् १९३३), नेपाली भाषाको सङ्क्षिप्त इतिहास, दार्जिलिङ :
नेपाली साहित्य सम्मेलन ।
- जोन, बिम्स : (सन् १८६७), एन आउटलाइन अफ इन्डियन फिलोलोजी,
कलकत्ता ।
- पनेरु, नेत्रप्रसाद : (२०४०), डडेल्धुरेली भाषिकामा विभक्ति,
अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि.वि. कीर्तिपुर ।
- पन्त, डिल्लीराज : (२०६१), डडेल्धुरेली भाषिका : एक अध्ययन
अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि.वि. कीर्तिपुर ।
- पोखरेल, बालकृष्ण : (२०३९), पच्चीस वर्षका भाषिक चर्चा, काठमाडौं : नेपाल
राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- बम, सुरेन्द्र : (२०६२), बैतडेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको
व्यतिरेकी विश्लेषण, अप्रकाशित शोधपत्र त्रि.वि.वि. ।
- बन्धु, चूडामणि : (२०५३), भाषाविज्ञान, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
-: (२०२८), कर्णाली लोक संस्कृति, (भाग ४ भाषा खण्ड) काठमाडौं :
नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- भट्टराई, रोहिणीप्रसाद : (२०३३), बृहत् नेपाली व्याकरण, काठमाडौं : नेपाल
राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।
- शर्मा, मोहनराज : (२०४८), शब्द रचना र वर्ण विन्यास, त्रि.वि.वि. :
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- : (२०५३), शब्द रचना र वर्णविन्यास, काठमाडौं : नवीन
प्रकाशन भोटाहिटी ।
- सुवेदी, राजाराम : (२०५६), कर्णाली प्रदेशमा मध्यकालीन डोटी राज्य,
रणबहादुर बान्तवार्राई, दुर्जन कुमार राई कुलेश्वर,
काठमाडौं ।

परिशिष्ट (क) डडेलधुरेली भाषिकाका केही शब्द र अर्थ

अँउला	औलाको
अँखद्दु	अखनु, पानी सुक्नु
अँख्या	बाहिर निस्केका आँखा, भद्दा आँखा भएको
अइरालु	ऐरालु
अउँला	अमला
अगासैडिठो	घमण्डी, अदूरदर्शी
अतासिनु	आत्तिनु, भयभीत हुनु
आउनापाउना	पाहुनाहरुको समूह
आकास्याखेती	आकाशबाट परेको पानीको भरमा गरिने खेती, अनिश्चित व्यवस्था
आडर	आदेश
आचपनी/आचमनी	आचमन गर्ने एक किसिमको सानो गोलो मुख भएको चम्चा
आव ऽ	केही समयपछि

आरि	काठ चिर्ने सानो हाते आरो
आरोगि	निरोगी
आलुपोखरा	आलु बखडा
आस्ते	विस्तारै, हतार नगरिकन
इचला	आली, डिल
इजा	आमा, जननी
ईख	इर्ष्या
उकल्या	माथि पुगेको
उइजुनी	अर्को जन्ममा
उखाल्या	वमन गरेको, वान्ता गरेको
उचटाउनु	दिक्क लाग्नु
उपा न टुपा	न उपकार, न उद्धार
ओगार काट्नु	उग्राउनु
ओपछो	ओत भएको ठाउँ
ओबानो	चिसोपन नभएको
कण्ण	कम्मर
कण्णु	अँ अँ शब्द निकालेर सासफेरी भित्री दुःख वा दर्द व्यक्त गर्नु, कन्नु
कन	लाई, निम्ति (मकन, मलाई)
खडा	खरायो
खण्णु	कूटो, कोदालो आदि फलामे हतियारले जमिन खोस्नु
खलो	मन्दिर प्राङ्गण
खल्कनु	चिप्लदै तलभर्नु
गुमान	अभिमान
गुया	फोहोरी
गुदडी	सिरक
घी	घ्यू
घुइरा	घुम्रिएका

घुग्गु	मूर्ख
चिफला	चिप्लो
चमेणो	चमेरो
चुणि	आईमाईले नाडीमा लगाउने गहना विशेष
छलिया	जन्ती आदि विशेष अवसरमा नाचिने एक मोहक ढोली नाच
भोकडिनु	भोकिनु
डौलडाल	हालखबर
ढोक्या	रुघा खोकी, ढाकरो
ढाउ	कुनै वस्तुको खात वा रास
ढिको	डल्लो
दान्नव	राक्षस
दारुन	ढोकाहरु
दारो	दाँत दाढो
दाम	पैसा
धर्सो	त्यान्द्रो
धमेलो	भ्रान्ति
पत्कोर	घ्यू कुमारी
पत्ता	ठेगाना
पतलुन	पाइजामा
फोड्यो	फुटाउने काम
फोगटिया	निरर्थक
बणाइ	प्रशंसा
बाउस्या	कोदालो खन्ने व्यक्ति
बक्कधा	बयान गर्ने, व्यर्थका कुरा गर्ने
बगाल	बथान
बौजु	भाउजू
बौरानी	भाइबुहारी
बोरो	बोरा

व्वारी	छोराकी श्रीमती
मौरा	माहुरी परिवार, जहान
भेउ	सुईको, सुराग, रहस्य
भेगुतो/भ्यग्तो	भ्यागुतो
भूतखेद्दू	भूत भगाउने काम गर्नु
पासडो	भिन्न चामल नभएको सेप्रो धान
पासो	जीवजन्तु फसाउने जाल
पिँजडो	पिँजरा
पार्सि	मजाक
हत्पैँचो	हातको हात तिर्ने गरी लिइने सापट वा पैँचो
हत्यारो	ज्यानमारा
हता	केराको काईयो
हउ	कसैले बोलाउँदा प्रत्युत्तरमा भनिने शब्द
स्वा	सुगा
स्वाइनी	स्वास्नी
स्वाउनु	सुहाउँनु
सेतिपट्ट	सेताम्मे, सबैतिर सेतेसेतो भएको
लिफुरो	जीर्णवस्त्र
रगसाइन	राक्षसीभाव
बिँउज्या	बिउँभेको, जागा भएको
नाज	अन्न
नाटो	उच्छृङ्खल स्वभावको, कामुक
द्यौ	देवता
धजो	धरो, कपडाको सानो टुक्रा
धज	साह्रै कमजोर
थाक्दु	थाक्नु
छोयो	स्पर्श गयो
चिठा	चिना, जन्मपत्रिका

चुचाट	कोलाहल
एककैबर	एकपटक
उपादि	उपद्रव
उपन्या	बाँचेको, बाँकी
पकड्ड	ग्रहण गर्नु
विखालु	विषयुक्त
नामि	नाम चलेको प्रसिद्ध

परिशिष्ट (ख) केही ड्यौडा गीत

१. खोलीको हर्याप स्याप चेप्याले चिल्लइन,
मर्या मान्छया बग्या पानी खोज्याले मिल्लइन ।
२. रामराजा शिकार गया विन्दा वनैवन,
कर्मकी सुच्याकी बेला रुनउ मनैमन ।
३. भोट्या खर्क आग लागिजाउ भोट्यानी जलिजाउ,
क्या होइजाउ मनको जसो क्या वैश ढलिजाउ ।
४. घाँस काटना हात काटियो औलीमा लई पण्यो,
इसो त नाइ होलो हाउँथिउँ करमले होइपण्यो ।
५. हिउन हरिएइ वरिखा हरिएइ रुपालको सेरो,
मन दुःखी सबैको हुन्छ कर्म दुःखी मेरो ।
६. रामले जाणेइन हो की सीता भोग लाग्याको,
मजसोइलइ को हुनो हो भाग्य ठेस लाग्याको ।
७. धुरामा राईसाल्ला छन् महादेव द्यार,

- जग्गा रुखी मैल हाल करम दुःखी क्यार ।
८. गङ्गाका किनार बसी राती रुमाल धुन्छु,
कर्मकी सुच्याकी बेला एकलै बसी रुन्छु ।
९. पाक्यो फल चणीले खायो काचो फल रुखै छ,
जाँ सम्म परानी बाँची वाँ सम्म दुःखै छ ।
१०. गङ्गाका किनार बसी लत्ता धुपारी हुँ,
नलाग सुखी मेरा पछा म त दुःखारी हुँ ।
११. बुराउजकी हलीमाँणी साननका सैला,
दुःख त सबैलाई छन् मेरा दुःख गैला ।
१२. जानइन धोतीको मैलो धुँ भण्या कति धुँ,
हाँसु भण्या मन दुख्याको रूँ भण्या कति रूँ ।
१३. हात काला क्याले भया चाँदीका बालाले,
इसोइ अरी खाएइ भण्यो करम सालाले ।
१४. दिनभरी काट्याको घाँस रैग्यो रुखैमाथि,
यो मेरो हौसिया जीवन वाइग्यो दुखैमाथि ।
१५. म त इजा भोग लागि चइतका छकला,
कर्मकी सुच्याकी बेला मन हुन्छ पागला ।
१६. व्यान तारो व्यानल आउँछ सुक्क्या साँभको,
कर्म दुःखी मेरोइ रैछ संडनी माभको ।
१७. दै खाया ददल्को हुँन्छ घीउले हिक लागन्छ,
जन बासइ खोलीकी न्याउली मनमा दिक लागन्छ ।
१८. सरकलाई बादल छैन धरतीलाई ओस,
आफ्नो करम छैन कइलाई दिनु दोष ।
१९. लेख्या कलम लेख्दीरएइ सुच्चोइरएइ मन,
जनरोई भण्यो कोइआथिन म दुखारीकन
२०. भइसी राम्री लेक च्याकी गाई राम्री गैराकी,
चैता मैना न्याउली बासी मजसी बैरागी

परिशिष्ट (ग) डडेलधुरेली भाषिकाका केही उखान टुक्का

१. मुँणाकी ठल्लेइबेला हावाइ चल्लेइ बेला
(संयोग मिल्नु)
२. छाँचै जानु पारो लुकाउनु
(सानो कुरा माग्ने तर भाँडा लुकाउने)
३. जसोइ तेरो जगद्यौ उसोइ मेरो पुजपोखलो
(जस्तो देउता उस्तै पूजा)
४. जइको पोइनाई उइको कोइनाई
(उसको श्रीमान छैन उसको कोही छैन ।)
५. बढता विल्ला मुसा मद्दाइन
(तँ भन्दा म के कम भनेर काम बिग्रनु)
६. अगना वामन भैसानी खीर
(पेट भरिएपछि राम्रै पनि नराम्रो हुनु)
७. ओडार नधेक्दयाले भँणार धेक्यो

- (सानो मान्छे एकै चोटी ठूलो हुनु)
८. बाठो कौवा गु खान्छ
(धेरै कुरा जाने पनि बानी नसुधानु)
९. सबै तौड हामलै दौड
(सबै गए भनेर आफूपनि दौडनु)
१०. कसाकसा काँ गया मुसा छाउना दरबार
(ठूलाठूलाको केही लागेन भने सानोको के लाग्छ ।)
११. निका सड्क गयो पान चपायो गट्टा सड्क गयो कान कटायो ।
(सड्कत अनुसारको फल पाउनु ।)
१२. लाटा ब्याका नौ खाँचा
(सिधासादाको विवाहमा अनेक अड्चन पर्नु ।)
१३. ब्याउलो मरौ ब्याउली मरौ वामन दक्षिणाकी चाड
(अरुलाई दुःख पर्दा पनि आफ्नो स्वार्थ हेर्नु ।)
१४. बाकरो खायो स्वाँस हुलो हाल्यो ब्यानल
(नोक्सान भैसकेपछि सतर्कता अपनाउनु)
१५. हग्दया लाज नाइ रे धेक्दया लाज
(नराम्रो काम गर्न भन्दा देखेलाई लाज)
१६. खानिपिनी ढोलीभाँपै भौ हाकोडाको रैकालोभो
(आफ्नो हौसियतभन्दा बढी फूर्ति लाउनु)
१७. सिन्यारो राँडडो व्युजिन्यारो थोरो
(परिश्रमले गर्नेले फाइदा पाउँछ)
१८. गाड गोणो जनै हालेइ विनमाछ्छाइ घर जनआएइ
(विना परिश्रम फलको आशा गर्नु)
१९. भोपडी त छाण खोपडी काँ छाण
(घर छाडे पनि भाग्यसँगै हुन्छ)
२०. आफू माल डिठ मलास
(ध्यान अन्तै हुनु)
२१. विराना पाल्यो छार चाल्यो

- (अरुलाई पालेर फाइदा हुँदैन)
२२. पाउना नेउरा मौको वाणो
(पाहुनाको निहुँमा परिवारले खानु)
२३. गायो बजायो ठोली भणाइ पायो
(काम गर्दागर्दै नराम्रो भनाइ सहनु)
२४. एकोण पाइएन दोणइ ह्याँक
(सानो चीज नपाउँदा ठूलो चीजको आशा गर्नु)
२५. खाउँ भण्या डल्ला हातगोडा नाइ चल्ला
(काम नगर्ने खानलाई खोज्ने)
२६. क्यार रुपैत क्यार सीपैत खा कर्मैत
(रुप र सीपले केही गर्दैन मान्छे आफ्नो कर्मले खान्छ)
२७. खाइ न पाइ पटकाइ पाइ
(विना कारण दुःख पाउनु)

परिशिष्ट (घ) डडेल्धुरेली भाषिकामा लोककथा बा डोको जनखित्या

पैल्लीकी कुरणी हो । एक गाउँमै काम अद् नसक्दया बुडाबुडीलाई र भउत लामा रोगा विमारीलाई डोकामै बोकिबर सातकान्या पडका टुप्पामै लइजाइबर घुराइदिन्या चलन थ्यो। बुडाबुडी र रोग लाग्या मान्सलाई आफ्नाइ खुल्लामा निक्केरी मद् पाइनैनथ्यो । काम अद् सक्देइ ताकत नभयापछा आब कज्याब पडबठेइ घुद्दु पड्याहो भणिबर बुडाबुडी लै रोग लाग्या मान्सलै आफ्नो ज्यानको आसा मारिबर बसन्थ्या । पड अति ठूलो लै असजिलै थ्यो। तै पड है भड्याले शरीरा खुजाखुजा हुन्थ्या ।

तसै गाउँमै बुडाबुडी दुईजाना, तिनरा चेला ब्वारी लै रे एक जानो बुडाबुडीको नातिलै बसन्थ्या । सब्बै मिलिबर आफूले सक्दु काम अरन्थ्या । तिनरो नाति ज्ञानी थ्यो । ऊ पड्डाइलै भउत निको थ्यो । उइले आफ्ना बज्या बजेइबठेइ ज्ञानगुणकी कुरणी भउत सिक्किहाल्थ्यो । उइकी तसी बानी धेकिबर गाउँ मणिका मान्स अचम्म पडन्थ्या । उइलाई काम अद् नसक्दया र लामा रोगा विमारीलाई पडबठेइ घुराइदिन्या चलन मन पड्याथेइन । अशक्त बुडाबुडी रुनारुनाइ डोकामै बसन्थ्या । निरुठ चेला ब्वारी हाँसीहाँसी वर पडबठेइ

घुराउनाकी लैजान्थ्या । आफूलै कसै दिन इसाइ बुडाबुडी होइबर घुदुपड्याहो भणिवर इनमै कस्या बुद्धि नआइहोली भणिवर तिनरो नाति दिक्क माणन्थ्यो ।

एकदिन तैका बज्यालाई पक्षघात भयो । कति दबाइ अन्याले लै निको भएइन । ऊ आफ्ना बज्यालाई खाना खाउनाइ र दिसापेसाव अदाइ भउत सयोग अरन्थ्यो। अल्छि, मान्नइन्थ्यो । बज्याबजेइलै आफ्नो ज्ञानी नाति धेकिबर हामरो लच्छिनो नाति भणिवर खुशीले धरधर औंस खितन्थ्या ।

बज्याको रोग निको नभयापछा आफ्ना अशक्त बुडा बज्यालाई उइका बाले सातकान्या पडबठेइ घुराउनाकी डोकामै हाल्यो । बज्या बजेइ दुएइ रुन्नाथ्या । नातिलै बज्याका मुख तकिबर रुन्नाथ्यो। आफ्ना जिउनाइ बालाई घुराउनाइ भणिवर डोकामै हालिबर लैजान्नारया वा धेकिबर चेलाले भण्यो वा डोको जनखित्ल्या हा ।

मान्स घुराउनाकी लैगया डोको फर्काइबर ल्याउन्था चलन आथिन । पै यै थोतरा डोकाको काम लै कि छ व ? उइका वा ले चेलालाई मुसारिबर भण्यो ।

मइले तमलाई घुराउनतिक काँवठेइ ल्याउलो व इसो डोको ? उइले आफ्नी कुरणी राख्यो ।

चेलाकी इसी कुरणी सुणिवर आफ्ना अशक्त बालाई घुराउनौ भणिवर बटियाको मान्स डर माण्या जसेरी छलियो । साँच्ची हो, एकफेर बुडोलै अशक्तलै हुनुइ पड्डया हो । मइले आज बालाई पडबठेइ घुरायाभण्या मलाई पछा चेलो लै घुराउन्था हो । मेरा चेलाले आज मेरी बुद्धि खोलिदियो भणिवर बालाई डोकाबठेइ निकालिबर खुल्ला मै स्यायो । तै पछा आफ्ना बासित माफ भाग्यो ।

यो कुरणी गाउँभरी चली । सब्बै गाउँवालाले उसैको सिको अरिबर तैपछा अशक्त बुडाबुडीलाई जिउनाइ पडबठेइ नघुराउन्था सल्ला अयो ।

परिशिष्ट (ड) अध्ययन गर्दा सम्पर्क गरेका व्यक्ति तथा स्थान

व्यक्तिको नाम	ठाउँ	जिल्ला
१. शान्तीप्रसाद जोशी	देवल	डडेल्धुरा
२. भुमिनन्द ओझा	कैलपालमाण्डौं	डडेल्धुरा
३. विरेन्द्र थापा	जोगबुढा	डडेल्धुरा
४. नवराज जोशी	रुपाल	डडेल्धुरा
५. कलावती देवी पाण्डेय	रुपाल	डडेल्धुरा
६. भवानी दत्त चटौत	बगरकोट	डडेल्धुरा
७. रुपदेव भट्ट	रुपाल	डडेल्धुरा
८. दिपक पाण्डेय	रुपाल	डडेल्धुरा
९. शिवदत्त पाण्डेय	कैलपाल(रुपल्ली)	बैतडी
१०. ईश्वरी दत्त भट्ट	कालिकास्थान	डोटी

